

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Навчально-науковий інститут соціології та медіакомунікацій

Кафедра соціології

До захисту допущено
кафедрою соціології
протокол № _____ від __.12.2025 р.

завідувач кафедри _____ *Ірина КУЗІНА*
(підпис) (ім'я, прізвище)

«__» грудня 2025 р.

Кваліфікаційна робота
здобувача другого (магістерського) рівня вищої освіти
«Батьківські практики українців під час повномасштабної війни»
(назва роботи)

Спеціальність (спеціалізація) 054 Соціологія
(код та найменування спеціальності; спеціалізації спеціальності - за наявності)

Освітня програма Соціальні технології
(назва освітньої програми)

Виконавець Евеліна Ананьєва
(підпис) (ім'я, прізвище)

Науковий керівник Юлія Сорока
(підпис) (ім'я, прізвище)

Харків – 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна

Соціологічний факультет

Кафедра соціології

Рівень вищої освіти (освітньо-кваліфікаційний рівень) другий (магістерський)

Спеціальність 054 - Соціологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

В.о. завідувача кафедри соціології

Людмила СОКУРЯНСЬКА
підпис

“21” травня 2025 року

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ**

Ананьєва Евеліна Юріївна
(прізвище, ім'я, по батькові студента)

1. Тема роботи «Батьківські практики українців під час повномасштабної війни»

керівник роботи Сорока Юлія Георгіївна, доктор соціологічних наук, доцент
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом по університету від 29 жовтня 2025 року № 1006-5/4001

2. Строк подання студентом роботи 27 листопада 2025

3. Перелік питань, які потрібно розробити

- Сформулювати проблемну ситуацію, актуальність, об'єкт, предмет, мету, завдання та наукову новизну кваліфікаційної роботи

- Визначити ключові поняття дослідження

- Встановити методологію дослідження

- Визначити стратегію використання даних дослідження «Старшокласник – 2024»

- Здійснити аналіз батьківських практик батьків українських старшокласників під час повномасштабної війни на основі даних дослідження «Старшокласник – 2024»

- Сформулювати програму дослідження батьківських практик українців під час повномасштабної війни на прикладі харків'ян

- Здійснити аналіз роботи батьківських практик українців під час повномасштабної війни на прикладі харків'ян
 - Оформити висновки кваліфікаційної роботи
-

4. План роботи

№ з/п	Назви етапів роботи
1	Опрацювання наукових джерел на тему батьківських практик
2	Розробка стратегії використання даних дослідження «Старшокласник – 2024»
3	Аналіз даних дослідження «Старшокласник – 2024»
4	Розробка програми власного емпіричного дослідження
5	Проведення польового етапу дослідження
6	Обробка та аналіз даних дослідження
7	Формулювання висновків

5. Дата видачі завдання 21 травня 2025 року.

Студент

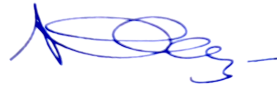

підпис

Евеліна Ананьєва

ім'я, прізвище

Керівник роботи

підпис

Юлія Сорока

ім'я, прізвище

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАКТИК ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ	7
1.1 Батьківські практики: визначення, дотичні поняття, та способи дослідження	7
1.2 Чинники батьківських практик.....	17
1.3 Батьківські практики під час воєнного стану.....	22
Висновки до розділу 1	29
РОЗДІЛ 2. БАТЬКІВСЬКІ ПРАКТИКИ БАТЬКІВ УКРАЇНСЬКИХ СТАРШОКЛАСНИКІВ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ (НА ОСНОВІ ДАНИХ ДОСЛІДЖЕННЯ «СТАРШОКЛАСНИК - 2024»)	31
2.1 Стратегія використання даних дослідження «Старшокласник - 2024»	31
2.2 Батьківські практики батьків українських старшокласників під час повномасштабної війни	38
Висновки до розділу 2	61
РОЗДІЛ 3. БАТЬКІВСЬКІ ПРАКТИКИ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ НА ПРИКЛАДІ ХАРКІВ'ЯН	64
3.1 Програма дослідження батьківських практик під час повномасштабної війни на прикладі харків'ян	64
3.2 Виклики для батьків під час повномасштабної війни	68
3.3. Зміни у батьківських практиках під час повномасштабної війни.....	73
3.4 Характеристики батьківських практик під час повномасштабної війни ..	76
Висновки до розділу 3	84
ВИСНОВКИ.....	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	92
ДОДАТКИ.....	102

ВСТУП

Стосунки батьків і дітей та батьківські практики є ключовими аспектами розвитку дітей [76]. Кризові умови та воєнні конфлікти створюють ризики для благополуччя дітей, при цьому позитивні батьківські практики можуть слугувати захисними факторами для дітей у таких умовах [51]. Але в той же час стрес, викликаний такими умовами, може сприяти негативним батьківським практикам [77].

Повномасштабна війна спричинила вплив на рівень добробуту українців. Зокрема, одним з наслідків війни є погіршення фінансового стану населення [4]. Українська економіка також відчула вплив війни – підприємства скорочували виробництво або переривали діяльність цілком, деякі з них були фізично знищені, а отже, багато індивідів втратили роботу [14]. Також особливо під час воєнного стану актуалізується така проблема як надмірне навантаження на систему соціального захисту, через що загострюється ризик її неефективності [4, с. 4 з 5]. Дослідження родин, що отримують соціальну допомогу під час повномасштабної війни також показало, що до проблем, з якими стикаються такі родини, належать економічна нестабільність, проблеми з працевлаштуванням та поєднання роботи з доглядом за дітьми, а також невизначеність у майбутньому [7].

Війна в Україні також призвела до того, що деякі батьки втратили соціальну підтримку через віддаленість від своїх родин, зумовлену мобілізацією чи вимушеним переміщенням [1]. Також через війну багато жінок стали самотніми матерями або де-факто самотніми матерями, адже їхні чоловіки доєдналися до ЗСУ або загинули. При цьому дослідники звертають увагу на економічні труднощі, з якими стикаються самотні матері у сучасній Україні – їх родини можуть належати до незабезпечених саме через те, що мають проживати лише на одну заробітну плату, чого часто

недостатньо, при цьому жіноча заробітна плата також в середньому є нижчою за чоловічу [15].

Вітчизняні дослідники також звертають увагу на особливі виклики, з якими стикаються внутрішньо переміщені родини з дітьми – зокрема, пошук нового житла та роботи, проблеми з доступом до медичних послуг, проблеми з влаштуванням дітей до закладів освіти, обмеженість соціальних контактів та можливостей відпочинку для дітей, соціальна ізоляція тощо. Також науковці звертають увагу на те, що більшість українських ВПО виїхали з небезпечних регіонів не одразу, тому мають травматичний досвід, пов'язаний з війною, зокрема, досвід перебування під обстрілами тощо [5]. Війна в Україні також спричиняє зміни у тому, яким чином діти здобувають освіту – зокрема, через небезпеку обстрілів українські заклади загальної середньої освіти впроваджують дистанційне навчання. Дослідники також зазначають про те, що дистанційне навчання створює особливі виклики для батьків, адже діти можуть потребувати батьківської допомоги та мотивування [6].

Отже, українські батьки та діти вже понад 3 роки перебувають в умовах повномасштабної війни, що впливає на різноманітні сфери їхнього життя та створює особливі виклики для них. Ці виклики впливають на батьківські практики, що застосовуються українськими батьками, що становить проблемну ситуацію даного дослідження.

У вітчизняних наукових публікаціях, що стосуються українських сімей та дітей під час повномасштабної війни, розкриваються такі теми як, зокрема, батьківське ставлення до дітей та його зв'язок зі стресом, зумовленим війною [12], відповідальне [1] та безвідповідальне [9] батьківство, одиноке материнство в умовах війни [15], сімейні стосунки [13; 10; 3], вплив війни на ментальне здоров'я дітей [16; 2; 11] та інші. Отже, в той час як існують вітчизняні дослідження, що стосуються українських родин та дітей під час повномасштабної війни, тематиці батьківських практик українців під час війни приділяється недостатньо уваги, що зумовлює актуальність дослідження.

Об'єктом дослідження є батьківські практики українців, а **предметом дослідження** є батьківські практики українців під час повномасштабної війни.

Метою дослідження є виявити батьківські практики українців під час повномасштабної війни. Для її досягнення необхідно виконати наступні **завдання**:

1. Визначити поняття батьківських практик;
2. З'ясувати теоретичні засади вивчення батьківських практик під час повномасштабної війни;
3. Встановити методологічні засади дослідження батьківських практик під час повномасштабної війни;
4. Розкрити характеристики батьківських практик батьків українських старшокласників під час повномасштабної війни;
5. З'ясувати регіональні відмінності у батьківських практиках батьків українських старшокласників під час повномасштабної війни;
6. Розробити інструментарій для якісного емпіричного дослідження батьківських практик під час повномасштабної війни;
7. Встановити особливості батьківських практик українських батьків під час повномасштабної війни на прикладі харків'ян.

Теоретико-методологічними підґрунтями роботи є напрацювання, що стосуються батьківських практик та дотичних понять, розроблені такими науковцями, як Д. Алуїн (D. Alwin), Е. Дюргель (E. Durgel), Ц. Чжоу (Q. Zhou), Д. Чой (D. Choe), А. Халік (A. Khaleque), М. Бертелон (M. Berthelon) та іншими; напрацювання, що стосуються чинників, що впливають на батьківські практики та особливостей цих практик в умовах кризи та воєнних конфліктів, розроблені такими науковцями, як М. Борнстайн (M. Bornstein), Б. Котчік (B. Kotchick) та Р. Форхенд (R. Forehand), Н. Бабу (N. Babu), К. Мерфі (K. Murphy), Г. Елтанамлі (H. Eltanamly), Р. Шелашська (R. Shelashska), В. Белоліпцев, О. Хортів та іншими.

Емпіричну базу даного дослідження становлять результати дослідження «Старшокласник – 2024», яке було проведене кафедрою

соціології соціологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна за підтримки Соціологічної асоціації України та у якому взяло участь 2043 респонденти, а також результати аналізу 12 напівструктурованих глибинних інтерв'ю з харківськими батьками.

Першим етапом емпіричного дослідження було здійснення кількісного аналізу даних дослідження «Старшокласник – 2024», для чого було застосовано одновимірні та двовимірні розподіли. Другий етап було проведено для детальнішого розкриття батьківських практик українців під час війни на прикладі харків'ян, для чого було застосовано якісний підхід.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що у ньому було розкрито характеристики батьківських практик під час повномасштабної війни, запропоновано та протестовано якісний інструментарій для вивчення батьківських практик під час повномасштабної війни, виявлено перспективи застосування методики незавершених речень для дослідження батьківських практик під час повномасштабної війни.

Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та п'яти додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАКТИК ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ

1.1 Батьківські практики: визначення, дотичні поняття, та способи дослідження

Існують різні способи визначення поняття батьківських практик. Окрім поняття «батьківські практики» дослідники також вживають поняття «практики виховання дітей».

Згідно з Д. Алуїн (D. Alwin), батьківські практики включають в себе «ставлення, цінності, вірування та поведінки, що батьки приносять у місця, де вони взаємодіють зі своєю дитиною або дітьми» [18, с. 142]. К. Бодовскі (K. Bodovski) також зазначає, що батьківські практики є одним з аспектів «глибоко вкорінених культурних патернів, які керують батьками та відтворюються ними» [26, с. 390].

При цьому існують і більш вузькі визначення батьківських практик. Зокрема, у дослідженні Г. Елтанамлі (H. Eltanamly) та інших батьківські практики також визначаються як «поведінки, які використовують батьки для того, аби впливати на та підтримувати емоційний, соціальний та когнітивний розвиток своїх дітей» [40, с. 2].

Схоже визначення вживається у дослідженні Е. Дюргель (E. Durgel) та інших – згідно з науковцями, практики виховання дітей є «специфічними цілеспрямованими поведінками, за допомогою яких батьки виконують свої батьківські обов'язки» [38, с. 36], при чому дослідники зазначають, що батьківські вірування та очікування впливають на батьківські практики та на когнітивний, емоційний та соціальний розвиток дитини.

Таким чином, існують як визначення батьківських практик, що зосереджуються саме на конкретних поведінках, до яких вдаються батьки у вихованні дітей, так і більш широкі визначення батьківських практик, що

включають у себе також ставлення, вірування та цінності батьків, а не лише поведінки батьків окремо.

У своїй інтегративній моделі батьківства Н. Дарлінг (N. Darling) та Л. Стайнберг (L. Steinberg) зазначають про те, що батьківські практики має сенс розглядати у дослідженнях саме як практики у окремих сферах життя, таких як академічна тощо [36].

У дослідженні Т. Кано (T. Cano), що стосується соціального класу та батьківства, було виділено три рівня батьківства – батьківські практики, виміри батьківства, та батьківські стилі. Батьківські практики при цьому є конкретними активностями батьків, такими як, наприклад, догани, а виміри батьківства – стабільним набором активностей, практик та ставлень (наприклад, вимір послідовного виховання, вимір надмірної опіки тощо). Згідно з дослідником, аналіз вимірів батьківства дозволяє виявити одночасно цінності, емоції та поведінки батьків [30].

Також у дослідженнях використовуються поняття «стиль виховання дитини» або «батьківський стиль». Зазвичай дослідження стилів виховання дітей виділяють такі стилі як авторитетний, авторитарний, дозвільний та нехтуючий, що представляють собою різні кути матриці за двома вимірами: виміром контролю та виміром, що в різних роботах може позначатися як вимір теплоти, вимір любові тощо [20].

У своєму дослідженні С. Гатчінсон (S. Hutchinson) та інші зазначають, що батьківський стиль має модеруючий ефект на батьківські практики, які, в свою чергу, подібно до запропонованого вище визначення, наведеного Т. Кано, визначаються як цілеспрямовані дії батьків. При цьому С. Гатчінсон та інші звертають увагу на те, що операціоналізація батьківських практик та батьківських стилей у наукових публікаціях є непослідовною, адже, наприклад деякі дослідники визначають авторитетний стиль батьківства як обмеження дитини, але при цьому обмеження дитини може бути розглянуто і як цілеспрямована дія батьків, тобто батьківська практика [43].

Також, розглядаючи поняття авторитетного, авторитарного, дозвільного та нехтуючого батьківських стилів, А. Айчичегі-Дінн (A. Aycicegi-Dinn) та Д. Сунар (D. Sunar) зазначають, що слід критично розглядати культурну універсальність такої категоризації. Зокрема, авторитарний стиль, який визначається дослідниками як такий, якому характерний високий рівень контролю та низький рівень теплоти, може діяти інакше у більш колективістських культурах, адже діти у них можуть не асоціювати високий рівень контролю з низьким рівнем теплоти, та можуть бачити батьків, які б вважалися авторитарними у інших культурах як таких, що мають вищий рівень теплоти. В свою чергу, це ставить питання про те, яким чином діти сприймають своїх батьків у перехідних суспільствах, що стрімко індустріалізуються та урбанізуються - згідно з деякими дослідженнями, вони можуть бути схильними до сприйняття авторитарності батьків як відторгнення [20].

О. Хортів у своєму дослідженні батьківського ставлення до дітей в контексті стресу в умовах війни в Україні вживає поняття «батьківсько-дитяче ставлення», яке, з огляду на напрацювання М. Мушкевич, у роботі О. Хортів визначено як «особливе ставлення одного з батьків до дитини, яке характеризується певними емоціями, стратегіями поведінки та виховання, почуттями, переживаннями, щодо дитини» [12, с. 10]. У дослідженні виділено незмінні фактори впливу на нього, зокрема, стрес, матеріальне становище тощо, та змінні, зокрема, задоволеність життям [12].

Окрім поняття батьківських практик слід згадати також поняття, дотичні до нього. Зокрема, згідно з М. Борнстайном (M. Bornstein) та іншими, складовими батьківства є батьківські когніції та батьківські практики. До когніцій батьків дослідники відносять такі аспекти, як батьківські знання, задоволення та атрибуції. Теоретизується, що батьківські практики вмотивовані саме батьківськими когніціями, і саме когніції впливають на організацію виховання дітей та визначають кількість часу та зусиль, що батьки витрачають на виховання дітей. При цьому зазначається, що важко точно

сказати про наявність каузального зв'язку між батьківськими когніціями і практиками: є дослідження, що демонструють зв'язок, зокрема, між авторитарними настановами та використанням суворої дисципліни, але при цьому також існують і дослідження, результати яких не узгоджуються з теорією про зв'язок між когніціями і практиками - наприклад, було виявлено, що частка батьків, що використовують тілесні покарання до дітей є більшою за частку батьків, що вважають застосування тілесних покарань необхідним [28].

У дослідженнях також розглядалися феномени батьківських вірувань та батьківських ідей. Згідно з Ж. Гудноу (J. Goodnow), термін «ідеї» є більш доречним для використання у дослідженнях батьківських думок щодо батьківства, ніж термін «вірування», зокрема тому, що індивіди не обов'язково переконані у «ідеях», а також тому, що цей термін є ширшим. При цьому дослідження батьківських ідей також несе за собою деякі проблеми, зокрема, ідеї не завжди призводять до певних дій, та у дослідженнях батьківських ідей респонденти також можуть давати соціально схвальні відповіді на запитання [41].

Е. Дюргель (E. Durgel) та інші у своєму дослідженні асоціацій батьківських практик з різноманітними чинниками розглядають наступні виміри цих практик: вимагання слухняності, покарання, теплота, індуктивна аргументація, поступливість, стимуляція дітей, дитиноцентричне батьківство, та батьківство, орієнтоване на батьків (parent-centered) [38, с. 39].

У своєму метааналізі досліджень про батьківство під час війни Г. Елтанамлі (H. Eltanamly) та інші виокремили наступні три складові батьківських практик:

1. Теплота, що стосується рівня емоційного зв'язку у стосунках між батьками та дітьми, та включає, наприклад, батьківську підтримку, доступність тощо;
2. Поведінковий контроль, що стосується рівня нагляду за дітьми;

3. Жорсткість, що стосується рівня застосування обмежувальних заходів, надмірного контролю, покарань, вербальної або фізичної агресії стосовно дітей [40].

Л. Строшин (L. Strohschein) та інші у своєму дослідженні використовують дві шкали батьківських практик. Перша з них - позитивна взаємодія, що являє собою чуйність батьків до потреб дітей, проведення часу з ними та емоційну турботу про них, та включає вимірювання частоти залучення матерів до похвал дитини, сміху з дитиною, зосередження уваги на ній, заняття хобі, іграми чи спортом, та частоту ситуацій, коли мати робить щось особливе. Другою шкалою є послідовне батьківство, що являє собою встановлення обмежень і стандартів для дітей та забезпечення їх дотримання, при цьому дослідники зазначають, що використана в їхньому дослідженні шкала послідовного батьківства співвідноситься з тим, що у інших дослідженнях позначали вимогливістю, строгістю, або наглядом. У цій шкалі вимірюється частота забезпечення виконання дитиною прохань, покарання дитини у випадку, якщо вона не припиняє робити те, що її попросили не робити, уникнення дитиною покарання у випадках, коли воно має бути, можливість уникнення дитиною покарання, коли вона налаштована на це, та ігнорування дитиною покарання [62].

С. Кюрентон (S. Curenton) та інші у своєму дослідженні також розглянули такий аспект батьківських практик, як, зокрема, розподіл обов'язків по догляду за дитиною [35].

Досліджуючи батьківське ставлення до дітей в контексті стресу в умовах війни в Україні, О. Хортів звертає увагу на такі складові батьківського ставлення, як: залученість у батьківство, позитивне батьківство, нагляд за життям дитини, непослідовне виховання дитини, тілесні покарання, емоційні покарання (крики та обзивання) дитини [12].

У дослідженнях батьківських практик також вживається поняття батьківського контролю. Дослідники зазвичай виділяють два види контролю. Перший вид - це поведінковий контроль [69], який також називають міцним

контролем [20], що спрямований на контроль поведінки дитини та включає у себе такі елементи як моніторинг, нагороди й покарання. Другим типом є психологічний контроль, що спрямований на маніпуляцію прив'язаністю дитини до батьків [69], та маніпуляцію почуттями дітей, зокрема, сприянню сорому, тривожності тощо [20]. Застосування психологічного контролю при цьому негативно впливає на розвиток дитини [69].

Дослідники зазначають, що емоційний клімат стосунків батьків з дитиною слугує контекстом, у якому здійснюються всі батьківські практики [46], та приділяють увагу саме цьому виміру.

У дослідженнях батьківських практик також застосовуються терміни «батьківська теплота» та «батьківська чуйність». Батьківська теплота розглядає те, яким чином батьки взаємодіють з дитиною [78]. Батьківська теплота включає в себе такі складові, як любов/прихильність (affection) та прийняття дитини [37]. Ц. Чжоу (Q. Zhou) та інші розглядають батьківську теплоту як схильність батьків підтримувати дитину, бути ласкавими до неї, бути чуйними до її потреб, схвалювати дитину та висловлювати позитивні емоції щодо неї [78, с. 895].

У дослідженні А. Халік (A. Khaleque) батьківська теплота розглядається у біполярному вимірі, та являє собою шкалу батьківського прийняття чи відторгнення. При цьому А. Халік визначає батьківське прийняття як «тепло, ласка, любов, турбота <, > комфорт, підтримка або піклування, які батьки можуть відчувати або висловлювати своїм дітям» [44 с. 297] Батьківське відторгнення в свою чергу є відсутністю цих аспектів у поведінці батьків щодо дитини [44].

Існують дослідження, у яких стосунки між батьками та дітьми розглядаються окремо від батьківської теплоти. У дослідженні К. Юан (K. Yuan) та інших, стосунки між батьками та дітьми мають, зокрема, такі підвиміри, як близькість, прихильність, конфлікт, задоволення, роздратування [75]. Але в той же час, зокрема, Г. Елтанамлі (H. Eltanamly) та інші виділяють

стосунки між батьками та дітьми як один з проявів такої батьківської практики як батьківська теплота [40].

Як зазначалося вище, підтримка є одним з аспектів батьківської теплоти, проте термін «батьківська підтримка» також розглядається у дослідженнях окремо від поняття батьківської теплоти. Д. Чой (D. Choe) зазначає, що батьківську підтримку визначають, зокрема, як емоційну підтримку, тобто таку батьківську поведінку, що сприяє комфорту дітей поряд з батьками, відчуттю дітей, що батьки поважають їхні відчуття, та заохоченню дітей. Проте також існують і інші виміри батьківської підтримки, такі як, зокрема, академічна підтримка, що визначається як батьківська допомога у навчанні, як інформаційна, так і фінансова тощо [33].

Також однією зі складових батьківських практик, що виділяють дослідники, є батьківський моніторинг або батьківський нагляд. К. Лоу (K. Lowe) та А. Доттерер (A. Dotterer) у своєму дослідженні визначають батьківський нагляд як «знання батьками про шкільну та соціальну діяльність та місцезнаходження» їхніх дітей [46, с. 1415]. Батьківський нагляд може включати такі стратегії, як встановлення меж того, скільки автономії мають діти, очікування від них певної поведінки та встановлення наслідків для дітей за невідповідність цим очікуванням [46].

Іншим поняттям, що є дотичним до поняття батьківських практик, є батьківські очікування. Згідно Л. Зукерта (L. Suckert) загалом поняття «очікування» можна визначати як «соціальні продукти, що «функціонують» для координації соціальних дій» [64, розділ «Theories of the social – theories of the (imagined) future», абзац 3]. У дослідженнях термін очікування може вживатися поряд з терміном прагнення – в той час як перший термін описує те, чого певний індивід досягне на думку його навколишнього середовища, другий описує те, чого бажають досягти певні індивіди безпосередньо. Очікування базуються на тій ситуації, що наявна наразі [64].

Поняття батьківських очікувань визначалося у дослідженнях різними способами. Зокрема, Й. Ямамото (Y. Yamamoto) та С. Голлоуей (S. Holloway)

визначають батьківські очікування як «реалістичні переконання або судження батьків щодо майбутніх досягнень своїх дітей» [74, с. 191]. Також до визначення батьківських очікувань у дослідженнях було віднесено очікування батьків щодо того, коли їх діти досягнуть певних віх розвитку [42].

Батьківські прагнення у свою чергу визначалися у дослідженнях як побажання батьків стосовно майбутніх досягнень своїх дітей на відміну від того, чого вони очікують, що їхні діти досягнуть насправді [74].

Батьківські очікування залежать від батьківської оцінки здібностей дитини, а також оцінки ресурсів, що доступні дитині [74]. Але це не єдині чинники, що впливають на батьківські очікування - зокрема, батьківські очікування різняться у батьків різних соціальних класів [71].

Зазначається, що батьківські очікування можуть слугувати як засобом, за допомогою якого батьки оцінюють прогрес своїх дітей, так і засобом, за допомогою якого батьки керують своїми батьківськими практиками [42].

Дослідники, що працюють з тематикою батьківства, також зазначають, що дисциплінарні батьківські практики можуть включати фізичні покарання, словесну та психологічну агресію – в такому разі доречно говорити про жорстке батьківство [22].

М. Бертелом (M. Berthelon) та інші визначають жорстке батьківство визначали як «батьківські стратегії, що інкорпорують <...> менш значущі форми насильства та агресії щодо дітей» [22, розділ «Introduction», абзац 2]. Л. Чанг (L. Chang) та інші розділяють жорстке батьківство або батьківську жорсткість на такі аспекти, як прояв негативних емоцій щодо дитини та застосування примусу [32]. До батьківської жорсткості відносять, зокрема, крик на дитину, критику дитини, удари дитини [22], образи, фізичні погрози [32].

Дослідниками також було виділено такі батьківські патерни, як дитиноцентричний та патерн орієнтації на батьків (parent-centered). Дитиноцентричний патерн передбачає чуйність до потреб дітей та аргументацію, та характерний високоосвіченим батькам і представникам

індивідуалістичних культур, в той час як патерн орієнтації на батьків передбачає більший рівень утвердження влади, та характерний менш освіченим батькам та представникам колективістських культур [38].

У дослідженнях, пов'язаних з батьківством та батьківськими практиками також вживаються поняття «позитивні батьківські практики», «позитивне батьківство», та «негативні батьківські практики», «негативне батьківство». Зокрема, у дослідженні Р. Шелашської (R. Shelashska) позитивне батьківство включає такі виміри, як проактивне батьківство, позитивне підкріплення, теплота та підтримка, а негативне батьківство – ворожість, фізичний контроль та слабкий контроль [57].

Часто науковцями досліджуються такі батьківські практики, як чуйність до потреб дітей, теплота, утвердження влади, когнітивна стимуляція дітей та вимогливість до них [38].

Дослідження батьківських практик також стосуються цих практик у окремих контекстах. Наприклад, існує чимало досліджень, що фокусуються на батьківських практиках та академічній успішності дітей, та досліджень, що розглядають батьківські практики як опосередковувальний чинник між класовим походженням індивідів та їхніми освітніми досягненнями. При цьому аспекти розгляданих батьківських практик відрізняються у різних дослідженнях. Наприклад, у своєму дослідженні батьківських практик та освітніх очікувань К. Бодовскі (K. Bodovski) розглядає такі батьківські практики, як участь дітей у позакласних активностях, освітні поїздки (наприклад, до бібліотек, музеїв тощо), кількість дитячих книжок у домогосподарстві, та батьківська залученість до шкільного життя дитини, що включає такі складові, як відвідування батьківських зборів, шкільних подій, волонтерство батьків у школі тощо [26]. У своєму дослідженні батьківства та академічної успішності Й. Рокса (J. Roksa) та Д. Поттер (D. Potter) включають такі виміри, як участь у культурних заходах високого статусу (що застосовується для виміру культурного капіталу), освітні очікування батьків щодо дітей, та застосування батьками «узгодженого вирощування», що є

одним з батьківських стилів, які виділяє А. Ларо (A. Lareau). У даному дослідженні цей батьківський стиль вимірюється за допомогою участі дитини у позакласних активностях, залучення батьків до шкільного життя дитини (що вимірюється за допомогою волонтерства батьків у школі, неформальних розмов батьків з вчителями та директором, відвідування батьками шкільних заходів та батьківських зборів), та обговорення батьками з дітьми інтересів, шкільних завдань та досвідів у школі [55].

Отже, можна побачити, що дослідження, що стосуються батьківських практик та освітніх досягнень дітей стосуються не лише практик, безпосередньо пов'язаних зі шкільним життям дітей, але також і практик, пов'язаних з дозвіллям дітей. При цьому також існують дослідження, що фокусуються на батьківських практик саме у контексті проведення дітьми вільного часу. Наприклад, у своєму дослідженні батьківських практик, пов'язаних з проведенням дітьми вільного часу, С. Гатчінсон (S. Hutchinson) та інші зазначають, що такі батьківські практики виходять з батьківських вірувань та очікувань стосовно вільного часу дітей, та пріоритетів стосовно способів проведення вільного часу. При цьому вони виділяють такі батьківські практики, як ті, що пов'язані з комунікацією правил та очікувань стосовно вільного часу дітей, а також забезпеченням дотримання цих правил, ті, що пов'язані з діями батьків для спрямування вільного часу дітей, ті, що пов'язані зі встановленням обмежень та наглядом за дітьми, ті, що пов'язані з наданням дітям ресурсів для проведення вільного часу, та ті, що пов'язані з батьківською підтримкою автономності дітей [43].

Задля вивчення батьківських практик дослідники можуть застосовувати різні методологічні підходи. Існують дослідження, у яких для розкриття батьківських практик використовується опитування безпосередньо батьків [40]. Але слід зазначити, що однією з методологічних проблем, що існує у дослідженні батьківських практик таким чином є те, що респонденти можуть надавати соціально схвальні відповіді. Задля того, щоб уникнути впливу цього чинника на результати, дослідники, зокрема, застосовують анкетування як

безпосередньо досліджуваних батьків або матерів, так і їхніх чоловіків або дружин, при чому у деяких дослідженнях звіти про поведінку чоловіка/дружини надають більш змістовну інформацію за самозвіти поведінки, а у деяких дослідженнях - навпаки [69]. Також для дослідження батьківських практик застосовуються опитування дітей [40], а також метод спостереження [29].

1.2 Чинники батьківських практик

Протягом історії людства інституційні функції родини та батьківські практики зазнавали змін [18]. При цьому соціологи також звертають увагу на те, що батьківство та батьківські практики існують у контексті організації сімейного життя та організації праці, а також змін, що відбуваються у них. Зокрема, у двадцятому столітті поширюються нові форми родини, а з ними і нові форми батьківства - одинокі батьки, прийомні батьки, вітчими та мачухи. Також відбулися зміни у організації роботи, що впливають на батьків [66].

Слід також зазначити про те, що існують гендерні відмінності у батьківських практиках. Систематичний огляд досліджень з декількох країн показав, що існують відмінності у батьківстві між матерями та батьками, про що повідомляють як самі батьки, так і діти. Матері при цьому відіграють більш піклувальну роль, а батьки – захисну роль. Зокрема, матері є порівняно більш чуйними, надають дітям більше підтримки, більше контролюють поведінку дітей, є більш вимогливими до дітей, та надають їм більше незалежності. Батьки є більш суворими, більше обмежують дітей та більше вдаються до примусу, а також виявляють менше батьківського занепокоєння [73].

Існують публікації, що пояснюють відмінності між матерями та батьками, використовуючи гендерно-рольові теорії. Згідно з ними, гендерна соціалізація, досвід якої мали матері та батьки, сприяє формуванню в них відповідних соціальних характеристик, моральних цінностей тощо, що і сприяє відмінностям у їхніх батьківських практиках [73].

Батьківські практики також залежать від вірувань, що стосуються безпосередньо дітей, при цьому феномен дитинства також зазнавав змін [18]. Зокрема, Пилипенко та інші, систематизуючи наукові здобутки на тему дитинства, зазначають, що у працях де Мосса, який розглядає дитинство з точки зору історичного підходу, виділені шість стилів виховання дітей, що відповідають шести періодам історії дитинства, а саме: інфантицидний стиль, що спостерігається до 4-го століття, кидальний стиль, що спостерігається у 4-13-му століттях, амбівалентний стиль, що спостерігається у 14-17-му століттях та якому характерна поява уваги до дитини, нав'язливий стиль, що спостерігається у 18-му столітті та якому характерне зближення батьків і дітей та контроль батьків над дитиною, соціалізуючий стиль, що спостерігається у 19-му та першій половині 20-го століття та якому характерна підготовка дитини до самостійного життя, та допомагаючий стиль, що спостерігається від середини 20-го століття та якому характерна допомога дитині замість дисципліни [8].

У своїй публікації, присвяченій детермінантам батьківської поведінки, Р. Абідін (R. Abidin) зазначає, що згідно з моделлю детермінантів батьківства Д. Белскі (J. Belsky), на батьківство впливають такі чинники, як історія власного зростання та розвитку батька або матері, їхня особистість, їхній сімейний стан, робота, соціальна мережа, та характеристики дитини [17, с. 409]. Згідно з Б. Котчік (B. Kotchick) та Р. Форхендом (R. Forehand), модель Д. Белскі не враховує ширший соціальний контекст, у якому знаходиться родина [45].

Згідно з моделлю, розробленою Р. Абідіном (R. Abidin), такі чинники, як характеристики батьків, робота, зовнішнє середовище, подружні стосунки, щоденні клопоти, життєві події та характеристики дитини впливають на відданість батьківській ролі, тобто на внутрішню робочу модель себе-як-матері/батька, якою володіє індивід. Індивіди оцінюють шкоди та вигоди, які вони отримують у контексті батьківської ролі, та ця оцінка впливає на батьківський стрес. Батьківський стрес, в свою чергу, заохочує батьків

використовувати доступні їм ресурси для батьківства, та впливає на батьківську поведінку. Також на батьківську поведінку впливають соціальна підтримка, батьківський союз (що враховує лише ті аспекти подружніх стосунків, які стосуються безпосередньо дітей), батьківські здібності та матеріальні ресурси [17, с. 410].

Згідно з культурним підходом до батьківства, культура грає роль у конструюванні батьків та батьківства загалом, а також впливає на батьківські когніції, що потенційно впливають на батьківські практики [27]. Способи мислення, відчуття, та поведінки, що поширені у певній культурній групі, впливають на батьківські практики батьків, що належать до цієї групи. Ш. Богле (S. Bhogle) зазначає, що батьківські практики є «продуктом ідей, вірувань та ставлень, що поширені у спільноті, що стосуються того, як виховувати дітей» [25, с. 5]. Культурні цінності впливають на батьківські практики [65]. В той же час всі ці речі можуть змінюватися [25], а також при цьому батьки можуть не розуміти свої дії [65].

Екологічна перспектива розглядає, як на батьківство впливають як фактори на рівні дитини та батька або матері, а саме характеристики дитини (такі як темперамент або фізичні характеристики) та характеристики батька або матері (такі як особистість, психологічне функціонування, історія прихильності), так і ширші фактори на рівні родини (такі як подружні стосунки, фінансове становище, родинний стрес, життєві події, та батьківські хвороби), а також фактори на рівні соціального контексту (такі як культура або етнічна приналежність, район проживання, спільнота, та соціоекономічний статус) [45, с. 258].

Згідно з дослідженнями, існує зв'язок між фінансовим стресом, батьківським ментальним здоров'ям, та практиками по вихованню дітей [70]. Існують дослідження, що фокусуються саме на впливі соціоекономічного становища батьків на їхні батьківські практики. Зокрема, науковцями було розроблено різні моделі цього впливу. Відповідно до моделі сімейного стресу (Family stress model - FSM), економічні труднощі зумовлюють емоційний стрес

батьків, що негативно впливає на практики батьківства - наприклад, сприяє жорстокості та непослідовності у вихованні, що в свою чергу негативно впливає на розвиток дитини. Відповідно до моделі розширених інвестицій (Extended investment model - EIM), навпаки, батьки з кращим соціоекономічним становищем ймовірніше використовуватимуть ефективні виховні практики, такі як використання пояснень та комунікації замість покарань, а також інвестуватимуть більше грошей і часу у дітей [50].

Д. Мортімер (J. Mortimer) та Г. МакЛафлін (H. McLaughlin) у своїй роботі зазначають, що досліджуючи вплив соціалізації у родині на дітей А. Ларо (A. Lareau) виявила, що батьки різних соціальних класів мають різні підходи до виховання дітей. Вона описує стиль виховання дітей у родинах середнього класу як «узгоджене вирощування» (concerted cultivation). Батьки з таким стилем виховання заохочують дітей до навчання та до участі у позакласних заходах, організують дозвілля дітей таким чином, щоб сприяти їхньому освітньому розвитку. Такі батьки цікавляться думками дітей та застосовують аргументацію при взаємодії з ними, а також заохочують дітей до відстоювання своїх думок під час взаємодії з авторитетами, наприклад, з вчителями. Таким чином, стиль «узгодженого вирощування» сприяє когнітивному розвитку дітей, розвитку в них організаційних навичок, впевненості у собі, та освітнім досягненням. Стиль виховання дітей батьків робітничого класу, в свою чергу, дослідниця описує як «природне зростання» (natural growth). Батьки з таким стилем виховання зосереджені на забезпеченні безпеки своїх дітей, але при цьому вони порівняно менше розмовляють з дітьми та застосовують більш вказівний тип дисципліни. Також у родинах з таким стилем виховання, зокрема, діти самі обирають способи проведення вільного часу, та батьки менше залучені до їхнього шкільного життя. Отже, стиль «природного зростання» менше сприяє когнітивному розвитку дітей та розвитку в них навичок, необхідних для подолання бюрократичних перешкод - таким чином, ці стилі виховання відтворюють класову нерівність [50].

Під час дослідження ролі батьків у проведенні дітьми вільного часу, А. Ван дер Еекен (A. Van Der Eecken) та інші виявили, що наявні відмінності між батьками різних соціальних класів у окремих батьківських практиках, а саме у встановленні прикладу для дітей власними дозвіллевими практиками (адже дозвіллєві практики самих батьків середнього та робітничого класу відрізняються), у розв'язанні проблем, пов'язаних з дозвіллевими практиками дітей (зокрема, батьки середнього класу оперативно зверталися до організацій, де їхні діти проводять дозвілля, аби забезпечити задоволення потреб своїх дітей, в той час як батьки робітничого класу чекали деякий час після появи проблем, аби це зробити), а також у сприянні дозвіллевим практикам дітей, тобто наданні дітям матеріалів для дозвілля, відвезення дітей до місць, де вони займаються дозвіллевими практиками, адаптація до графіків дозвіллевих практик своїх дітей тощо - сприяння дозвіллевим практикам дітей було легшим для батьків середнього класу через більші соціальні мережі, фінансові можливості, гнучкий графік роботи тощо [67].

Також характеристики району проживання родини впливають на батьківські практики. Зокрема, існують дослідження, згідно з результатами яких батьки у більш небезпечних та бідніших районах застосовують порівняно більше обмежувальних батьківських практик, а також проявляють менше теплоти до дітей [45].

Дослідники розглядали батьківство з точки зору теорії людського капіталу та гіпотези розрідження ресурсів. Згідно з теорією людського капіталу, діти є інвестиціями для батьків, та вони раціонально вирішують, скільки ресурсів (зокрема, фінансових та часових) у них закладати [61]. Інвестиції батьків залежать від їхніх ресурсів, здібностей дитини та уподобань батьків. При цьому згідно з гіпотезою розрідження ресурсів, ресурси батьків розріджуються зі зростанням числа дітей. Існують дослідження, згідно з якими діти у більших домогосподарствах отримують порівняно менше уваги. При цьому дослідження Л. Строщин (L. Strohschein) та інших показало, що хоч поява нових дітей у родині призводить до зменшення позитивної взаємодії

матерів з іншими дітьми, вона не призводить до зменшення послідовного батьківства, а отже, з появою нових дітей батьки використовують свої ресурси інакше, таким чином, щоб був баланс між старшими та молодшими дітьми [62].

Також чинниками, що впливають на практики по вихованню дітей є, зокрема, рівень освіти та професія батьків [20], а також їх уявлення про розвиток дітей [38]. При цьому батьки з вищим рівнем освіти мають більше знань про особливості розвитку дітей, а також більше когнітивно стимулюють дітей, а батьки з нижчим рівнем освіти застосовують більше контролю та фізичної дисципліни [38].

Згідно з дослідженням Н. Бабу (N. Babu) та інших, на батьківські практики також впливають батьківські практики попередніх поколінь – а саме, батьки можуть використовувати батьківські практики своїх батьків, але також можуть адаптувати їх на базі власного досвіду зі своїми батьками [21].

Батьківські практики не залишаються однаковими протягом всього виховання дитини. Стиль батьківства може змінюватися через зміни у житті батьків, або від дитини до дитини [21].

Таким чином, батьківські практики має сенс розглядати, враховуючи контекст, у якому знаходяться батьки та родина загалом. При цьому кризові обставини, зокрема і воєнний стан, є чинником впливу на цей контекст, а отже, необхідно зважати на нього, досліджуючи батьківські практики.

1.3 Батьківські практики під час воєнного стану

Дослідники зазначають про те, що кризові обставини можуть негативно впливати на безпеку та здоров'я індивідів, сприяти стресу та невпевненості, призводити до втрати роботи та фінансових проблем тощо, та всі ці обставини можуть зменшувати рівень позитивних батьківських практик і збільшувати рівень негативних батьківських практик, зокрема, підвищувати жорсткість батьків та збільшувати ризик аб'юзу дітей [77].

Також зусилля, що батьки докладають для захисту дітей під час кризових обставин, виснажують їх ресурси, через що вони можуть не мати можливості достатньо стимулювати своїх дітей [29].

Згідно з дослідженням Л. Рохас-Флорес (L. Rojas-Flores) та інших, присвяченому досвідам батьків, що проживають в кризових умовах, таке навколишнє середовище сприяє відчуттю скороченого майбутнього та невпевненості у ньому, а також зменшенню відчуття батьківської самоефективності через те, що батьки не можуть забезпечити безпеку для своїх дітей. Респонденти дослідження також зазначають, що постійне відчуття тривоги призводить до гіперпильності. Такі умови спричиняють такі дезадаптивні батьківські практики, як, зокрема, надмірний захист дитини, що може стати джерелом конфліктів між дітьми та батьками. Також респонденти дослідження зазначали, що хвилюються про те, що вони передають дітям відчуття постійної тривоги і замість того, щоб виховати у дітей вірування про доброту людства, вони виховують у них недовіру до інших, що може призводити до подальших соціальних труднощів [54].

Інші дослідження також підкреслюють, що під час кризових ситуацій батьки можуть транслиувати своїм дітям низькі очікування щодо майбутнього [29].

В той же час респонденти дослідження Л. Рохас-Флорес (L. Rojas-Flores) та інших, що стосується батьків, що проживають в кризових умовах, зазначають, що небезпечне навколишнє середовище сприяє і формуванню адаптивних батьківських практик, зокрема, належного рівня нагляду за дітьми та вихованню у них більшого відчуття цінностей родини та життя [54].

Також дослідження проведене у США виявило, що існував зв'язок між стресорами, пов'язаними з пандемією COVID-19, та батьківським нехтуванням, а також використанням жорстких та позитивних батьківських практик [34].

Також, як зазначалося вище, кризові умови можуть сприяти застосуванню батьками такої батьківської практики, як надмірна опіка. Згідно

з дослідженнями, надмірна опіка може підривати адаптаційні процеси та мати негативні наслідки – зокрема, на впевненість у собі, сприйняттю ефективність (perceived efficacy) та незалежність підлітків [48].

К. Мерфі (K. Murphy) та інші зазначають про існування багатьох факторів, що впливають на батьківські практики під час воєнних конфліктів. У своїй моделі вони виділяють макрорівневі фактори, такі як нестабільність, політичні зміни, юридична незахищеність тощо; фактори на рівні громади, такі як насильство у громаді, втрата мереж соціальної підтримки зумовлена переміщенням або смертю друзів та членів родини, а також порушенням роботи соціальних сервісів; фактори на рівні домогосподарства, такі як бідність, розлучення з членами родини тощо; фактори на рівні партнерства, такі як домашнє насильство, зміна гендерних ролей і батьківських ролей, розлучення, спричинене воєнним станом тощо; фактори на рівні безпосередньо батька або матері, такі як індивідуальний досвід війни, психологічний стан тощо; і наостанок фактори, пов'язані з дитиною, такі як індивідуальна реакція дитини на війну, темперамент тощо. Саме комбінація всіх цих факторів чинить вплив на батьківські практики кожного окремого батька або матері [51].

У своєму дослідженні Е. Ван Еє (E. Van Ee) та інші також зазначають про те, що існує зв'язок між травматичними розладами батьків та нечутливими батьківськими практиками, зокрема, вороже-нав'язливою поведінкою [68]. Згідно з дослідженнями, існує зв'язок між впливом насильства (exposure to violence), пов'язаного з воєнними конфліктами, а також такими факторами, як стрес, вимушене переміщення тощо, та напруженням у подружжі і домашнім насильством [51].

Дослідження С. Кота (S. Qouta) та інших, що включало опитування дітей, показало, що діти у родинах, що мають травми від воєнних конфліктів, сприймають своїх батьків як більш суворо дисциплінуючих та як таких, що більше відторгають дітей. Воно також показало, що діти у таких родинах

сприймають своїх матерів як таких, що використовують більш каральні батьківські практики [53].

Згідно з дослідженнями, існує зв'язок між рівнем стресу дітей, що мають досвід війни, та рівнем стресу їхніх батьків [29]. Також дослідження материнських реакцій на воєнний конфлікт та психологічної адаптації дітей показало, що матері, що переживають стрес, з більшою ймовірністю будуть менш доступними для своїх дітей, при цьому наявність дітей, що переживають стрес, буде додатковим стресором для матері [59]. Материнська депресія також негативно впливає на здатність матерів наглядати за дітьми [23].

Згідно з метааналізом батьківства під час війни, проведеного Г. Елтанамлі (H. Eltanamly), вплив війни на батьківство відрізняється залежно від специфіки досвідів війни, з яким стикалася родина. Наприклад, збільшення батьківської теплоти до дітей та гіперпильності спостерігається під час переживання батьками та дітьми небезпечних ситуацій, але при цьому батьки, що мають інші досвіди, пов'язані з війною, такі як вимушене переміщення, демонструють менше теплоти, більше жорсткості та непослідовного виховання [40].

Дослідження сирійських біженців у Лівані, проведене А. Сім (A. Sim) та іншими, показало, що батьки-біженці зазначають, зокрема, про те, що вони стикаються економічними труднощами, що заважають задоволенню базових потреб їхніх дітей, що впливає на їх стратегії батьківства, а також з психологічним стресом, що може сприяти більш жорстокому ставленню до дітей. Через невпевненість батьки також застосовують посилений контроль над дітьми [58].

Згідно з дослідженням М. Уілкі (M. Wilkie), батьки зазначали, що намагаються компенсувати психологічну шкоду, спричинену війною, за допомогою імплементації таких батьківських практик як, зокрема, підтримка розпорядку дня дітей, супровід їх до школи та зі школи, прояв більшої чуйності до дітей, більш спокійні реакції на поведінку своїх дітей та зменшення критики, спрямовану на неї, приховування своїх негативних

емоцій, пов'язаних з війною, від дітей. При цьому також деякі батьки зазначали, що через війну вони не можуть бути настільки емоційно доступними для дітей, наскільки б хотіли бути, та що тривожність, спричинена війною, сприяє більшій дратівливості та проявам гніву у взаємодіях з дітьми, ніж вони спостерігали за собою до війни [72].

Згідно з дослідженням взаємодії матерів з дітьми у північній Уганді, постконфліктним умовам також характерне переважання примусових батьківських практик над теплими [49].

Також воєнний стан зумовлює проблеми, пов'язані зі здобуттям освіти дітьми. Зокрема, наслідками впливу воєнних конфліктів на освіту є руйнування освітньої інфраструктури та втрата сім'єю освітніх функцій [31]. Наприклад, згідно з дослідженням впливу збройного насильства у Ефіопії на освіту та роль батьків у цьому, економічні наслідки воєнних конфліктів спричиняють пріоритизацію батьками фінансових проблем та меншу стурбованість освітою своїх дітей [19]. Таким чином, війна впливає на батьківські практики, пов'язані з освітою та академічною підтримкою дітей.

Також дослідники звертали увагу на те, яким чином батьківські практики можуть захищати дітей від негативного впливу криз та воєнних конфліктів.

Згідно з науковцями, близькість до опікунів є одним з найпотужніших предикторів реакції дітей на досвід воєнних конфліктів [47]. Близький зв'язок з батьками та сімейна згуртованість, а також батьківська теплота та чуйність є важливими захисними факторами для дітей під час кризових обставин [29].

Батьківські практики, що характеризуються підтримкою та не є каральними, перешкоджають розвитку агресивної поведінки дітей, що мають досвід воєнних конфліктів [53].

Також згідно з дослідженнями, запевнення батьків у тому, що, незважаючи на небезпеку та невизначеність, життя є керованим допомагає дітям справлятися з життям під час воєнного конфлікту та сприяє їхній витривалості. Прояв батьками спокою та цілеспрямованості допомагає дітям

навчитися реалістично оцінювати наявні небезпеки та регулювати свої емоції. Також наявність мети зменшує вплив стресу [29].

Отже, воєнні конфлікти зумовлюють появу або загострення різноманітних чинників, що впливають на батьківські практики.

Українські батьки зазначають, що під час війни найбільший негативний вплив на їхнє батьківство мають такі чинники, як, зокрема, психологічна напруга, нестача підтримки від системи освіти, соціальних сервісів та родини, а також фінансові труднощі, незабезпеченість житлом (серед вимушено переміщених осіб), стрес, пов'язаний з роботою (зокрема, довгі години роботи та віддалене працевлаштування). Також батьки зазначали про виклики, пов'язані з дітьми, такі як неслухняність, проблеми, пов'язані з розвитком або ментальним здоров'ям тощо, що можуть погіршуватись у воєнний час [57].

Згідно з В. Белоліпцевим, воєнний стан в Україні призводить до того, що відповідальне батьківство не є найбільшим пріоритетом ані для батьків, ані для фахівців соціальної сфери, адже головним є задоволення базових потреб. Таким чином, батьки приділяють вихованню дітей менше уваги, ніж вони приділяли йому до початку повномасштабної війни [1].

Під час дослідження батьківського ставлення до дітей під час війни О. Хортів виявила, що наявний зв'язок між рівнем батьківського стресу та батьківським ставленням до дітей - зокрема, існує зв'язок між рівнем стресу та непослідовною дисципліною, при чому це характерно для батьків дітей будь-якого віку [12].

Рівень залученості до батьківства та рівень позитивного батьківства у близько половини батьків дітей різних вікових груп не змінилися з початком повномасштабної війни. При цьому 37% батьків дітей віком 14-17 років зазначили, що стали більше цікавитися життям дітей, а також 31-34% батьків в залежності від вікової групи дітей зазначають, що стали застосовувати більше практик позитивного батьківства, таких як похвала або обійми. Також більше половини батьків дітей всіх вікових груп не відзначали відмінностей у рівні непослідовного виховання та застосування тілесних покарань до та після

початку війни. В той же час 42-48% батьків в залежності від вікової групи дітей відзначили, що їх рівень нагляду за дитиною не змінився, проте 31-36% батьків в залежності від вікової групи зазначають, що їх нагляд за дитиною підсилюється з початком повномасштабної війни - вони більше слідкують за тим, де перебувають їх діти, встановлюють чіткий час повернення дітей додому тощо. Також результати дослідження демонструють різницю у рівні застосувань емоційних покарань серед батьків дітей різних вікових груп - серед батьків дітей віком 6-10 років та батьків дітей віком 11-13 років 43% та 46% відповідно зазначили, що не використовували емоційні покарання як до, так і після початку війни, а 26% та 27% відповідно зазначали, що стали рідше вдаватися до емоційних покарань з початком війни. В той же час значно більше батьків дітей віком 14-17 років, а саме 68%, зазначають, що не практикували емоційні покарання як до, так і після початку війни, та лише 7% зазначили, що стали менше їх практикувати [12].

Згідно з дослідженням ментального здоров'я та батьківства українців під час війни, проведеним Р. Шелашською (R. Shelashska), вплив війни (war exposure; у дослідженні вимірювався частотою у індивідів травматичних досвідів, пов'язаних з війною, наприклад, переміщення, поранення, втрата близьких, втрата майна, тощо), сприяє гіршому ментальному здоров'ю, і таким чином опосередковано сприяє більш жорсткому батьківству, тобто більшій батьківській ворожості, слабкому контролю та фізичному контролю. При цьому результати дослідження також показали, що вплив війни в той же час призводить до більш позитивного батьківства, тобто позитивного підкріплення, батьківської теплоти та підтримки. При цьому гірше ментальне здоров'я, пов'язане з впливом війни, не призводить до менш позитивного батьківства, хоча воно впливає на жорсткість батьківства. Згідно з дослідницею, це можна пояснити тим, що позитивне батьківство та жорстке батьківство є окремими вимірами. Також у дослідженні зазначено про те, що більш позитивне батьківство під впливом війни можна пояснити тим, що батьки вдаються до більшої підтримки та теплоти до дітей, адже намагаються

їх захистити в умовах війни, та ці практики можуть виступати стратегією копіngu батьків з війною [57].

Висновки до розділу 1

У першому розділі магістерського дослідження було визначено поняття батьківських практик, та з'ясовано теоретичні та методологічні засади дослідження батьківських практик.

Отже, поняття батьківських практик визначається дослідниками по-різному. З огляду на поставлену мету та завдання, в даному дослідженні батьківські практики визначено як поведінки, що проявляються батьками, які стосуються їхньої взаємодії з дітьми та їхнього виконання своїх батьківських обов'язків.

Дослідники звертають увагу, зокрема, на такі аспекти батьківських практик, як батьківська теплота, контроль, жорсткість, батьківські прагнення, батьківська підтримка дітей, зокрема, емоційна та академічна, а також досліджуються батьківські практики у окремих сферах життя – наприклад, батьківські практики, пов'язані з вільним часом дітей. Дослідники використовують опитування як батьків, так і дітей, коли вивчають батьківські практики.

Батьківство та батьківські практики розглядалися за допомогою різних перспектив та підходів. Відповідно до культурного підходу, батьківські практики формуються під впливом культурних цінностей та ідей стосовно виховання дітей. Відповідно до екологічної перспективи, батьківські практики знаходяться під впливом факторів на рівні дитини, на рівні власне батька або матері, на рівні родини (зокрема, подружніх стосунків та фінансового становища тощо), на рівні соціального контексту (зокрема, культури, району проживання тощо). Також згідно з моделлю сімейного стресу, стрес батьків, викликаний економічними труднощами, сприяє негативним батьківським

практикам, а згідно з моделлю розширених інвестицій, батьки, що не мають таких труднощів, використовують порівняно менше негативних та більше позитивних батьківських практик, та вкладають у дітей більше ресурсів. Згідно з теорією людського капіталу, батьки вирішують, скільки фінансових, часових тощо ресурсів вкладати у кожну дитину, при цьому згідно з гіпотезою розрідження ресурсів, більша кількість дітей призводить до того, що чим більше дітей у родині, тим менше уваги вони отримують від батьків.

Отже, існує чимало чинників, що впливають на батьківські практики, при цьому дослідниками були виявлені такі особливості батьківських практик під час кризових умов загалом та воєнних конфліктів зокрема, як батьківська жорсткість, надмірна опіка, недостатня стимуляція дітей, зменшення пріоритету відповідального батьківства цілком та окремих аспектів батьківських практик, таких як академічна підтримка дітей.

Таким чином, повномасштабна війна в Україні може чинити вплив на зазначені вище та інші аспекти батьківських практик українців.

РОЗДІЛ 2. БАТЬКІВСЬКІ ПРАКТИКИ БАТЬКІВ УКРАЇНСЬКИХ СТАРШОКЛАСНИКІВ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ (НА ОСНОВІ ДАНИХ ДОСЛІДЖЕННЯ «СТАРШОКЛАСНИК - 2024»)

2.1 Стратегія використання даних дослідження «Старшокласник - 2024»

Для дослідження батьківських практик українців під час війни доречним буде використання даних існуючих досліджень, зокрема, дослідження «Старшокласник - 2024: життєві та освітньо-професійні плани старшокласників України в умовах війни» (далі - «Старшокласник - 2024»).

Дослідження «Старшокласник - 2024» було проведене кафедрою соціології соціологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна за підтримки Соціологічної асоціації України. Дослідження було проведене методом опитування учнів 11-х класів.

У дослідженні представлені Центральний, Східний, Західний та Південний регіони України. Центральний регіон України представлено Черкасами, та кількість респондентів з цього регіону становила 885 осіб. Східний регіон України представлено Харковом, та кількість респондентів з цього регіону становила 281 особу. Західний регіон України представлено Дрогобичем та Бориславом, та кількість респондентів з цього регіону становила 647 осіб. Південний регіон України представлено Одесою, та кількість респондентів з цього регіону становила 230 осіб. Для збору даних дослідження у кожному з адміністративних районів обраних міст було випадковим чином вибрано школи.

Дослідження «Старшокласник – 2024» стосується таких тем, як життєві та освітньо-професійні плани українських старшокласників в умовах війни, їхня громадянська ідентичність, їхня батьківська сім'я, їхнє повсякденне життя, а також їхнє навчання та шкільне життя.

Незважаючи на те, що метою дослідження «Старшокласник – 2024» не є дослідження батьківських практик українських старшокласників, деякі

запитання, наявні у інструментарії цього дослідження, стосуються окремих аспектів батьківських практик. Таким чином, має сенс використати дані цього дослідження для вивчення батьківських практик батьків українських старшокласників.

Дані дослідження «Старшокласник – 2024» включають українських старшокласників, що під час проведення опитування не проживали в Україні. При цьому у магістерському проекті припущено, що, оскільки ці особи навчалися в українських школах, вони проживали в Україні станом на лютий 2022 року, та виїхали за кордон після початку повномасштабної війни. Оскільки ці особи мають досвід, пов'язаний з війною, зокрема, досвід переміщення, та потенційно інші (зокрема, стрес, пов'язаний з війною, матеріальні труднощі тощо), включення таких осіб у дослідження батьківських практик українських старшокласників під час війни є доцільним.

Регіон, який представляють респонденти дослідження, визначено через регіон міста, у якому знаходиться школа, де вони навчаються, при цьому слід зазначити, що деякі з них під час проходження ними опитування не проживали у цьому регіоні. При цьому у магістерському дослідженні припущено, що, оскільки ці особи навчаються у школах, що знаходяться у певних регіонах, вони або проживали у цьому регіоні під час проходження ними опитування, або проживали у цьому регіоні станом на лютий 2022 року та виїхали після початку повномасштабної війни, в якому разі включення цих осіб до аналізу особливостей певного регіону є доцільним.

Для аналізу було використано анкету, одновимірні розподіли, та масив даних SPSS дослідження «Старшокласник – 2024». Ці матеріали було використано з дозволу та отримано від одного з учасників дослідження «Старшокласник – 2024», а саме від Борисова Романа Ігоровича, співробітника кафедри соціології ННІ соціології та медіакомунікацій Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Нижче наведена **стратегія аналізу батьківських практик батьків українських старшокласників**, який буде здійснено за допомогою аналізу даних дослідження «Старшокласник – 2024».

Внаслідок повномасштабної війни українські батьки зазнають психологічного стресу, матеріальних труднощів, викликів, пов'язаних з системою освіти та соціальними сервісами тощо, що є чинниками їхніх батьківських практик. В свою чергу розвиток дітей залежить від батьківських практик, при чому існують як такі батьківські практики, що позитивно впливають на розвиток дитини під час воєнного стану, так і ті, що чинять негативний вплив, що зумовлює **проблемну ситуацію дослідження** батьківських практик українських старшокласників під час повномасштабної війни.

Проблема дослідження полягає у недостатній увазі до батьківських практик батьків українських старшокласників під час повномасштабної війни. Також наразі немає досліджень, що розглядали б регіональні відмінності у батьківських практиках, при тому що досвіди війни батьків та дітей у різних регіонах України відрізняються. Також існуючі дослідження батьківства українців під час війни використовують опитування батьків. При цьому батьки можуть надавати соціально схвальні відповіді на запитання, що стосуються їхніх батьківських практик, в чому полягає перевага аналізу саме відповідей дітей стосовно батьківських практик їхніх батьків, чому і буде присвячено цей розділ магістерського дослідження.

Об'єкт дослідження – батьківські практики батьків українських старшокласників.

Предмет дослідження – батьківські практики батьків українських старшокласників під час повномасштабної війни.

Мета дослідження – виявити батьківські практики батьків українських старшокласників під час повномасштабної війни.

З огляду на поставлену мету, **завдання дослідження** є наступними:

1. Охарактеризувати батьківську теплоту батьків українських старшокласників під час повномасштабної війни;
2. Окреслити прояви батьківського контролю, що застосовують батьки українських старшокласників під час повномасштабної війни;
3. Окреслити прояви батьківської жорсткості батьків українських старшокласників під час повномасштабної війни;
4. Охарактеризувати батьківські практики, пов'язані з вільним часом, що застосовують батьки українських старшокласників;
5. Охарактеризувати батьківські практики, пов'язані з кишеньковими грошима, що застосовують батьки українських старшокласників;
6. Виявити регіональні відмінності у батьківських практиках батьків українських старшокласників під час повномасштабної війни.

Інтерпретація та операціоналізація основних понять дослідження

Українські старшокласники – особи, що навчаються у 11-х класах українських шкіл.

Батьківські практики – це поведінки, що проявляються батьками, що стосуються їхньої взаємодії з дітьми та їхнього виконання своїх батьківських обов'язків.

Аспектами батьківських практик, які буде розглянуто у даному розділі магістерського дослідження є батьківська теплота, батьківський контроль, батьківська жорсткість, батьківські практики, пов'язані з вільним часом, та батьківські практики, пов'язані з кишеньковими грошима.

Батьківська теплота – це прояв батьками ласки та чуйності до своїх дітей.

Аспектами батьківської теплоти, які буде розглянуто у цьому дослідженні є стосунки батьків та дітей (складовою яких також є конфлікти між батьками та дітьми), проведення батьками часу з дітьми, та батьківська підтримка, а саме емоційний її аспект. Індикатором стосунків з батьків з дітьми слугуватиме запитання анкети №29; індикаторами конфліктів між батьками та дітьми слугуватимуть запитання анкети №30 та №32; індикатором

проведення батьками часу з дітьми слугуватиме 47 запитання анкети дослідження «Старшокласник – 2024» (Див. Додаток А). Також як складову батьківської теплоти буде розглянуто емоційну батьківську підтримку, що являє собою батьківську поведінку, що сприяє комфорту дітей. Індикатором батьківської підтримки слугуватиме 28 запитання анкети дослідження «Старшокласник – 2024», що стосується того, до кого українські старшокласники звернуться у разі складної життєвої ситуації. Це запитання було обрано, адже було припущено, що той факт, що українські старшокласники готові звернутися до батьків у такій ситуації говорить про таку поведінку їхніх батьків, через яку дітям комфортно до них звертатися.

Наступною складовою батьківських практик, яку буде розглянуто в даному дослідженні, є батьківський контроль. **Батьківський контроль** являє собою практики, за допомогою яких батьки контролюють поведінку дитини. Він включатиме такі складові, як батьківські вимоги та практики покарання, що батьки застосовують до українських старшокласників.

Індикатором батьківських вимог слугуватиме 33 запитання анкети, а індикатором практик покарання слугуватиме 31 запитання анкети дослідження «Старшокласник – 2024» (Див. Додаток А).

Іншою складовою батьківських практик є батьківська жорсткість. **Батьківська жорсткість** – це прояв негативних емоцій та агресії щодо дитини та застосування фізичних покарань. Наведене вище запитання анкети №31, що стосується покарань, також слугуватиме індикатором батьківської жорсткості.

Також до батьківської жорсткості віднесено таку складову, як поведінка батьків стосовно дітей під час подружніх конфліктів батьків. Індикатором цієї батьківської практики слугуватиме 27 запитання анкети дослідження «Старшокласник – 2024», що стосується поведінки батьків під час подружніх конфліктів (Див. Додаток А). Цю змінну включено до виміру батьківської жорсткості, адже варіанти відповідей цього запитання включають варіант «[Батьки] «Зривають» та Вас роздратування», що є прикладом прояву негативних емоцій у бік дитини.

Іншими складовими батьківських практик є **батьківські практики, пов'язані з вільним часом,** та **батьківські практики, пов'язані з кишеньковими грошима.** Індикаторами цих практик слугуватимуть 46, 34, та 36 запитання анкети дослідження «Старшокласник – 2024» (Див. Додаток А). Запитання анкети №46 стосується способів проведення вільного часу українськими старшокласниками. Слід зазначити, що оскільки мова йде про старшокласників, тобто дітей, що вже володіють деякою автономією, неможливо дізнатися, чи їхнє проведення вільного часу включає активності, що українські старшокласники організують самостійно, чи активності, які відбуваються завдяки організації батьків. Проте у магістерському проекті було припущено, що батьки якщо не організують, то є обізнаними про ці активності своїх дітей, а отже, способи проведення вільного часу українських старшокласників є складовою батьківських практик.

Згідно з існуючими дослідженнями, що стосуються батьківства під час кризових обставин загалом та воєнних конфліктів зокрема, що були проведені як за кордоном, так і в Україні, такі умови можуть сприяти такій негативній батьківській практиці, як батьківська жорсткість. Це пояснюється стресом, з яким батьки стикаються у таких обставинах. При цьому також згідно з існуючими дослідженнями, такі умови також можуть сприяти збільшенню батьківської теплоти до дітей. Через те, що прояви повномасштабної війни у різних регіонах України відрізняються, саме регіон було обрано як індикатор, за допомогою якого буде побудовано двовимірні розподіли. Гіпотези дослідження побудовано з огляду на те, що Західний регіон України зазнав впливу війни меншою мірою порівняно з іншими регіонами. Індикатором регіону під час аналізу слугуватиме змінна REGION масиву даних дослідження «Старшокласник – 2024».

Робочі гіпотези дослідження

1. Українські старшокласники переважно мають дружні стосунки зі своїми батьками;

2. Матері та батьки Західного регіону мають найменш дружні стосунки з українськими старшокласниками порівняно з матерями та батьками з інших регіонів;
3. Більшість українських старшокласників мають конфлікти зі своїми батьками час від часу;
4. На Заході менше старшокласників, які зазначають, що конфлікти між ними та їхніми батьками відбуваються дуже рідко або ніколи порівняно з іншими регіонами;
5. Існують відмінності між головними причинами конфліктів українських старшокласників з мамою та татом;
6. Українські старшокласники переважно зазначають, що проводять вільний час зі своїми батьками;
7. Батьки Західного регіону проводять найменше часу з українськими старшокласниками порівняно з батьками з інших регіонів;
8. Більшість українських старшокласників у разі складної життєвої ситуації звернуться до мами;
9. Батькам Західного регіону характерна менша порівняно з іншими регіонами батьківська підтримка;
10. Переважно українські старшокласники вважають вимоги їхніх батьків справедливими або скоріше справедливими;
11. Більшість українських старшокласників зазначають, що батьки не застосовують до них жодних покарань;
12. Батьки Західного регіону вдаються до фізичних покарань українських старшокласників найменше порівняно з батьками з інших регіонів;
13. Більшість українських старшокласників не зазначають, що їхні батьки зривають своє роздратування під час подружніх конфліктів на них;
14. Батьки Західного регіону зривають своє роздратування під час подружніх конфліктів на українських старшокласниках найменше порівняно з батьками з інших регіонів;

15. Більшість українських старшокласників відвідують гуртки, курси, спортивні секції у вільний від занять і підготовки уроків час;

16. Українські старшокласники переважно отримують гроші на кишенькові витрати від батьків.

Стратегічний план аналізу батьківських практик українських старшокласників полягатиме у характеристиці тих батьківських практик батьків українських старшокласників, дані про які наявні у дослідженні «Старшокласник – 2024»; систематизації даних про ці батьківські практики; характеристиці регіональних відмінностей у цих батьківських практиках; формуванні висновків про потенціал пояснення цих регіональних відмінностей у батьківських практиках впливом повномасштабної війни.

Стратегія аналізу даних буде описовою, та аналіз буде проведено із застосуванням кількісного підходу. Для аналізу даних буде використано програмне забезпечення IBM SPSS Statistics та Microsoft Excel. Перевірка гіпотез буде здійснена за допомогою аналізу одновимірних та двовимірних розподілів відповідних змінних. Для виявлення регіональних відмінностей за змінними, що відповідають 27, 29, 30, 32, 33, 34, 36, 46 та 47 запитанням анкети дослідження «Старшокласник – 2024» буде застосована крос-табуляція, а для виявлення регіональних відмінностей за змінними, що відповідають 28 та 31 запитанням анкети дослідження «Старшокласник – 2024», масив даних буде відфільтровано за кожним регіоном, та у відфільтрованому масиві будуть з'ясовані одновимірні розподіли.

Генеральну сукупність, на яку будуть розповсюджені висновки аналізу даних, становитимуть батьки українських старшокласників.

Перед аналізом дані масиву дослідження «Старшокласник – 2024» буде зважено за змінною WEIGHT_REGION.

2.2 Батьківські практики батьків українських старшокласників під час повномасштабної війни

Першим аспектом батьківських практик, який було розглянуто, є батьківська теплота, а саме така її складова, як стосунки батьків з українськими старшокласниками. За допомогою одновимірного розподілу даних дослідження «Старшокласник – 2024» було виявлено, що більшість українських старшокласників зазначають, що мають дружні стосунки зі своїми батьками. 81,4% респондентів характеризують свої стосунки з мамою як дружні. 3,6% зазначають, що не можуть назвати стосунки з мамою дружніми, а 12,3% вагаються з відповіддю на це запитання (Див. Таблицю 2.1).

За результатами двовимірного розподілу, виконаного в межах даного магістерського проекту також можна побачити, що жителі Центрального та Східного регіонів України мають більш дружні стосунки з мамою - серед респондентів зі Сходу 88,1% вважають свої стосунки з мамою дружніми, а серед респондентів з Центральної України - 86,9% (на противагу 79,9% серед жителів Заходу та 80,2% серед жителів Півдня країни). Також у Південному регіоні спостерігається найбільша частка тих, хто не вважає свої стосунки з мамою дружніми - 6,2%, порівняно з 2,9-3,9% респондентів з інших регіонів (Див. Таблицю 2.1).

Таблиця 2.1

Стосунки українських старшокласників з мамою, у відсотках від опитаних

Регіон	Вважають дружніми	Не вважають дружніми	Вагаються з відповіддю
Україна	84,1%	3,6%	12,3%
Центр	86,9%	3%	10,1%
Схід	88,1%	2,9%	9%
Захід	79,9%	3,9%	16,2%
Південь	80,2%	6,2%	13,7%

В той же час стосунки зі своїм батьком називають дружніми лише 68,8% респондентів, не можуть назвати дружніми 8,4%, та вагаються з відповіддю

22,8% (Див. Таблицю 2.2). При цьому можна побачити, що найбільше тих, хто вважає свої стосунки з батьком дружніми знову у Східній та Центральній Україні - 72,1% та 69,8% відповідно. Але при цьому також слід зазначити, що найбільша частка тих, хто не вважає стосунки з батьком дружніми також спостерігається у Центральній Україні. Такі відмінності між стосунками з батьками та матерями можна пояснити тим, що матері відіграють більш піклувальну роль у вихованні дітей, та надають їм більше теплоти, ніж батьки.

Таким чином, перша гіпотеза підтверджується - українські старшокласники переважно мають дружні стосунки зі своїми батьками. Але слід зазначити, що незважаючи на те, що більшість респондентів вважають дружніми стосунки з обома батьками, вони мають більш дружні стосунки саме з мамою. При цьому матері з Заходу України мають порівняно найменш дружні стосунки з українськими старшокласниками. Але також можна побачити, що коли мова йде про батьків, то найменш дружні стосунки з дітьми мають батьки з Півдня. Таким чином, друга гіпотеза - матері та батьки Західного регіону мають найменш дружні стосунки з українськими старшокласниками порівняно з матерями та батьками з інших регіонів - спростовується.

Таблиця 2.2

Стосунки українських старшокласників з татом, у відсотках від опитаних

Регіон	Вважають дружніми	Не вважають дружніми	Вагаються з відповіддю
Україна	68,8%	8,4%	22,8%
Центр	69,8%	10,5%	19,7%
Схід	72,1%	7,6%	20,3%
Захід	67,4%	5,2%	27,4%
Південь	65,2%	9,8%	25%

Далі було розглянуто такий аспект стосунків батьків з українськими старшокласниками, як конфлікти між ними. Майже половина респондентів зазначає, що конфлікти між ними та їхніми батьками відбуваються дуже рідко. Ще 40,2% зазначають, що конфлікти між ними та батьками відбуваються час від часу. Отже, третя гіпотеза, відповідно до якої більшість українських старшокласників мають конфлікти зі своїми батьками час від часу, спростовується. При цьому 8,5% респондентів зазначають, що ніколи не мають конфліктів з батьками. Респонденти, що повідомляють про часті конфлікти зі своїми батьками становлять меншість – лише 6,2% (Див. Рисунок 2.1). Таким чином, батьківські практики батьків більшості українських старшокласників під час повномасштабної війни не включають в себе часті або постійні конфлікти з дітьми.

Також можна побачити, що у всіх регіонах, крім Західного, переважають ті, хто зазначає про дуже рідкі конфлікти з батьками. На Заході України найбільша частка як тих респондентів, хто зазначає про часті конфлікти зі своїми батьками (7,8%), так і тих, хто зазначає, що вони відбуваються час від часу (42,6%) - саме ці респонденти становлять більшість у регіоні. Найменші частки респондентів, що повідомляють про те, що конфлікти між ними та їхніми батьками відбуваються часто або час від часу наявні на Сході - 4,3% та 35,8% відповідно. Але в той же час на Сході також наявна порівняно найменша частка тих, хто зовсім не має конфліктів зі своїми батьками - 7,5%, порівняно з 8,4% та 8,5% на Заході та у Центрі відповідно, і 10,1% на Півдні.

Тих, хто зазначає про те, що конфлікти між ними та батьками відбуваються дуже рідко або ніколи, 59,8% на Сході, 54,4% у Центрі, 54,2% на Півдні, та 49,6% на Заході, що підтверджує четверту гіпотезу, відповідно до якої на Заході порівняно з іншими регіонами менше старшокласників, які зазначають, що конфлікти між ними та їхніми батьками відбуваються дуже рідко або ніколи (Див. Рисунок 2.1).

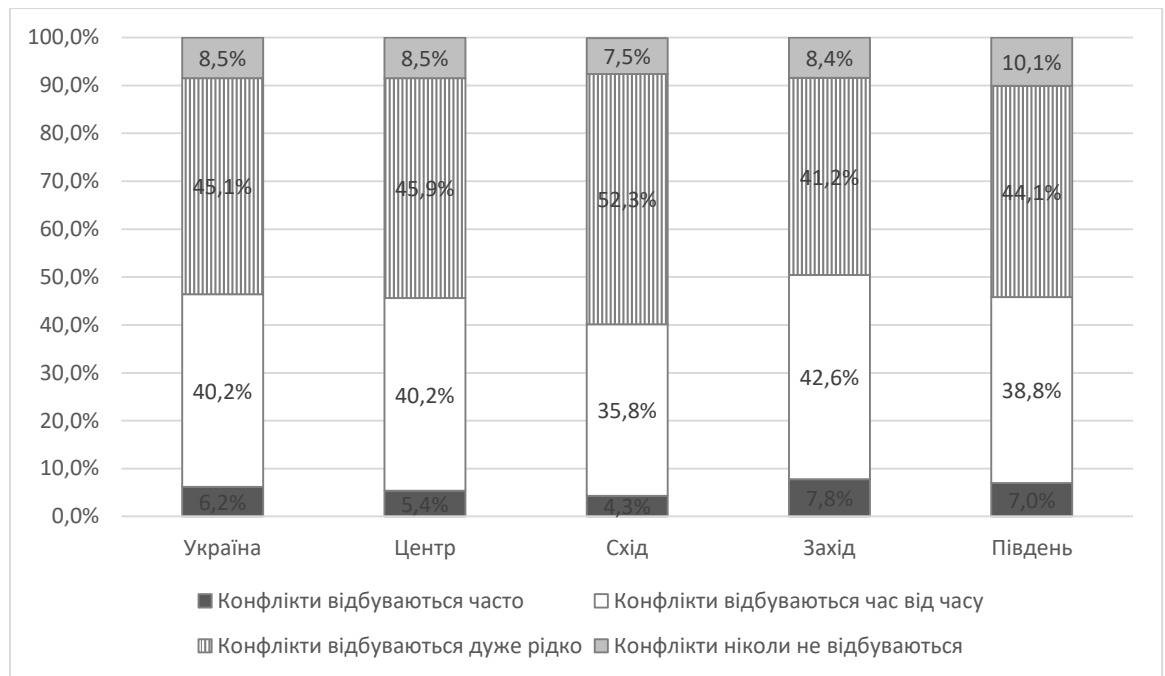

Рис. 2.1 Частота конфліктів українських старшокласників з їхніми батьками, в оцінці українських старшокласників, у відсотках від опитаних

Причинами конфліктів з батьками для більшості респондентів, що зазначали про такі конфлікти, є розподіл домашніх обов'язків, успішність у школі, проведення вільного часу та надмірний час користування смартфоном чи комп'ютером, не пов'язаний з навчанням. При чому саме ці варіанти відповідей обрали найбільше респондентів і під час відповіді на запитання про причини конфліктів з мамою, і під час відповіді на запитання про причини конфліктів з татом, а отже, п'ята гіпотеза - існують відмінності між головними причинами конфліктів українських старшокласників з мамою та татом - спростовується. Але слід зазначити, що в той же час ці чинники зумовлюють більше конфліктів з мамою, а ніж з татом - наприклад, про розподіл домашніх обов'язків як причину конфліктів з мамою зазначили 39,9% (Див. Рисунок 2.2), а як причину конфліктів з татом - лише 20,1% (Див. Рисунок 2.3). При цьому 41,2% українських старшокласників зазначили, що вагаються з відповіддю на запитання про причини конфліктів з татом, але стосовно причин конфліктів з мамою вагаються лише 28,1% опитаних. Це можна пояснити як тим, що ці респонденти не пригадують причини конфліктів з батьками, або цих причин

немає у переліку варіантів відповіді, але також і тим, що батьки цих респондентів не застосовують такі батьківські практики як пояснення та аргументація під час конфліктів, а отже, їхнім дітям важко виділити конкретну причину конфліктів.

Можна побачити, що існують незначні відмінності між регіонами щодо частки респондентів, причиною конфліктів яких з мамою є розподіл домашніх обов'язків – найменша частка на Сході України (38,9%), а найбільша на Півдні (42,6%). Дещо більші відмінності можна побачити, розглядаючи частку респондентів, що мають конфлікти з мамою через успішність у школі. Частка таких респондентів на Сході становить 26,1%, у Центральній Україні – 32,9%, на Заході – 33,1%, та на Півдні – 36,8%. Порівняно нижчу частку респондентів зі Сходу, що конфліктують з мамою через успішність у школі можна пояснити тим, що через воєнний стан та спричинені ним обставини цінність освіти для батьків та їхні вимоги до академічної успішності дітей можуть зменшуватися, проте Південний регіон також зазнав активних бойових дій, але при цьому саме він має порівняно найбільшу частку респондентів, що конфліктують з мамою через успішність у школі. Схожу картину у регіональних відмінностях можна побачити, розглядаючи частку респондентів, що мають конфлікти з мамою через проведення вільного часу - найменшою вона є на Сході (23%), а найбільшою - на Півдні (27%). У Центрі та на Заході вона становить 24,7% та 26,8% відповідно (Див. Рисунок 2.2).

На відміну від цього, порівняно найбільше тих, хто має конфлікти з мамою через надмірний час користування смартфоном чи комп'ютером, не пов'язаний з навчанням, наявне саме на Сході - 25,3%. Найменша ця частка у Центральній Україні - 19,6%, дещо більша - на Заході (21,9%) та на Півдні (23,5%). Проте слід зазначити, що респондентів, що повідомляють про конфлікти з мамою через доступ до гаджетів загалом порівняно менше на Півдні (4,9%) та на Сході (5,4%), дещо більше у Центрі (6,3%), та найбільше на Заході (9,8%).

Між Заходом, Сходом та Центром України немає значної відмінності у частках респондентів, для яких причиною конфліктів з мамою є зовнішній вигляд - вони становлять від 9,2% до 9,8%. На противагу цьому на Півдні частка таких респондентів сягає 13,2%. Частка респондентів, що мають конфлікти з мамою через гроші є найменшою на Сході - 5,4%. На Півдні таких респондентів 6,4%, а на Заході - 7,8%. У центрі найбільша частка респондентів, що конфліктують з мамою через гроші - 9,7%. Частка респондентів, що мають конфлікти з мамою через друга або подругу є порівняно невеликою у всіх регіонах – 3,9% на Сході, 4,2% на Заході, та 4,9% у Центрі. Проте на Півдні вона сягає більше - 6,8%.

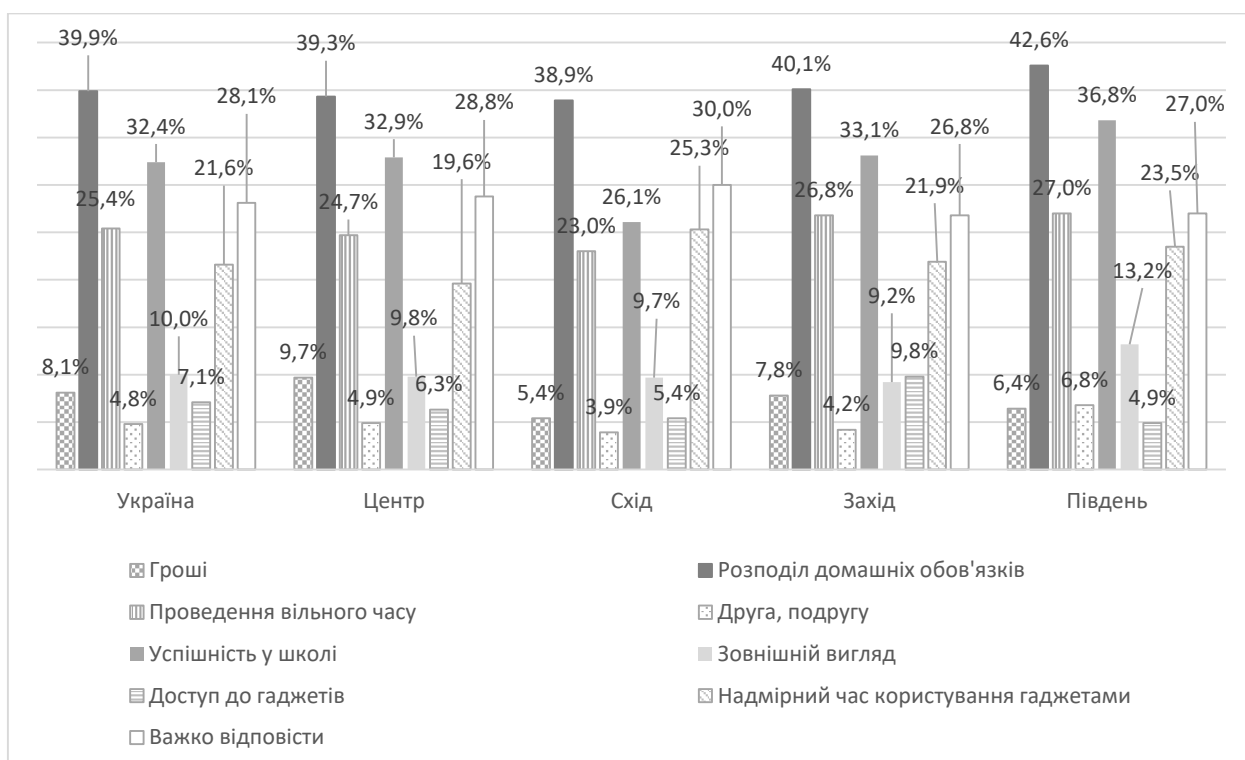

Рис. 2.2 Причини конфліктів українських старшокласників з мамою, в оцінці українських старшокласників, у відсотках від опитаних, що зазначали про такі конфлікти

Розглядаючи регіональні особливості причин конфліктів українських старшокласників з татом можна побачити, що у всіх регіонах найпоширенішою причиною конфліктів є розподіл домашніх обов'язків. При цьому порівняно найменше респондентів – 17,8% – зазначають про це, як про

причину конфліктів з татом у Центрі. Дещо більше таких респондентів на Сході – 19,8%, та ще більше на Півдні та Заході 22,1% та 22,6% відповідно. Другою найпопулярнішою причиною конфліктів у всіх регіонах є успішність у школі, при цьому респондентів, що мають конфлікти з татом з цієї причини, найменше знову у Центрі (15,8%) та на Сході (16,7%), а дещо більше – на Заході (19%) та Півдні (19,1%). Такі самі регіональні відмінності можна побачити, розглядаючи частку респондентів, що мають конфлікти з татом через проведення вільного часу – у Центрі вона становить 12,4%, на Сході 13,2%, на Заході 14,1% та на Півдні 15,2% (Див. Рисунок 2.3).

Більші регіональні відмінності можна помітити, розглядаючи частку тих, хто має конфлікти з татом через надмірний час користування гаджетами, не пов'язаний з навчанням – на Заході таких порівняно найменше – лише 9,8%, в той же час у Центрі таких 13,3%, а на Сході та Півдні найбільше – 17,5% та 17,6% відповідно. При цьому частки респондентів, що повідомляють про конфлікти з татом через доступ до гаджетів загалом на Сході та Півдні є найменшими – 3,5% та 3,9% відповідно, порівняно з 5,4% у Центрі та 6,3% на Заході.

Також існують регіональні відмінності у частці тих, хто повідомляє про конфлікти з татом через зовнішній вигляд – на Сході таких найменше – 6,2%, дещо більше таких на Заході (7%) та у Центрі (7%), та найбільше – на Півдні – 8,8%. Частка тих, хто має конфлікти з татом через друга або подругу також є найменшою на Сході (2%), дещо більшою на Заході (2,9%) та в Центрі (2,8%), та найбільшою на Півдні - 4,9%. Можна також побачити, що у Центрі порівняно найбільше тих, хто має конфлікти з татом через гроші – 9,2%, при цьому на Заході таких 7%, на Півдні – 7,3%, та на Сході – 6,2%.

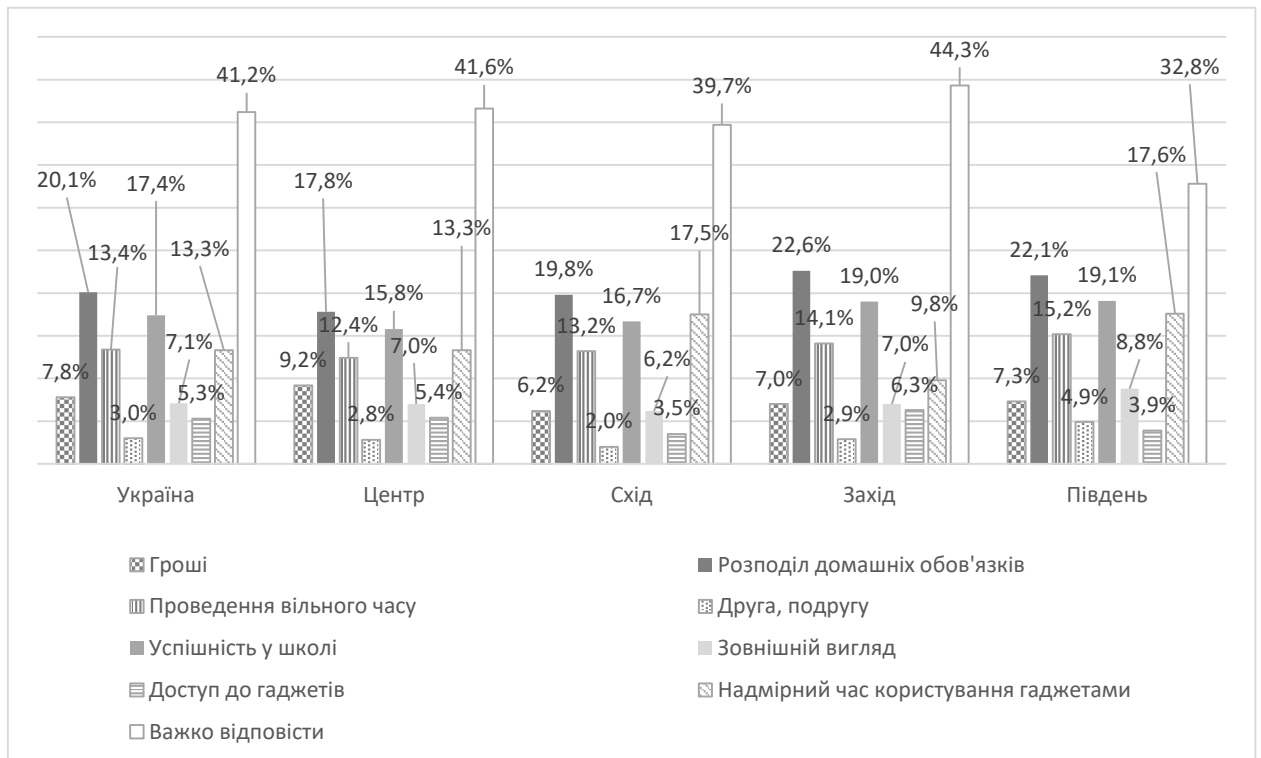

Рис. 2.3 Причини конфліктів українських старшокласників з татом, в оцінці українських старшокласників, у відсотках від опитаних, що зазначали про такі конфлікти

Далі було розглянуто час, який батьки проводять з українськими старшокласниками. Можна побачити, що 39,9% опитаних проводять вільний час зі своїми батьками. При цьому більше половини респондентів зазначають, що проводять вільний час наодинці, 45,1% - що проводять вільний час з другом або подругою, та 46,5% - що проводять вільний у компанії друзів (Див. Таблицю 2.3). Таким чином, шоста гіпотеза, відповідно до якої українські старшокласники переважно зазначають, що проводять вільний час зі своїми батьками, спростовується. Меншу кількість українських старшокласників, які зазначають про те, що вони проводять вільний час з батьками, порівняно з кількістю тих старшокласників, хто зазначає про проведення вільного часу з наодинці або з друзями можна пояснити декількома способами. Це може бути пов'язано як з тим, що українські старшокласники обирають проводити свій вільний час наодинці або в компанії друга/подруги або друзів. В такому разі

можна говорити про те, що батьки дітей старшого віку наділяють своїх дітей відносною незалежністю у організації власного вільного часу. Але також причиною того, що менше 40% старшокласників зазначають про проведення вільного часу з батьками, може бути нестача в українських батьків ресурсів, зокрема, часових або емоційних, на надання дітям компанії у їхній вільний час. Це теж може мати декілька пояснень - зокрема, зайнятість батьків іншими справами, пріоритизація продуктивної або репродуктивної роботи над проведенням часу з дітьми-старшокласниками - зокрема, у родинах з декількома дітьми пріоритет може надаватися проведенню часу з дітьми молодшого віку. Також батьки можуть пріоритизувати надання дітям компанії у час, який не є вільним для дітей - зокрема, надають їм підтримку у навчанні.

Також можна побачити, що порівняно з іншими регіонами України менше респондентів з Півдня та Заходу проводять вільний час зі своїми батьками - 33,9% та 36,5% відповідно, на протигагу 41,3% респондентів з Центру та 47,7% респондентів зі Сходу. Схід України також є єдиним регіоном, де більше респондентів зазначають про проведення вільного часу з батьками ніж про проведення часу з другом/подругою або в компанії друзів (Див. Таблицю 2.3).

Отже, сьома гіпотеза, відповідно до якої батьки з Заходу проводять порівняно найменше часу разом з дітьми, спростовується.

Таблиця 2.3

Компанія, у якій українські старшокласники проводять вільний час, у відсотках від опитаних

	Україна	Центр	Схід	Захід	Південь
1	2	3	4	5	6
Наодинці	51,1%	49,2%	50,2%	53,8%	51,3%
Зі своїми батьками	39,9%	41,3%	47,7%	36,5%	33,9%

1	2	3	4	5	6
З братом, сестрою	23,9%	21,2%	23,1%	26,3%	28,4%
Зі своїм другом (подругою)	45,1%	51,2%	41,6%	39,1%	43%
У компанії своїх друзів	46,5%	46,8%	41,6%	47,4%	48,7%
Зі своїми віртуальними друзями в інтернеті	16,2%	15,9%	21,4%	12,2%	21,7%
Зі своїм коханим (ою)	17,1%	19%	14,6%	16,1%	16,2%

Наступним аспектом батьківської теплоти, який було розглянуто у дослідженні, є батьківська підтримка. Можна побачити, що більшість респондентів, а саме 66%, у разі складної життєвої ситуації звернуться по допомогу до мами (Див. Таблицю 2.4). При цьому саме цей варіант обрала найбільша кількість опитаних, що слугує підтвердженням восьмої гіпотези, відповідно до якої більшість українських старшокласників у разі складної життєвої ситуації звернуться до мами.

В свою чергу про те, що вони звернуться по допомогу до батька зазначило менше респондентів - лише 42,3%. Таким чином, можна знову побачити відмінність між мамою та татом у житті українських старшокласників. При цьому слід зазначити, що мама і тато все одно є найбільш обраними варіантами серед запропонованих, а отже, більшість українських старшокласників виявляють готовність звернутися до своїх

батьків у складній життєвій ситуації, та розраховують на допомогу насамперед своїх батьків.

Також можна побачити деякі регіональні відмінності у тому, до кого українські старшокласники звернуться за допомогою. На Півдні України порівняно найбільше тих, хто впорається зі своїми проблемами самостійно - 19%, на противагу 11,5% на Заході, 12,2% на Сході та 13,8% у Центрі. На Півдні також порівняно менше тих, хто звернеться по допомогу до мами - 59,7%, в той час як на Заході таких респондентів 65,4%, а в Центрі - 66,3%. Найбільше тих, хто звернеться по допомогу до мами на Сході України - 71,4%. Найбільше на Сході і тих, хто звернеться до тата - 45,5% порівняно з 42,9% на Заході, 41,8% у Центрі, та 38,3% на Півдні. Отже, дев'ята гіпотеза, відповідно до якої батькам з Заходу характерно порівняно найменша підтримка українських старшокласників, спростовується, адже респонденти з Півдня проявляють найменшу готовність звернутися до обох батьків.

На Сході також можна спостерігати найбільшу відмінність у відсотку тих, хто звернеться до тата порівняно з тими, хто звернеться до друзів (32,5%) - вона становить 13%. В той час як у Центрі до друзів звернеться 40,2% респондентів, тобто лише на 1,6% менше ніж тих, хто звернеться до тата, а на Півдні до друзів звернеться 37,2% респондентів, тобто на 1,1% менше, ніж до тата. Отже, респонденти зі Сходу вважають допомогу батька важливішою або дійовішою за допомогу друзів порівняно з іншими регіонами. При цьому Захід України є єдиним регіоном, де до друзів звернеться більше респондентів (44,9%), ніж до тата (Див. Таблицю 2.4).

Таблиця 2.4

Розподіл відповідей українських старшокласників на запитання «У разі складної життєвої ситуації до кого Ви швидше за все звернетесь по допомогу?», у відсотках від опитаних

	Україна	Центр	Схід	Захід	Південь
1	2	3	4	5	6
До мами	66%	66,3%	71,4%	65,4%	59,7%

Продовження таблиці 2.4

1	2	3	4	5	6
До тата	42,3%	41,8%	45,5%	42,9%	38,3%
До брата, сестри	27,2%	23,8%	25,2%	33,3%	25,3%
До інших родичів	8,6%	9,4%	13,2%	5,8%	7,5%
До друзів	40,3%	40,2%	32,5%	44,9%	37,2%
До вчителя	2,1%	2,8%	2,4%	1,3%	1,6%
До психолога	6,1%	7,1%	4,4%	5,1%	7,1%
До служби довіри	1,3%	1,1%	0,7%	1,9%	1,2%
До віртуальних друзів у мережі	6,1%	5,4%	5,9%	6,4%	8,7%
До коханої людини	26,5%	26,8%	21,8%	29,5%	22,5%
До священнослужителя	2,5%	2,3%	1,0%	3,2%	3,2%
До випадкового знайомого	1%	0,5%	0,7%	1,3%	2,4%
Упораються зі своїми проблемами без сторонньої допомоги	13,4%	13,8%	12,2%	11,5%	19%

Таким чином, загалом більшість українських старшокласників повідомляють про дружні стосунки зі своїми батьками, але при цьому звернуться по допомогу вони скоріше до мами, ніж до тата. Також можна побачити, що респонденти зі Східного та Центрального регіонів України повідомляють про більш дружні стосунки з батьками, проведення часу з батьками, менш часті конфлікти з ними, та більшу готовність звернутися до

них у разі складної життєвої ситуації, порівняно з респондентами із Західного та Південного регіонів.

Іншим аспектом батьківських практик, що було розглянуто у дослідженні, є батьківський контроль, однією зі складових якого є батьківські вимоги до дітей. Близько третини опитаних - а саме 34,7% - вважають, що вимоги батьків щодо них є справедливими, та 35,5% опитаних вважають, що вони є скоріше справедливими. Таким чином, десята гіпотеза, відповідно до якої українські старшокласники переважно вважають вимоги їхніх батьків справедливими або скоріше справедливими, підтверджується. В той же час менше 5% вважають вимоги батьків скоріше несправедливими, і лише менше 3% - зовсім несправедливими (Див. Рисунок 2.4). Таким чином, згідно з оцінкою українських старшокласників, більшість батьків висуває справедливі або скоріше справедливі вимоги до них.

Також можна побачити, що найбільша частка тих, хто вважає вимоги батьків до себе справедливими або скоріше справедливими спостерігається у Східному та Центральному регіонах України - сумарно 79% та 72,4% відповідно, порівняно з 68,7% на Півдні та 64,1% на Заході країни. Скоріше несправедливими або несправедливими вимоги своїх батьків вважають 6,1% зі Сходу України, 6,8% з Центру, 8,4% із Заходу та 10% з Півдня. Серед респондентів з Заходу також наявна найбільша частка тих, кому важко оцінити вимоги батьків до себе за справедливістю, а серед респондентів зі Сходу ця частка є найменшою (Див. Рисунок 2.4).

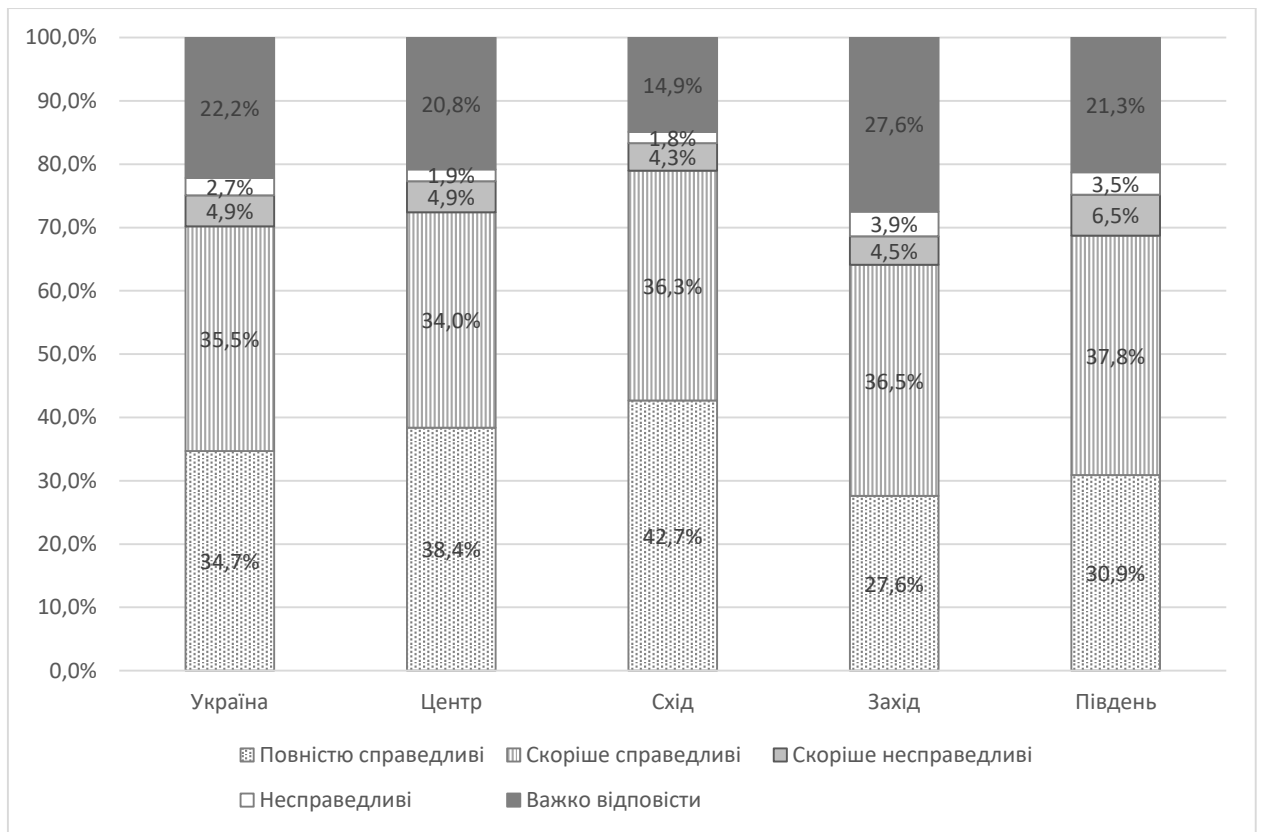

Рис. 2.4 Оцінка українськими старшокласниками батьківських вимог до себе, у відсотках від опитаних

Наступною складовою батьківського контролю, що було розглянуто, є практики покарання, що батьки застосовують до українських старшокласників. Менше половини респондентів зазначають про те, що їх батьки не застосовують до них жодних покарань у разі неслухняності, непокори та поганої поведінки, а отже, одинадцята гіпотеза - більшість українських старшокласників зазначають, що батьки не застосовують до них жодних покарань - спростовується. Проте практики покарання, що застосовують батьки стосовно українських старшокласників, відрізняються за популярністю. Зокрема, 39,7% опитаних зазначають, що їх карають морально, зокрема, через ігнорування чи розмови на підвищених тонах. 10,8% зазначають, що батьки позбавляють їх доступу до гаджетів та інтернету, 6,8% зазначають, що батьки садять їх під домашній арешт, 5,4% зазначають, що батьки карають їх матеріально, та 2,4% опитаних зазначають про

використання їхніми батьками фізичних покарань щодо них (Див. Рисунок 2.5).

Також можна побачити, що у Східному регіоні України найбільша частка тих респондентів, що зазначає про те, що їхні батьки не застосовують покарань до них - 55,7%. Дещо меншою ця частка є у Центральному регіоні - 50,7%, та у Західному - 46,2%. На Півдні наявна найменша частка респондентів, що зазначає про те, що їхні батьки не застосовують покарань - 41,5%. Способом покарання, про який зазначають найбільше респондентів у кожному регіоні є моральні покарання - згідно з українськими старшокласниками, цей спосіб покарання застосовують 31,5% батьків зі Сходу, 37% батьків з Центру, 44,2% батьків із Заходу, та 47,4% батьків з Півдня України, що більше ніж у 1,5 рази більше за показник зі Сходу (Див. Рисунок 2.5).

Значної відмінності між регіонами у застосуванні батьками такого способу покарання, як позбавлення доступу до гаджетів та інтернету не спостерігається - частка опитаних, що повідомляють про його застосування коливається від 9,9% на Півдні до 11% на Сході. Дещо більшими є регіональні відмінності у застосуванні батьками такого покарання, як обмеження пересування дитини - на Сході частка респондентів, що повідомляють про застосування їхніми батьками такого способу покарання, становить 4,6%, на Півдні та у Центрі вона вже є більшою - 6,3% та 6,9% відповідно, та найбільшою вона є на Заході, де вона сягає 7,7%. Також можна побачити, що на Сході найменше тих, кого батьки карають матеріально - 2,4%. На Півдні таких більше - 4,3%, на Заході - 5,8%, та у Центрі найбільше - 6,4%.

Існують також регіональні відмінності у застосуванні батьками українських старшокласників фізичних покарань. Найменше респондентів повідомляють про застосування їхніми батьками фізичних покарань на Сході - 1,5%, та дещо більше - на Заході (1,9%). В той же час у Центрі ця частка вже сягає 2,9%, а на Півдні - 3,6%, що перевищує показник Сходу у більш ніж двічі.

Загалом можна сказати, що на Сході України найменшою є частки респондентів, щодо яких батьки застосовують всі розглянуті способи покарання, крім частки респондентів, до яких батьки у разі неслухняності позбавляють доступу до гаджетів - вона є найбільшою в порівняно з іншими регіонами.

Практики покарання також було розглянуто як складову батьківської жорсткості, що батьки проявляють до українських старшокласників, а саме було розглянуто застосування батьками фізичних покарань. Можна побачити, що про такий спосіб покарання зазначає порівняно найменше респондентів як загалом в Україні, так і в кожному регіоні. При цьому, як зазначалося вище, батьки Східного регіону застосовують такий вид покарання порівняно найменше, що спростовує дванадцятку гіпотезу, відповідно до якої найменше порівняно з батьками з інших регіонів вдаються до фізичних покарань українських старшокласників батьки Західного регіону.

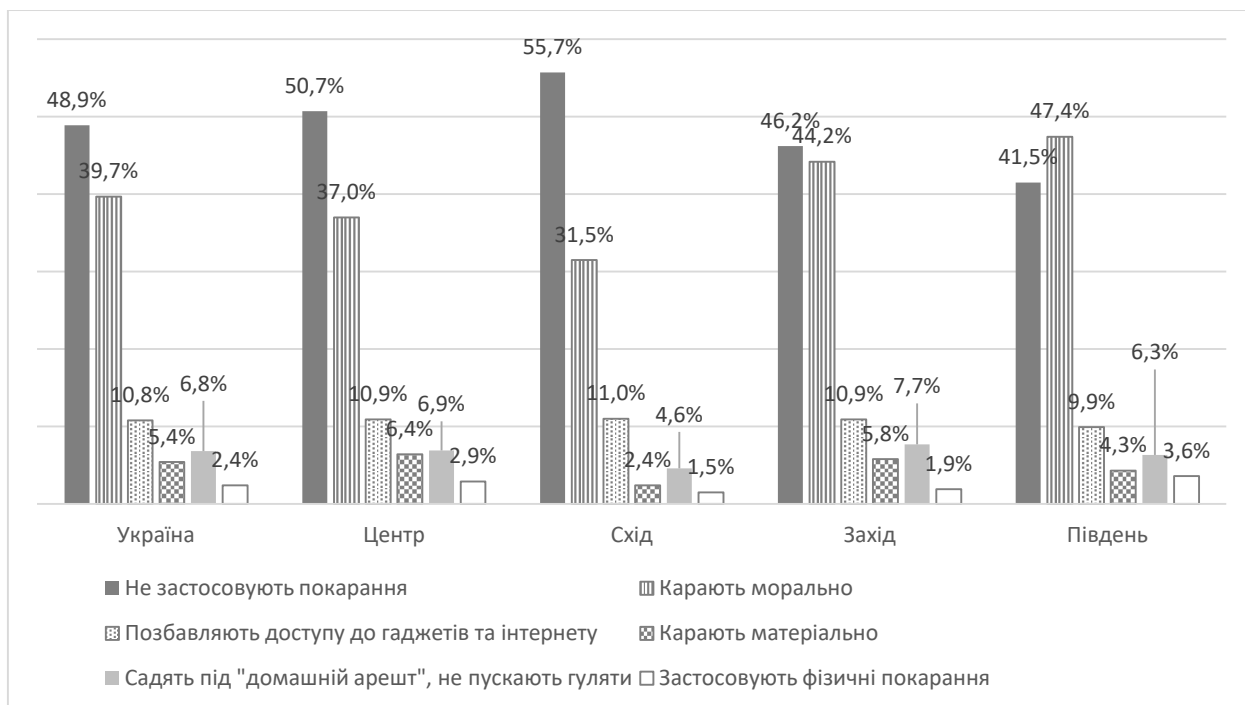

Рис. 2.5 Практики покарання, які батьки застосовують до українських старшокласників у разі неслухняності, непокори, поганої поведінки, в оцінці українських старшокласників, у відсотках від опитаних

Ще одним аспектів батьківських практик є те, як батьки себе поведуть з дитиною, коли стикаються з подружніми конфліктами. Більше половини респондентів зазначають, що їхні батьки намагаються приховати свої конфлікти, що підтверджує тринадцяту гіпотезу, відповідно до якої більшість українських старшокласників не зазначають про те, що їхні батьки зривають на них своє роздратування під час подружніх конфліктів. При цьому слід зазначити, що батьки 10,1% опитаних зривають своє роздратування на них. Таким чином, вони виплескують негативні емоції на своїх дітей, що є показником батьківської жорсткості. До того ж, батьки 7% респондентів намагаються залучити їх на свій бік (Див. Таблицю 2.5).

Можна побачити, що на Сході України наявна порівняно найменша частка тих батьків, хто зриває на дітях своє роздратування - 7,1%, що спростовує чотирнадцяту гіпотезу, відповідно до якої найменше порівняно з батьками з інших регіонів зривають своє роздратування під час подружніх конфліктів на українських старшокласниках батьки Західного регіону. Дещо більшою частка батьків, що зривають на дітях своє роздратування, наявна у Центрі (10,1%) та на Заході (10,2%). При цьому на Півдні частка таких батьків становить 13,9%. На Півдні також порівняно найбільше тих, хто під час конфліктів намагається залучити дітей на свій бік - 9,5%, порівняно з 5,5% на Заході, 6,6% на Сході, та 7,9% у Центрі (Див. Таблицю 2.5).

Поведінка батьків українських старшокласників під час подружніх конфліктів, в оцінці українських старшокласників, у відсотках від опитаних, які зазначають про такі конфлікти

Регіон	Намагаються приховати свої конфлікти від дітей	Не звертають на дітей уваги під час конфліктів	Намагаються залучити дітей на свій бік	Зривають на дітях роздратування
Україна	54,1%	28,9%	7%	10,1%
Центр	52,5%	29,5%	7,9%	10,1%
Схід	57,4%	28,9%	6,6%	7,1%
Захід	56,3%	28,1%	5,5%	10,2%
Південь	48,1%	28,5%	9,5%	13,9%

Наступним аспектом батьківських практик, що було розглянуто, є батьківські практики, пов'язані з вільним часом. Для початку було розглянуто сприяння батьків таким способам проведення вільного часу українських старшокласників, як відвідування позакласних занять, гуртків, секцій тощо, що є прикладами так званого батьківського стилю «узгодженого вирощування», який сприяє розвитку у дітей когнітивних та організаційних навичок а також освітнім досягненням. Можна побачити, що близько 43% українських старшокласників у вільний час відвідують гуртки, курси, спортивні секції, а також можна побачити, що 40,3% респондентів у вільний час займаються з репетитором або репетиторами (Див. Таблицю 2.6). Отже, п'ятнадцята гіпотеза, відповідно до якої більшість українських старшокласників відвідують гуртки, курси, спортивні секції у вільний від занять і підготовки уроків час, спростовується.

Більшість опитаних - 62,1% - у вільний час гуляють зі своїми друзями, а отже, саме це можна назвати найбільш популярною дозвіллевою практикою серед українських старшокласників. Також 34,3% грають у комп'ютерні ігри, 30,6% читають книги поза шкільною програмою, та 17,2% переглядають телебачення. Також 50,5% опитаних спілкуються в інтернеті, 30,9% блукають інтернетом, та 6% ведуть власний блог у інтернеті.

Можна також побачити, що батьки українських старшокласників залучають їх до домашньої праці - 45,6% опитаних допомагають батькам по дому, та 5,1% доглядають за іншими членами родини. Слід також зазначити, що близько 10% українських старшокласників працюють у вільний від навчання час.

Менш популярними дозвіллевими практиками є відвідування церкви, про яке зазначали 6,5% опитаних, відвідування театрів та музеїв, про яке зазначали 6,1% опитаних, волонтерство (3,7%), відвідування віртуальних казино та букмекерських контор (2,2%).

Можна побачити деякі регіональні відмінності у частках тих, хто у вільний від навчання час гуляє з друзями – найменше таких на Сході (58,4%) та Заході (60,9%), а найбільше на Півдні (64,3%) та у Центрі (63,4%). Також на Заході найменше тих, хто у вільний час спілкується в інтернеті (44,8%) та блукає інтернетом (28,9%), в той час як у Центрі таких дещо більше – 51,4% та 30,8% відповідно. Спілкуванням в інтернеті у вільний час також займаються 55,2% респондентів зі Сходу та 57% з Півдня, а блукають інтернетом 31,7% респондентів зі Сходу та 36,2% з Півдня.

Розглядаючи частку тих, хто проводить вільний від навчання час, допомагаючи батькам, можна побачити, що у Центрі таких 43,6%, на Заході 46,2%, на Сході 47,3%, та на Півдні 49,8%. Більші регіональні відмінності можна побачити, звернувши увагу на частки тих, хто доглядає за іншими членами родини – на Заході та Сході таких лише по 3,9%, у Центрі – 5,4%, а найбільше на Півдні – 8,3%, що більш ніж вдвічі перевищує цю частку на Заході та Сході. На Півдні також порівняно найбільше старшокласників, що

працюють – 13%, порівняно з 9,8% у Центрі та 9,6% на Заході, та лише 7,5% на Сході.

Також існують деякі регіональні відмінності у частках тих респондентів, що у вільний час відвідують гуртки або займаються з репетиторами. Найбільше тих, хто відвідує гуртки, курси або секції у Центрі (48,8%) та на Сході (47,7%). Дещо менше таких на Півдні – 43%, а найменше – на Заході – 32,7%. Але в той же час на Заході порівняно найбільше тих, хто займається з репетиторами – 47,4%, порівняно з 44,1% на Сході, 38,7% на Півдні, та 34,3% у Центрі.

Тих, хто у вільний час читає книги поза шкільною програмою більше на Півдні (37,1%) та Сході (37%), та менше у Центрі (29,2%) та на Заході (27,5%). На Півдні також найбільше тих, хто грає у комп'ютерні ігри – 42,4%, порівняно з 34,9% на Сході, 34,7% у Центрі, та лише 30,8% на Заході.

Також порівняно більше респондентів з Заходу та Центру у вільний час дивляться телевизор – 19,2% та 18,1% відповідно, порівняно з 14,3% респондентів з Півдня та 12,5% зі Сходу. На Півдні та Заході більше тих, хто веде власний блог – 9,1% та 7,1% відповідно, порівняно з 5,7% на Сході та 4,5% у Центрі. Також 5% респондентів зі Сходу, 4,3% респондентів з Центру, 3,1% респондентів з Півдня та 2,6% респондентів з Заходу у вільний від навчання час займаються волонтерством.

Більші регіональні відмінності можна побачити, розглядаючи частку тих, хто відвідує музеї та театри – на Заході та Сході таких лише 3,2% та 4,6% відповідно, у Центрі – 7,2%, та найбільше на Півдні – 11,4%. Також можна побачити, що на Заході найбільше респондентів у вільний час відвідують церкву – 12,8%, порівняно з 6,1% на Півдні, 3,6% у Центрі, та 1,8% на Сході. Найбільші регіональні відмінності наявні у частках тих, хто проводить вільний час у віртуальних казино та букмекерських конторах, в той час як на Сході таких 0,4%, у Центрі – 1,1%, та на Півдні 1,7%, на Заході таких респондентів аж 4,5%.

Таблиця 2.6

Способи проведення вільного часу серед українських старшокласників,
у відсотках від опитаних

	Україна	Центр	Схід	Захід	Південь
1	2	3	4	5	6
Відвідують гуртки, курси, спортивні секції	42,9%	48,8%	47,7%	32,7%	43%
Відвідують театри, музеї	6,1%	7,2%	4,6%	3,2%	11,4%
Дивляться телевізор	17,2%	18,1%	12,5%	19,2%	14,3%
Доглядають за іншими членами родини	5,1%	5,4%	3,9%	3,9%	8,3%
Займаються волонтерством	3,7%	4,3%	5%	2,6%	3,1%
Спілкуються в інтернеті	50,5%	51,4%	55,2%	44,8%	57%
Читають книги поза шкільною програмою	30,6%	29,2%	37%	27,5%	37,1%
Ведуть власний блог в інтернеті	6%	4,5%	5,7%	7,1%	9,1%
Проводять час у віртуальних казино/букмекерських конторах	2,2%	1,1%	0,4%	4,5%	1,7%
Допомагають батькам по дому	45,6%	43,6%	47,3%	46,2%	49,8%
Працюють	9,8%	9,8%	7,5%	9,6%	13,0%
Грають в комп'ютерні ігри	34,3%	34,7%	34,9%	30,8%	42,4%
Гуляють з друзями	62,1%	63,4%	58,4%	60,9%	64,3%

Продовження таблиці 2.6

1	2	3	4	5	6
"Блукають" інтернетом	30,9%	30,8%	31,7%	28,9%	36,2%
Відвідують церкву	6,5%	3,6%	1,8%	12,8%	6,1%
Займаються з репетитором(ами)	40,3%	34,3%	44,1%	47,4%	38,7%

Останнім аспектом батьківських практик, що було розглянуто, є практики, пов'язані з кишеньковими грошима. Більшість українських старшокласників, а саме 87%, володіє грошима на кишенькові витрати. Слід зазначити також, що частка респондентів, що мають кишенькові гроші найбільша у Центральній Україні та найменша - у Південній (Див. Таблицю 2.7).

Таблиця 2.7

Частка українських старшокласників, що мають гроші на кишенькові витрати, у відсотках від опитаних

Регіон	Мають гроші	Не мають грошей
Україна	87%	13%
Центр	89,2%	10,8%
Схід	87,5%	12,5%
Захід	85,9%	14,1%
Південь	81,3%	18,7%

При цьому 88,8% тих респондентів, хто має гроші на кишенькові витрати (Див. Таблицю 2.8), тобто більше 77% українських старшокласників загалом (Див. Рисунок Б.1 у Додатку Б), отримують їх саме від батьків. Отже, шістнадцята гіпотеза - українські старшокласники переважно отримують гроші на кишенькові витрати від батьків - підтверджується. Також можна побачити, що порівняно з Центральною та Східною Україною, на Заході та

Півдні більша частка тих респондентів, що отримують гроші на кишенькові витрати іншими способами (Див. Таблицю 2.8).

Таблиця 2.8

Частка українських старшокласників, що отримують гроші на кишенькові витрати від батьків, у відсотках від опитаних, що мають гроші на кишенькові витрати

Регіон	Отримують від батьків	Не отримують від батьків
Україна	88,8%	11,2%
Центр	89,9%	10,1%
Схід	89,4%	10,6%
Захід	87,2%	12,8%
Південь	88,2%	11,8%

Таким чином, наявні регіональні відмінності у батьківських практиках батьків українських старшокласників, згідно зі звітом українських старшокласників. При цьому слід зазначити про те, що з шести висунутих гіпотез, що стосуються регіональних відмінностей, було підтверджено лише одну.

Висновки до розділу 2

Аналіз батьківських практик батьків українських старшокласників під час війни було здійснено за допомогою даних дослідження «Старшокласник – 2024», проведеного кафедрою соціології соціологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна за підтримки Соціологічної асоціації України, кількість респондентів якого становила 2043 особи з Центральної, Східної, Західної та Південної України. З огляду на дані, наявні у дослідженні «Старшокласник – 2024», було розкрито характеристики батьківських практик батьків українських старшокласників під час

повномасштабної війни. Було проаналізовано оцінки українських старшокласників таких аспектів батьківських практик їхніх батьків, як теплота, контроль та жорсткість, а також батьківські практики, пов'язані з вільним часом та батьківські практики, пов'язані з кишеньковими грошима. При цьому було висунуто 16 гіпотез, 6 з яких було підтверджено та 10 з яких було спростовано.

Розглядаючи такий аспект батьківської теплоти, як стосунки між батьками та дітьми, було виявлено, що більшість українських старшокласників мають дружні стосунки з батьками, та близько 45% українських старшокласників зазначає про те, що конфлікти між ними та їхніми батьками відбуваються дуже рідко і близько 40% зазначають про те, що такі конфлікти відбуваються час від часу. При цьому ключові приводи конфліктів українських старшокласників з мамою та татом є однаковими. Розглядаючи такий аспект батьківської теплоти, як час, що батьки проводять разом з дітьми, було виявлено, що близько 40% українських старшокласників проводять вільний час з батьками. Розглядаючи такий аспект батьківської теплоти, як батьківська підтримка, було виявлено, що у разі складної життєвої ситуації більшість українських старшокласників виявляють готовність звернутися до мами, при чому до тата виявляють готовність звернутися порівняно менше українських старшокласників. Розглядаючи такий аспект батьківських практик, як батьківський контроль, було з'ясовано, що більшість українських старшокласників вважають вимоги їхніх батьків справедливими або скоріше справедливими, а також дещо менше половини українських старшокласників зазначають, що батьки не застосовують до них покарань. При цьому ті, до кого застосовують покарання, найбільше повідомляють про такий спосіб покарань, як моральні покарання. Розглядаючи такий аспект батьківських практик, як батьківська жорсткість, було виявлено, що батьки 2,4% українських старшокласників застосовують до них фізичні покарання, а також було виявлено, що більшість батьків українських старшокласників не зриває своє роздратування на них під час подружніх конфліктів. Розглядаючи

батьківські практики, пов'язані з вільним часом, було виявлено, що батьки близько 43% українських старшокласників залучають їх до відвідування гуртків, курсів та секцій, близько 40% залучають їх до занять з репетиторами та 45,6% залучають їх до домашньої праці. Розглядаючи практики, пов'язані з кишеньковими грошима, було виявлено, що більшість українських старшокласників отримують кишенькові гроші від батьків.

Також було з'ясовано регіональні відмінності батьківських практик батьків українських старшокласників під час повномасштабної війни. Було виявлено, що порівняно з Західним та Південним регіонами більше старшокласників зі Східного та Центрального регіонів вважають свої стосунки з батьками дружніми, а також серед респондентів з Заходу та Півдня порівняно менше тих, хто зазначає, що конфлікти між ними та батьками відбуваються дуже рідко або ніколи. Також серед респондентів з Центру та Сходу порівняно більше тих, хто проводить вільний час зі своїми батьками. Розглядаючи таку батьківську підтримку було виявлено, що найбільшу готовність звернутися до мами у складній ситуації проявляють старшокласники Сходу та Центру, а до тата – Сходу та Заходу. Частки тих, хто вважає вимоги батьків до себе справедливими або скоріше справедливими, є більшими у Центрі та на Сході, як і частки тих, хто зазначає, що батьки не застосовують до них жодних покарань. Розглядаючи регіональні відмінності у батьківській жорсткості було виявлено, що на Сході та Заході порівняно менше українських старшокласників, до яких батьки застосовують фізичні покарання, а також на Сході порівняно менше тих, на кому батьки зривають роздратування під час подружніх конфліктів, при чому дещо більше таких у Центрі та на Заході, а найбільше – на Півдні.

Отже, у другому розділі магістерського дослідження було здійснено опис батьківських практик батьків українських старшокласників згідно з оцінками самих старшокласників, та виявлено регіональні відмінності між батьківськими практиками.

РОЗДІЛ 3. БАТЬКІВСЬКІ ПРАКТИКИ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ НА ПРИКЛАДІ ХАРКІВ'ЯН

3.1 Програма дослідження батьківських практик під час повномасштабної війни на прикладі харків'ян

Харків є одним з міст, що належали до території активних бойових дій під час повномасштабної війни, що вплинуло на досвід війни, який мають його жителі. При цьому батьківські практики залежать від умов, у яких знаходяться батьки, як на особистому рівні, так і на рівні родини або громади, та суспільства загалом. Таким чином, батьківські практики знаходяться під впливом перетину умов на всіх цих рівнях, на всі з яких може впливати досвід війни, що мають окремі батько/мати або родина. При цьому воєнні конфлікти можуть з одного боку сприяти батьківським практикам, які вважають негативними для розвитку дітей. З іншого ж боку під час воєнного конфлікту батьки можуть застосовувати або намагатися застосовувати певні адаптивні батьківські практики, аби компенсувати негативний вплив війни та аби справлятися з ним. Комплексність чинників, що впливають на батьківські практики харків'ян під час повномасштабної війни зумовлює **проблемну ситуацію дослідження.**

Проблема дослідження полягає у тому, що не вистачає знання про батьківські практики харків'ян під час повномасштабної війни, яке б розглядало зміст, розуміння та обґрунтування батьками цих практик, а також особливості цих практик під час повномасштабної війни, що враховує досвід респондентів.

Об'єкт дослідження – батьківські практики харків'ян.

Предмет дослідження – батьківські практики харків'ян під час повномасштабної війни.

Мета дослідження – з'ясувати батьківські практики харків'ян під час повномасштабної війни.

З огляду на поставлену мету, **завдання дослідження** є наступними:

1. Виявити вплив повномасштабної війни на життя батьків, що проживають у Харкові;
2. Визначити основні виклики, з якими стикаються харківські батьки під час повномасштабної війни;
3. З'ясувати ключові занепокоєння щодо впливу війни на дітей, що мають харківські батьки;
4. Виявити практики, за допомогою яких харківські батьки справляються з цими викликами та занепокоєннями;
5. Визначити зміни у батьківських практиках харків'ян, зумовлені повномасштабною війною;
6. Охарактеризувати батьківські практики харків'ян під час повномасштабної війни.

Інтерпретація основних понять дослідження

Батьківські практики – це поведінки, що проявляються батьками, що стосуються їхньої взаємодії з дітьми та їхнього виконання своїх батьківських обов'язків.

Харківські батьки – батьки дітей віком до 18 років, що проживали у Харкові під час проведення дослідження.

Стратегічний план дослідження полягатиме у розробці інструментарію для якісного емпіричного дослідження батьківських практик під час повномасштабної війни; проведенні польового етапу дослідження; аналізі зібраних даних; узагальненні батьківських практик харків'ян та формуванні висновків про особливості цих практик під час повномасштабної війни.

Для дослідження буде застосовано **якісний підхід**.

Метод збору інформації

Збір даних дослідження проводитиметься методом напівструктурованих глибинних інтерв'ю.

Глибинні інтерв'ю дозволяють зрозуміти поведінку респондентів у контексті їхнього життєвого досвіду, а також те, як вони розуміють свої досвіди [56]. Таким чином, завдяки застосуванню глибинних інтерв'ю буде отримано детальну інформацію стосовно батьківських практик респондентів, а також їхнього обґрунтування цих практик, ситуацій, у яких вони застосовують ці практики тощо. Для дослідження було обрано саме метод напівструктурованих інтерв'ю, адже він є більш гнучким – зокрема, він дозволяє ставити уточнюючі запитання [39], таким чином, за допомогою нього можна буде заглибитися у теми, що виникають під час інтерв'ю.

У дослідженні також буде використано методика незавершених речень у якості допоміжної методики до традиційних для напівструктурованих глибинних інтерв'ю відкритих запитань. Методика незавершених речень є проєктивною методикою, суть якої полягає у тому, що респонденту пропонується закінчити надане речення. Проєктивні методики дозволяють дізнатися про глибоко вкорінені погляди, поведінки та почуття респондентів [60]. Методика незавершених речень є корисним інструментом для виявлення думок, цінностей тощо, з обговоренням яких у індивідів можуть виникати труднощі [52].

Перед початком інтерв'ю респондентів буде проінформовано про тему дослідження; про те, що вся надана ними інформація є конфіденційною; про аудіозапис інтерв'ю та про те, що до аудіозаписів не матиме доступ ніхто, крім дослідниці; про можливість не відповідати на запитання та можливість припинити участь у дослідженні.

Особливості якісного підходу полягають у тому, що для його застосування важливою є гнучкість, та у тому, що він передбачає перемикування між дизайном дослідженням та його проведенням [24], через що магістерське дослідження передбачає можливість доопрацювання гайду для глибинних інтерв'ю з огляду на здобуті за допомогою інтерв'ю дані, літературу та результати аналізу даних дослідження «Старшокласник – 2024». Гайд для проведення глибинних інтерв'ю складається з 5 блоків. Перший блок

присвячений знайомству; другий блок містить 10 незавершених речень; третій блок стосується досвіду повномасштабної війни респондентів, їхніх батьківських практик під час війни, а також змін, які вони помічали у своїх батьківських практиках під час війни; четвертий блок стосується цінностей та очікувань респондентів; та п'ятий блок присвячений завершенню інтерв'ю. Повний гайд для глибинних інтерв'ю наведено у Додатку В.

Вибіркова сукупність дослідження

Оскільки дослідження зосереджене на якісному розкритті батьківських практик під час повномасштабної війни, репрезентативність вибірки не є важливою. Таким чином, дослідження не є репрезентативним для харківських батьків.

Вибірка дослідження становить 12 осіб та сформована за допомогою методу доступності (convenience sampling), що полягає у відборі респондентів з огляду на їхню доступність [63]. Критеріями відбору респондентів є наявність у них дітей до 18 років та проживання у Харкові. Вибірка складається з матерів віком 28-49 років, що проживають у Харкові. Характеристики респонденток наведено у Додатку Г.

Схема аналізу отриманих даних

Перший крок аналізу глибинних інтерв'ю полягатиме у опрацюванні даних та присвоєнні кодів відповідям респонденток. Надалі на основі виокремлених кодів буде побудовано теми, що трапляються у відповідях респонденток, з врахуванням при цьому особливостей досвідів респонденток під час війни. Для аналізу даних буде застосовано інструмент аналізу якісних даних nVivo. Цитати, що будуть наведені у якості прикладів у тексті дослідження, за необхідності буде перекладено українською мовою.

3.2 Виклики для батьків під час повномасштабної війни

Повномасштабна війна вплинула на життя респонденток, що створило для них додаткові виклики, в тому числі і як для батьків, що призвело до певних змін у їхніх батьківських практиках.

Деякі респондентки зазначали, що через воєнний стан вони зіштовхнулися з викликами, пов'язаними з вимушеним внутрішнім переміщенням – їм було важко **пристосуватися до нового міста, знайти роботу, житло, освітні заклади для дітей:**

«Тяжко, звісно, було. Все змінилося – ні садочку, ні школи, на роботу кудись на нову треба було влаштовуватися, ну і житло виходить, ну, так, в принципі, житло важко було знайти і за щось його знімати» (Респондентка 3).

Також деякі респондентки зіштовхнулися з **матеріальними труднощами** через повномасштабну війну:

«...з роботою там були перебої...» (Респондентка 4).

Респондентки також зазначали, що війна вплинула на них та їхніх дітей **психологічно**, та особливо важкими були для них перші місяці, а також вони зазначали, що з часом звикли до нових умов життя. Деякі з них підкреслювали, що вони стали **більш тривожними або нервовими**, деякі зазначали про зменшення позитивних емоцій у їхньому житті:

«...більш нервові стали як діти, так і батьки...» (Респондентка 5);

«Ті речі, які нас радували раніше, тепер ми на них дивимося рівно... Важко знайти те, що нас може порадувати... воно якось... не погано і не добре, ось так» (Респондентка 8).

Також одна з респонденток зазначала, що від початку повномасштабної війни її стосунки з чоловіком погіршилися, що вона пояснює збільшенням стресу.

Деякі респондентки зазначали, що єдиним їхнім занепокоєнням стосовно дітей під час війни є їхнє життя та безпека. Інші респондентки також

зазначали, що одним з ключових занепокоєнь для них є **психологічний вплив війни на їхніх дітей**:

«Більше напевно психологічне [є головним занепокоєнням стосовно того, як війна вплине на дітей]»; «На психічний стан, напевно. Дівчинка у мене сильно, наприклад, боїться, молодша дитина якимось не так реагує, а ось старша донька дуже...» (Респондентка 3).

При цьому такі респондентки зазначали, використовують певні **практики аби підтримати своїх дітей психологічно**. Також були респондентки, які зазначали, що не хвилюються про негативний психологічний вплив війни на їхніх дітей саме тому, що вони намагаються його не допустити завдяки певним батьківським практикам. Серед практик психологічної підтримки дітей або практик запобігання впливу війни на психіку дітей, респондентки зазначали, зокрема, **створення позитивних досвідів для дітей**:

«Ми справляємося в плані морального діток, ми граємо, як би у важкій ситуації намагаємося справлятися малюваннями, іграми, мультиками, аби згладжувати такі моменти» (Респондентка 1);

«Ми їздимо більше гуляємо, ходимо в кіно, малюємо багато, щоб якимось відволікатися, дивимося фільми. Ми намагаємося робити так, щоб війна на нас не впливала... Бо треба далі жити і треба щасливо жити» (Респондентка 6).

Також респондентки зазначали, що застосовують **пояснення та розмови з дітьми**, аби підтримати їх у стресових ситуаціях, зумовлених війною.

Деякі респондентки говорили про те, що вони намагаються **приховати свій страх, викликаний війною**, задля того, щоб сприяти спокою їхніх дітей:

«...намагаюся приховати [свої почуття], так, але не завжди виходить... Якщо ми, батьки, не будемо реагувати, то і діти, звичайно, не будуть так реагувати» (Респондентка 12);

*«Не показувати, що мені страшно, я ж кажу, коли там припустимо...
вие тривога, я більше показувала дітям, що мені не страшно, аби вони теж
не боялися» (Респондентка 3).*

При цьому одна респондентка, навпаки, зазначала, що вони з чоловіком **нормалізували відчуття страху своїх дітей, показуючи, що вони також його відчують**, та підтримували їх таким чином:

«Якщо хтось злякався, пояснюємо, що це нормально. Ми теж лякаємося» (Респондентка 6).

Іншим занепокоєнням стосовно впливу війни на дітей, про яке зазначали респондентки, є **дистанційне навчання** дітей. Вони зазначають, зокрема, про те, що, на їх думку, очне навчання сприяє кращому засвоєнню знань, а також про те, що їхнім дітям було важко привчитися до навчання вдома:

*«Важко було, тому що дитина у перший клас [пішла], це ж привчитися.
Все, що таке школа, не знає, це все дистанційно, через екран. Ось це було
важкувато дитині до всього цього...» (Респондентка 4).*

Деякі батьки зазначали про застосування ними певних батьківських **практик академічної підтримки, пов'язаних з дистанційним навчанням** їхніх дітей. Зокрема, вони зазначали, що пояснюють своїм дітям навчальний матеріал, аби допомогти їм у його освоєнні. Одна мати зазначала про те, що вона **намагається зацікавити** сина у навчанні, якщо він щось не розуміє:

*«Якщо щось не розуміє дитина, психує дитина, щось ось не хоче робити,
якось я ... намагаюся зробити так, аби йому було цікаво, тобто розповідаю
як би цю тему, обговорюю» (Респондентка 11).*

Також вона зазначала, що намагається бути **присутньою на дистанційних уроках разом** з сином, аби допомогти йому, якщо він щось не розуміє:

*«Я можу розуміти, що він може слухати, але не зрозуміти, що там на
уроці, наприклад, тобто я як би намагаюся більше з ним часу проводити,
навіть на самих уроках, аби він розумів, я розуміла, будь-яку тему»
(Респондентка 11).*

Інша респондентка, навпаки, зазначає, що на початку навчання була присутньою на уроках з дитиною, але потім перестала це робити, аби посприяти розвитку самостійності у її доньки:

«...тобто мені доводилося, наприклад, у першому класі сидіти на початку, аби як би вона звикла до вчителя, допомогти може, щось там... Потім я цю справу як би вирішила, що для початку місяць-два посиділа, потім треба було її, щоб вона привчалася сама. Наприклад, я її садила саму в кімнаті, аби вона сама, сама, більше до самостійності» (Респондентка 4).

Деякі батьки також зазначали, що дистанційне навчання стало викликом для них, адже під час нього діти потребують додаткової допомоги у навчанні, яку батьки не завжди можуть надати, зокрема, через нестачу часу, зумовлену роботою, або неспроможність батьків надати дитині освітню підтримку в тій мірі, якої вона потребує на їхню думку:

«Звісно, хотілося б [більше займатися освітою вдома], але оскільки з роботою, тобто не виходило, а так, звісно, хотілося б» (Респондентка 3);

«...принаймні моїй дитині [важче вчитися дистанційно]. Може комусь і легко, а нам не дуже, бо батьки не у всьому розбираються. Як зараз: батьки, допомагайте дітям, але ж ти не у всьому можеш допомогти» (Респондентка 2).

Іншим занепокоєнням, що мають українські батьки, є вплив війни на **соціалізацію** їхніх дітей. Одна мати акцентує увагу на тому, що на початку повномасштабної війни діти не отримували достатньо розвитку саме через відсутність спілкування з однолітками самостійно, на відміну від постійного проведення часу в компанії батьків:

«...коли діти залишаються самі, школа, гурток, це зовсім інше. Вони більше якогось розвитку отримують, самостійними стають. Або вона поряд зі мною весь час, або вони адаптуються до суспільства» (Респондентка 4).

Респондентки зазначали, що їхні діти мають менше можливостей спілкування з однолітками, зокрема, через дистанційне навчання, а також через те, що інші діти виїхали з Харкова, через що їхнім дітям немає, з ким

спілкуватися. Одна з респонденток зазначала, що для того, аби компенсувати це, вона намагається ходити з донькою у місця, де більше людей, коли у неї є можливість це зробити:

«Кудись виводжу... під час відпустки, ... там, де побільше людей»
(Респондентка 2).

Респондентки також зазначали, що помітили певні **зміни у своїх дітях** з початку повномасштабної війни. Наприклад, одна з респонденток зазначала, що з початку повномасштабної війни її діти **стали менше її слухатися**, стали більше відмовлятися допомагати їй у домашніх справах, а також **стали більш розсіяними та неуважними**, і стали мати проблеми з навчанням:

«Вони не слухаються, особливо зараз вони, на даний, ну, зараз такий період часу коли вони теж, чи пов'язано це все теж з війною, що вони стали більш неслухняні... Яюсь більш некеровані... тобто очевидно, ну, воно яюсь впливає... Гірше там навчатися стали, ... менш уважні, ось, ну, тобто, на заняттях, так ось не вникають у те, що їм кажеш» (Респондентка 5).

Вона зазначала, що через ці причини у неї виникає більше конфліктів з дітьми та їй частіше доводиться застосовувати покарання до них.

Одна з респонденток також зазначала, що, на її думку, її діти відчують її стрес, та її негативне моральне становище негативно впливає на поведінку її старшого сина.

Але слід також зазначити, що деякі інші респонденти зазначали про інший досвід, коли мова йде про зміни у їхніх родинях та дітях з початку повномасштабної війни. Деякі з них зазначали, що війна призвела до того, що їх родина стала більш **згуртованою**, вони з дітьми **зблизилися** та стали більше підтримувати один одного. Одна з респонденток також сказала, що помітила, що двоє її дітей зблизилися, та старший син став більше піклуватися її молодшою донькою:

«В мене діти стали дружнішими, ось мій старший син він став більше проявляти турботи... до своєї сестри п'ятирічної. Він там її ходє навчє, він

їй там читає книжку, з нею займається, терпляче, ... він за неї заступається, раніше такого не було» (Респондентка 9).

Також двоє респонденток зазначали, що помітили, що їхні діти стали **більш самостійними та відповідальними**, особливо у навчанні, стали більш залюбки їм допомагати та проявляти ініціативу у виконанні домашніх справ:

«...і навіть сам там каже:... «Мам, давай я тобі допоможу там попилососити» або «Мам, ...». Або, наприклад, там я пішла по хліб у магазин, приходжу, дивлюся, він там сам робити може уроки, ... до війни не змусиш його поки там не прийду з роботи» (Респондентка 11).

Також одна з респонденток відзначає, що її донька стала активнішою, у останні три роки:

«Вона навпаки активніше стала проводити час свій... з'явилося бажання розвиватися, якимось на гуртки ходити, бажання з друзями проводити [час]. Більш жвавішою стала. Тільки я не розумію, це чи війна повпливала, чи вік став такий» (Респондентка 7).

Отже, в той час як деякі респондентки помітили, що під час повномасштабної війни вони зіткнулися з труднощами, пов'язаними зі змінами у поведінці дітей, інші батьки мали протилежний досвід.

Загалом респондентки застосовують такі батьківські практики, як **батьківська підтримка** (як емоційна, так і академічна), а також **батьківський контроль**, аби адресувати виклики та занепокоєння, що зумовила повномасштабна війна.

3.3. Зміни у батьківських практиках під час повномасштабної війни

Деякі респондентки зазначали, що не помічали жодних змін у тому, як вони виховують дітей з початку повномасштабної війни, але при цьому також були респондентки, які відмічають, що воєнний стан вплинув на їхні батьківські практики. Зокрема, декілька з них зазначали про **збільшення тривожності за дітей**, коли вони знаходяться не поряд з ними, та про те, що

наразі вони **стали більше телефонувати своїм дітям**, особливо у моменти повітряних тривог:

«Це не те що ти зранку прокинувся, як в мирні часи, один в школу, друга в садочок, там, а ти на роботу і ви не бачитесь цілий день – ні, ...я постійно на зв'язку з ними. Я пишу, я дзвоню, я дивлюся коли там востаннє вони були онлайн» (Респондентка 9).

Також батьки зазначали, що з початком повномасштабної війни вони стали проявляти **більше контролю над місцезнаходженням** дітей, адже переживають за їхню безпеку. Зокрема, одна мати говорила про те, що на початку повномасштабної війни вона намагалася постійно бути з дитиною, але наразі вже не спостерігає за собою такого:

«Я якщо кудись йшла до магазину, намагалася дитину від себе не відпускати... щоб вона була поруч зі мною... Ну, якщо ми раніше, так, там садочок, тобто гуртки, все це я спокійно залишала [її] до війни. На початку така ось грань була така... Зараз вже легше. Школа, якісь там гуртки кудись, зараз легше» (Респондентка 4).

Але також декілька респонденток зазначали, що і зараз **встановлюють певні обмеження у пересуванні дітей**, адже переживають за їхню безпеку, зокрема, не дозволяють їм гуляти далеко від дому:

«Довго не можуть гуляти, далеко боїшся пускати їх... Раніше можна було гуляти всюди, і в парку і десь, то зараз побоюєшся за це... Поряд з домом, дуже далеко нікуди не пускаю, навіть якщо, припустимо, виїжджає на велосипедах, то це теж у межах навколо будинку, не там, не далі» (Респондентка 5).

Також одна респондентка зазначала про те, що з початку повномасштабної війни стала проявляти **більше контролю над навчанням** дитини:

«Вона весь час зі мною, я її контролюю заняття у школі, наприклад, до цього також був контроль, але на настільки» (Респондентка 10).

Деякі респондентки також зазначали про те, що повномасштабна війна вплинула на їхні цінності – вони стали більше цінувати родину. В той час як деякі з них зазначали, що це не вплинуло на їхні батьківські практики, деякі відзначали певні зміни, зумовлені цим. Зокрема, вони **стали намагатися проводити більше часу з дітьми:**

«...бо ось такі вечори коли кожен займається своєю справою і ти ніяк не граєшся з дитиною так, бо ти втомлений після роботи, це вже ну на даний час не пройде, який би не був втомлений, все одно будеш якось проводити дозвілля з дитиною» (Респондентка 9).

Також деякі респондентки зазначали, що **стали проявляти більше м'якості до дітей, більше обіймати їх, та більше їм дозволяти:**

«...я просто намагаюся турботливо, і менше зациклюватися на їхній якійсь поведінці, яка раніше, наприклад, вважала це не дозволено так поводитися. А зараз я можу просто м'якше ставитися до всього, бо їхній моральний стан також залежить від війни. ... До пустощів, наприклад, ... якщо вони там голосно починають грати, раніше можна було щось зробити зауваження, сказати там тихіше поводитися, а зараз, наприклад, я цього не роблю» (Респондентка 1).

«Стала більше дозволяти, тому що невідомо що буде за хвилину, ну, в межах розумного» (Респондентка 2).

Також одна з респонденток зазначала, що стала **ставити менше вимог** до дітей. Вона обгрунтовує такі зміни у своїх батьківських практиках тим, що для неї більшим пріоритетом став моральний стан дитини:

«Я менш вимоглива... Якщо у мирний час я б від неї, напевно, більше вимагала уроків, навчання... то зараз у мене все це відійшло на другий план. Для мене більш важливим є її моральний стан» (Респондентка 8).

Також одна з респонденток зазначала про зміни у її **батьківських прагненнях** - а саме, через повномасштабну війну вона бачить майбутнє своєї доньки за кордоном, та хотіла б, аби вона отримала там вищу освіту:

«Тепер хочеться відправити після школи за кордон навчатися»
(Респондентка 2).

Отже, згідно з респондентками дослідження, повномасштабна війна вплинула на такі їхні батьківські практики, як **батьківський контроль та нагляд, батьківська теплота, та батьківські вимоги.**

3.4 Характеристики батьківських практик під час повномасштабної війни

Загалом деякі респондентки зазначали, що підходять до батьківства інтуїтивно, *«по ситуації»* (Респондентка 2), не спираючись на певні принципи або набори правил. Також деякі батьки зазначали, що для них важливими принципами у вихованні власних дітей є дружба з ними, довіра повага до них, здатність прислухатися до них та враховувати їхні думки:

«Бути подружкою для дитини... підтримувати дитину, допомагати йому в усьому, слухати його побажання» (Респондентка 11).

Також декілька батьків зазначали, що важливими для них є відсутність жорсткості відносно дітей:

«Без рукоприкладства, без крику, не змушувати її щось робити...»
(Респондентка 7).

Одна мати також казала, що вона ставить до дітей, як до рівних собі:

«Я до них ставлюся, як, мабуть, до себе, щоб було на одному рівні, якимось, ну, як би я хотіла, щоб до мене ставилися, таким чином... Я не хочу, щоб дитина вважала, що якщо я старша за неї, то я можу її потурати, тобто я буду робити все, що я хочу, а ти не можеш цього робити, бо, наприклад, ти не працюєш, або ти ще малий» (Респондентка 9).

Двоє респонденток також зазначали, що, на їх думку, діти будуть слідувати прикладу батьків, тому саме наглядний приклад, а не інші засоби, такі як пояснення чи покарання, є ефективним у вихованні дітей:

«... наглядний приклад, він краще за все працює... Це краще ніж там по 150 разів я буду їм повторювати і все одно вони будуть робити по своєму» (Респондентка 9);

«...вони (діти) будуть брати приклад. Вони ж бачать відношення дорослих і стан, ну все, звичайно, не самі, можу сказати, що там дитина чи грубить, чи ще щось, то від нас це все залежить» (Респондентка 12).

Батьки зазначали, що притримуються або намагаються притримуватися саме таких підходів до виховання дітей, аби їхні діти не брехали їм, адже бояться, що їх будуть сварити або карати, а також аби діти не замикалися у собі та не боялися звернутися до батьків за підтримкою:

«щоб вони могли в подальшому до мене звертатися і знати, що завжди, у будь-який момент, у будь-якій ситуації стресовій, не стресовій, вони можуть підійти...» (Респондентка 1).

Деякі батьки також згадували про війнний стан, говорячи про своє бажання підтримувати дітей та прислухатися до них:

«... зараз військове становище, всім дітям дуже важко переживати ці всі справи, тому потрібна якась підтримка для дитини» (Респондентка 11);

«Турбуватися про своїх дітей, це, напевно, найголовніше, прислухатися до них, особливо під час війни, давати їм свою любов, і якнайбільше заспокоїти, бо вони переживають навіть місяцями більше за нас» (Респондентка 8).

Одна мати зазначала, що її підхід до виховання дітей частково зумовлений її власним дитинством та її досвідом з власними батьками:

«... напевно, може з батьками також завжди була повага, батьки також нас підтримували, розуміли, ніколи там, ну як, скажем ругали, але ругали за те, що щось погано там ми робили, а так завжди підтримували» (Респондентка 10).

Також одна мати зазначала, що на її підхід до виховання молодшої дитини вплинув досвід виховання старшої дитини, а саме він посприяв збільшенню батьківської теплоти, зокрема, її фізичних проявів:

«Але дивлячись перший приклад мого батьківства зі старшим сином і другим, то хочу сказати, що другий набагато краще, як, ну, з другим уже таких помилок скажем так не повторюю, як було раніше. Тобто більше ніжності, більше любові, більше обіймів, більше поцілунків» (Респондентка 12).

Вона також зазначала, що на її підхід до батьківства також вплинуло ознайомлення з матеріалами, що стосуються дітей:

«Тому що я багато також слухаю, ще щось читаю, що не треба [кричати на дітей або карати їх]» (Респондентка 12).

Описуючи свої **стосунки з дітьми**, декілька респонденток зазначали, що вони є **дружніми та близькими**. Одна респондентка зазначала, що сприяє підтриманню дружніх стосунків з сином завдяки **розмовам** з ним, прояву **інтересу до його життя**, уваги до нього, а також підтримки його у складних ситуаціях:

«Ну якось дитина дорослішає, перехідний вік, і якось ось більше треба йому приділяти уваги, як би більше з ним спілкуватися, секретничати»; «...якщо якась там подружка в нас з'явилася, я намагаюся розпитати... він відкривався, радився зі мною тобто в цьому плані. Якщо якесь горе, тобто він допомагає дуже сильно мені, якщо у нього горе, тобто я йому допомагаю» (Респондентка 11).

Одна з респонденток також зазначала, що дружнім стосункам з донькою сприяє те, що вони з донькою намагаються зрозуміти одна одну, йдуть на **компроміси**:

«...що їй хочеться, що мені хочеться, давай спочатку я, потім ти... Якщо їй щось потрібно, я йду до неї на компроміс, вона до мене тобто пристосовується» (Респондентка 10).

Вона також зазначала, що **проведення часу разом** з донькою сприяє побудові таких стосунків з нею:

«Я думаю, це все в основному те, що ми проводимо цілими днями час разом і нам приходится багато працювати над цим питанням»
(Респондентка 10).

Про проведення часом разом з дітьми як прояв дружніх стосунків з ними зазначає ще одна мати. Інша мати також виділяє такий спосіб сприяння дружнім стосункам з дітьми, як **прояв теплоти до них**, та пояснює це тим, що діти, що отримують батьківське тепло, відповідатимуть їм тим же:

«Від мене перше, якщо мама, я це роблю, то, звичайно, вони також роблять. Особливо найменший, він же повторює. То, звичайно, якщо мама все лагідно, все спокійно, то і вони все лагідно, спокійно, з обіймами біжать»
(Респондентка 12).

При цьому вона також зазначала, що їй хотілося б мати кращі стосунки зі старшим сином, та вона цьому сприяє якраз через більший прояв теплоти та лагідності.

Ще одна респондентка зазначає, що має кращі стосунки з дорослим сином, ніж з 16-річною донькою, що пояснює її підлітковим віком, але зазначає, що вони з нею все одно мають нормальні стосунки та домовляються одна з одною.

Деякі респондентки зазначають, що проводять з дітьми майже весь день. Одна з них зазначала також, що проводить багато часу з 5-річною донькою, але менше з 15-річним сином, що вона пояснює його підлітковим віком:

«Син мій, як будь-який підліток... він виходить [зі своєї кімнати], тобто, якщо там треба поїсти або подивитися, що я прийшла»
(Респондентка 9).

Також деякі батьки зазначали про те, що проводять небагато часу разом з дітьми через роботу, а також через позашкільні заняття:

«Ми проводимо не так багато часу разом... у мене робота, у неї навчання, танці та репетитори» (Респондентка 8).

Одна мати зазначала, що намагається компенсувати це прогулянками разом, коли робота дозволяє це робити. Деякі респондентки, навпаки,

зазначали, що з початку повномасштабної війни почали проводити більше часу разом з дітьми, адже це стало для них більшим пріоритетом.

Загалом респондентки зазначали, що у свій вільний від навчання час їхні діти гуляють, а також відвідують спортивні секції або кружки, або проводять час з гаджетами. При цьому деякі з них зазначали, що з початку повномасштабної війни їхні діти проводять менше часу з друзями, а також одна з респонденток зазначала про те, що наразі у Харкові менше можливостей для дозвілля. Одна з респонденток також зазначала, що її донька працює.

Деякі батьки зазначали, що ставлять до своїх дітей **вимоги**, пов'язані з **навчанням**, причому деякі з них наголошували, що це єдине, чого вони вимагають від дітей:

«Ніяких вимог нема, ну тільки що треба вчитися, не зважаючи ні на що» (Респондентка 6).

При цьому також говорячи про навчання, одна з респонденток зазначала про важливість для неї **самостійності** сина у **навчанні**, та виконання ним роботи без її втручання. Такі вимоги вона пояснює його дорослішанням – адже він закінчив середню школу, він має справлятися з навчанням без сторонньої допомоги, а також брати відповідальність за своє майбутнє:

«Син закінчив 9 класів, і я йому сказала, що я тобі допомагала учитися в школі, а тепер ти вже дорослий, будь ласка, давай сам, це твоє майбутнє. І він мене почув, і він сам займається, ...він сидить і все робить, без криків, без нагадувань, без зайвих моїх питань, тобто він мене зрозумів...» (Респондентка 9).

Ще одна респондентка зазначала про самостійність, говорячи про свої вимоги до сина, але при цьому вона звертала увагу не лише на самостійне навчання, а також і на **самостійне виконання домашніх справ** – миття посуду, прибирання тощо. Вона пояснювала такі вимоги до дитини тим, що самостійність є необхідною у житті, а отже, за допомогою цієї вимоги вона намагається її розвивати і у власної дитини:

«...він повинен розуміти, що він колись залишиться без підтримки, так рано чи пізно станеться, і він має бути самостійним... я його якби до цього привчаю» (Респондентка 11).

Також батьки зазначили про такі вимоги до дітей, як ввічливість, повага до інших, чемна поведінка у публічних місцях, та вирішення конфліктів без застосування фізичної сили. Зокрема, одна з респонденток зазначала, що її вимогами до дітей є такі:

«...поважати старших, допомагати молодшим, допомагати стареньким. Як я для старшого розповідаю, то не треба відповідати конфлікт на конфлікт. Наприклад, хтось б'ється, не треба, ну, кулаками відповідати, краще слово» (Респондентка 12).

Одна мати також зазначала, що наразі ставить менше вимог до своїх дітей, ніж це було до повномасштабної війни.

Батьки зазначали, що буває таке, що між ними та дітьми трапляються **конфлікти**. Згідно з деякими, конфлікти є **звичним елементом життя**, що трапляються *«в кожній сім'ї»* (Респондентка 6).

Також одна мати, що має 9-річного та 2-річного синів, зазначала, що конфліктів у неї більше зі старшим сином, хоча з молодшим також бувають. Ще одна мати, яка має 15-річного сина та 5-річну доньку, зазначала про наявність конфліктів лише зі старшим сином, що вона пояснює тим, що в нього через підлітковий вік виникає бажання ствердитися:

«Тобто в нього просто зараз такий період, він хоче показати своє мужське якість там, стрижень свій, що він вже дорослий» (Респондентка 9).

Серед причин, через які відбуваються конфлікти, батьки виділяли, зокрема, **навчання** (*«Школа, це все школа»* (Респондентка 11)), а саме небажання дітей вчитися та виконувати домашні завдання, а також **виконання домашніх справ** та неохайність дітей.

Одна мати зазначала про надмірне використання її дітьми смартфона та планшета як причину конфліктів з ними, та пояснила свою позицію занепокоєнням про його здоров'я:

«Дуже багато проводить часу, там грає в іграх, я переживаю, звісно, за його здоров'я, за його зір...» (Респондентка 12).

Також одна мати зазначала про пізнє повернення її доньки додому як про причину конфліктів з нею, а інша мати – про те, що конфлікти сином у неї трапляються через те, що вони з ним не погоджуються у тому, як їй слід виховувати його сестру.

Одна мати, говорячи про конфлікти з донькою, зазначала, що ключовою причиною є відсутність взаєморозуміння:

«...іноді я її в чомусь не розумію, ... іноді вона мене не розуміє. У розуміння справа» (Респондентка 7).

Деякі з батьків зазначали, що застосовують до своїх дітей певні **покарання**. Серед таких покарань були, зокрема, **позбавлення дитини гаджетів, або заборона дивитися телевізор**. При цьому деякі з них зазначали про позбавлення гаджетів до тих пір, поки дитина не виконає домашнє завдання:

«...забороняти йому сидіти в телефоні в той момент, поки він не зробить уроки» (Респондентка 11).

Батьки зазначали, що використовують саме таке покарання, як позбавлення гаджетів, адже воно є не жорстким:

«Ну, тому що бити – це не метод» (Респондентка 11).

Також батьки зазначали, що вдаються до такого виду покарання, адже він є більш ефективним за інші види, тому що у сучасному світі діти звикли користуватися гаджетами:

«...зараз всі діти, я не знаю, як сказати, завісіміє від тих телефонів, планшетів пограти. Вони заради цього готові на все» (Респондентка 12).

При цьому одна мати також зазначала, що обмежено застосовує такий тип покарання, як позбавлення дитини телефону, адже телефон та інтернет є потрібними у повсякденному житті:

«Телефон, і те, це сильно, якби, ну ні, телефон зараз, ви самі розумієте, в нашому житті це ключова роль...» (Респондентка 11).

Також деякі з батьків зазначали, що можуть сварити дітей у разі неслухняності. В той же час були і ті, хто не вдається до такого типу покарань, адже не знаходить його дієвим для їхніх дітей:

«Словесні, ну все це не діє...» (Респондентка 5).

Також батьки зазначали, що не застосовують такі покарання, як обмеження пересування дитини та заборона прогулянок, адже, на їх думку, це є менш дієвим, ніж позбавлення гаджетів, а також тому що прогулянки, на їх думку, є важливими для дитини:

«Я вважаю, що треба дихати повітрям» (Респондентка 10).

Деякі з батьків, навпаки, зазначали, що не застосовують щодо своєї дитини жодних покарань, та що вважають їх непотрібними у вихованні дітей. Пояснюють це, зокрема, тим, що робити помилки або бути неслухняними є нормальною поведінкою для дитини:

«В чомусь вона може бути не права... Я не вважаю взагалі потрібним карати якомсь дитину» (Респондентка 7).

Ці батьки зазначали, що у випадку неслухняності дитини вони використовують розмови з нею:

«Пояснюю, що так не треба. Ні, нема ніяких покарань... Ми розмовляємо» (Респондентка 6).

Одна з респонденток зазначала також про те, що прагне уникати покарань дітей, використовуючи розмови та пояснення, але іноді вимушена вдаватися до покарань, коли це не діє:

«Спочатку стараюся по-доброму, звичайно, по-ніжному прошу, пояснюю, ...»; *«А ось там чи кричати, чи щось дитину наказувати, мені не хочеться»* (Респондентка 12).

Також одна з респонденток зазначала про те, що стала використовувати покарання частіше під час війни, адже поведінка та академічна успішність її дітей погіршилася.

Отже, респондентки зазначають, що мають дружні стосунки з дітьми, але також мають з ними конфлікти, та деякі з респонденток застосовують до дітей покарання, зокрема, позбавлення доступу до гаджетів.

Висновки до розділу 3

Задля виявлення батьківських практик харків'ян під час повномасштабної війни було розроблено інструментарій якісного емпіричного дослідження. Дослідження батьківських практик харків'ян під час повномасштабної війни спирається на дані, зібрані за допомогою 12 напівструктурованих глибинних інтерв'ю, респондентками яких стали матері дітей до 18 років, що проживають у Харкові. Під час дослідження також було застосовано методика незавершених речень, що виявилася корисною для стимулювання розмови під час глибинних інтерв'ю.

Було виявлено виклики та занепокоєння, з якими стикаються респондентки під час повномасштабної війни, зокрема, матеріальні труднощі, погіршення емоційного стану, дистанційне навчання дітей та гірша поведінка дітей. Також було виявлено батьківські практики, за допомогою яких вони адаптуються до цих викликів, зокрема, практики запобігання негативному впливу війни на емоційний стан дітей та практики академічної підтримки дітей. Також було з'ясовано, які зміни респондентки помічали у своїх батьківських практиках - такими змінами були збільшення тривожності за дітей та контролю за дітьми, прояв більшої батьківської теплоти, зменшення вимог до дітей. Було виявлено характеристики аспектів батьківських практик, що було розглянуто під час дослідження батьківських практик українських старшокласників, а також причини, обґрунтування, та особливості цих аспектів, які виділяють респондентки. А саме було виявлено, що дружні стосунки респонденток з дітьми зумовлені, зокрема, проявом інтересу до життя дітей, компромісами, та проявляються, зокрема, у проведенні часу

разом з дітьми. При цьому респондентки також зазначали, що між ними та дітьми трапляються конфлікти - серед причин конфліктів з дітьми респондентки виокремлювали, зокрема, навчання та виконання домашніх справ. Респондентки ставлять до дітей, зокрема, вимоги, пов'язані з навчання, а також вимагають від них проявів самостійності. Респондентки зазначали про застосування ними такої практики покарання дітей, як позбавлення доступу до гаджетів, що обгрунтовували тим, що ця практика не є жорсткою, проте є ефективною. Також деякі респондентки зазначали, що не вважають застосування покарань до дітей необхідним, та замість цього використовують розмови з дітьми.

Отже, у третьому розділі дослідження було встановлено особливості батьківських практик українських батьків під час повномасштабної війни на прикладі харків'ян.

ВИСНОВКИ

Отже, батьківські практики визначалися дослідниками як, зокрема, ставлення та поведінки, що батьки використовують під час взаємодії з дитиною. При цьому також батьківські практики визначалися як конкретні цілеспрямовані дії або поведінки, до яких вдаються батьки – а для позначення загальних патернів цих поведінок, контексту ставлення батьків до дитини, у якому ці поведінки відбуваються тощо використовувалися інші поняття, наприклад, виміри батьківства та батьківський стиль. При цьому дослідники також звертали увагу на те, що це може бути проблематичним, адже окремий феномен іноді трактується як дія, а іноді – як батьківський стиль. У даному дослідженні батьківські практики було визначено як поведінки, що проявляються батьками, що стосуються їхньої взаємодії з дітьми та їхнього виконання своїх батьківських обов'язків.

Батьківські практики відрізняються у різних суспільствах. Культура, а також спільнота, частиною якою є батьки, впливають на їхні батьківські практики. Також чинниками впливу на батьківські практики є особистість батьків, їхнє власне виховання, сімейний стан, соціоекономічний статус, освіта та інші.

Батьківські практики також не є статичними – вони змінюються протягом життя батьків. При цьому така зміна у житті батьків, як воєнний стан, а також пов'язані з ним виклики, також сприяють змінам у їхніх батьківських практиках. Зокрема, батьки можуть ставати менш доступними для дітей, проявляти більшу жорсткість, але при цьому вони також можуть вдаватися до таких батьківських практик, як, наприклад, більша чуйність до дітей, бо вони намагаються протистояти негативному впливу війни на них. При цьому окремі батьківські практики, такі як батьківська теплота, грають захисну роль, коли мова йде про вплив війни на розвиток дитини.

Для вивчення батьківських практик під час повномасштабної війни у магістерському дослідженні було розглянуто батьківські практики батьків українських старшокласників та батьківські практики харків'ян.

Суть першого етапу полягала у аналізі батьківських практик українських старшокласників згідно з оцінкою самих українських старшокласників за допомогою обробки даних дослідження «Старшокласник – 2024», проведеного кафедрою соціології соціологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна за підтримки Соціологічної асоціації України.

В ході цього етапу було виявлено, що українські старшокласники переважно мають дружні стосунки з батьками, та готові звернутися за їх підтримкою. Також 46,4% українських старшокласників мають конфлікти зі своїми батьками часто або час від часу, та 48,7% - дуже рідко або ніколи, а серед головних приводів конфліктів між українськими старшокласниками та їхніми батьками наявні такі, як домашні обов'язки, навчання, дозвілля старшокласників, та надмірний час користування гаджетами, не пов'язаний з навчанням. Більшість батьків ставлять до українських старшокласників вимоги, що старшокласники вважають справедливими або скоріше справедливими. Також майже половина батьків українських старшокласників не застосовує до них жодних покарань, а серед тих батьків, що застосовують покарання, найпоширенішим його способом є моральні покарання.

Українські старшокласники переважно проводять вільний час, гуляючи з друзями та спілкуючись в інтернеті. Також дещо менше половини батьків залучають українських старшокласників до домашньої праці. Також близько 40% батьків українських старшокласників залучають їх до відвідування гуртків, курсів та спортивних секцій, та близько 40% - до занять з репетиторами, тобто застосовують так званий батьківський стиль «узгодженого вирощування», який сприяє когнітивному та академічному розвитку дітей. Також більшість батьків забезпечують українських старшокласниками кишеньковими грошима.

Під час аналізу регіональних відмінностей у батьківських практиках батьків старшокласників було виявлено, що батьки Центральної та Східної України мають більш дружні стосунки, мають менш часті конфлікти, та проводять більше часу з українськими старшокласниками порівняно з батьками Західної та Південної України. Оскільки батьки Заходу України зазнали впливу війни меншою мірою порівняно з Півднем, але при цьому саме ці два регіони мають подібні батьківські практики, можна припустити, регіональні відмінності у батьківській теплоті не можна пояснити впливом війни.

Батьки з Центральної та Східної України також ставлять більш справедливі на думку українських старшокласників вимоги до них, порівняно з батьками з Західної та Південної України, а також серед них порівняно більше тих, хто не застосовує жодних покарань до своїх дітей.

Також було виявлено, що на Сході та Заході менше батьків вдаються до таких проявів батьківської жорсткості, як фізичні покарання та прояв негативних емоцій у бік дітей під час подружніх конфліктів, порівняно з батьками з Центру та Півдня України. Знову можна побачити, що Схід та Захід – регіони, жителі яких зазнали впливу війни різною мірою, мають більш схожі батьківські практики. При чому найменші показники батьківської жорсткості можна побачити саме на Сході, де відбувалися активні бойові дії.

У зв'язку з цими результатами можна висунути гіпотезу про те, що регіональні відмінності у батьківських практиках українських старшокласників можуть бути пояснені іншими чинниками, крім повномасштабної війни.

Наступним етапом магістерського дослідження було розкриття батьківських практик харків'ян під час повномасштабної війни. Це було здійснено за допомогою власного емпіричного дослідження авторки, що базувалося на даних 12 глибинних інтерв'ю з харківськими батьками.

За допомогою цього етапу дослідження було виявлено, що повномасштабна війна в Україні спричиняє такі додаткові виклики для

харківських батьків, як, зокрема, погіршення емоційного стану, матеріальні труднощі, та дистанційне навчання дітей, що почалося ще під час пандемії COVID-19 та продовжувалося через повномасштабну війну. Також на думку деяких респонденток, повномасштабна війна сама по собі, а також батьківський стрес, зумовлений нею, мають негативний вплив на поведінку дітей. Харківські батьки помічають певні зміни у своїх батьківських практиках з початку повномасштабної війни, в тому числі зміни, зумовлені цими викликами.

Зокрема, респондентки зазначали про те, що вони застосовують практики додаткової академічної підтримки дітей, пов'язані з дистанційним навчанням. Серед таких практик були наявні пояснення дитині освітнього матеріалу та зацікавлення її у навчанні, проведення часу на уроках разом з дітьми, та, навпаки, привчання дітей до самостійності у навчанні.

Харківські батьки також застосовують батьківські практики, пов'язані з запобіганням впливу війни на психологічний стан, такі як розваги та проведення часу разом з дітьми, приховування відчуттів страху та стресу від дітей, або, навпаки, нормалізація відчуття страху дітей.

Батьки зазначали про такі практики батьківського контролю, що вони застосовують під час воєнного стану, як обмеження пересування дітей, зумовлене занепокоєнням щодо їхньої безпеки, а також застосування телефонного зв'язку з дітьми та контроль за їхнім місцем перебування.

Також розглядаючи практики батьківського контролю було виявлено, що погіршення поведінки дітей з часів початку повномасштабної війни зумовлює частіше застосування покарань, про що зазначала одна з інформанток.

Згідно з результатами аналізу батьківських практик батьків українських старшокласників, на Сході України, який у дослідженні «Старшокласник – 2024» був представлений саме респондентами з Харкова, порівняно з іншими регіонами найбільше тих, чиї батьки не застосовують до них жодних покарань. При цьому деякі респондентки дослідження батьківських практик харків'ян

вказували, що не застосовують покарань до своїх дітей, адже не вважають їх потрібними, та вважають розмови та пояснення більш корисними методами у вихованні дітей.

Також згідно з результатами аналізу батьківських практик батьків українських старшокласників, на Сході також порівняно з іншими регіонами найбільш поширений такий спосіб покарання дітей, як позбавлення дітей доступу до гаджетів – але при цьому слід сказати, що майже немає регіональних відмінностей у застосуванні цього покарання. При цьому у дослідженні батьківських практик харків'ян, ті респондентки, які вказували про застосування до своїх дітей покарань, говорили саме про цей спосіб покарання. Вони обґрунтували свої дії тим, що він не є жорстким, але при цьому він є ефективнішим за інші способи покарання, адже гаджети потрібні їхнім дітям.

Згідно з аналізом батьківських практик батьків українських старшокласників, на Сході порівняно з іншими регіонами України найбільше тих, хто вважає вимоги батьків до себе справедливими або скоріше справедливими, та найменше тих, хто вважає їх скоріше несправедливими або несправедливими. За допомогою дослідження батьківських практик харків'ян було виявлено потенційне пояснення цього - деякі респондентки вказували, що їхні вимоги до дітей зменшилися внаслідок повномасштабної війни, адже в них змінилися пріоритети - моральний стан дітей став більш важливим для них, ніж поведінка або академічна успішність дітей.

При цьому також деякі респондентки дослідження батьківських практик харків'ян вказували про те, що вони стали проводити більше часу з дітьми, зокрема, через збільшення важливості родини для них. Батьки також вказували про те, що вони намагаються надавати дітям батьківську теплоту в часи війни.

Таким чином, за допомогою аналізу батьківських практик українських старшокласників було виявлено, що існують деякі регіональні відмінності у батьківських практиках українців під час війни, але також було припущено, що ці відмінності не можна пояснити впливом війни. При цьому за допомогою

власного дослідження батьківських практик харків'ян за допомогою глибинних інтерв'ю було виявлено потенційні шляхи впливу війни на батьківські практики – зокрема, застосування батьками нових практик академічної підтримки та практик запобігання негативному впливу війни на моральний стан дітей, а також зменшення батьками вимог до дітей та прояв до них більшої теплоти у зв'язку з повномасштабною війною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белоліпцев, В. Вплив повномасштабної війни в Україні на рівень відповідального батьківства в сім'ях: аналіз, механізми впливу. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2024. Вип. 1(12). С. 284-290. DOI 10.31499/2618-0715.1(12).2024.305405
2. Борщ, К. К. ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ СТРЕСУ СЕРЕД ДІТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*, 2023. (1), С. 47-51. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2023.1.9>
3. Васильєв О. Г. Чинники психологічної стійкості сімейних стосунків під час війни : кваліфікаційна робота магістра спеціальності 053 «Психологія» / наук. керівник Т. В. Скрипаченко. Запоріжжя : ЗНУ, 2024. 76 с.
4. Власенко, Р. В., Яценко, Л. Д. Соціальні ризики України в умовах війни та повоєнного відновлення. *Проблеми Сучасних Трансформацій Серія Економіка Та Управління*, 2023. 7. <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-7-07-01>
5. Медведева, О. В. Соціально-психологічні проблеми родин із дітьми зі статусом впо в умовах війни. *Особистість, суспільство, війна: тези доп. учасників міжнар. психолог. форуму (м. Харків, 7 квіт. 2023 р.)* / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2023. – С. 148-151.
6. Мелешко, Л. А., Суровцева, І. Ю., Чорна, В. В. (2024). Соціально-психологічний супровід дитячо-батьківських взаємин під час дистанційного навчання в закладах загальної середньої освіти в умовах війни. *EDUCATION AND PEDAGOGICAL SCIENCES. ОСВІТА ТА ПЕДАГОГІЧНА НАУКА*, 2024. №1 (185). С. 22-32. [https://doi.org/10.12958/2227-2747-2024-1\(185\)-22-32](https://doi.org/10.12958/2227-2747-2024-1(185)-22-32)
7. Павленко Л. В. Надання послуги соціального супроводу сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій :

- кваліфікаційна робота магістра спеціальності 231 "Соціальна робота" / наук. керівник О. В. Маловічко. Запоріжжя : ЗНУ, 2024. 78 с.
8. Соціологія дитинства // Пилипенко В.Є., Попова І.М., Танчер В.В. та ін. *Спеціальні та галузеві соціології: Навч. посіб.* - 2-е вид. - К.: ПЦ «Фоліант», 2007. – С. 270-307.
 9. Прохоренко А. О, Безвідповідальне батьківство як предмет сімейної медіації : кваліфікаційна робота бакалавра спеціальності 054 «Соціологія» / наук. керівник М. А. Лепський. Запоріжжя : ЗНУ, 2024. 74 с.
 10. Сердечна Р. Є. Соціально-психологічні особливості шлюбно-сімейних стосунків в умовах війни : кваліфікаційна робота магістра спеціальності 053 «Психологія» / наук. керівник Л. І. Залановська. Запоріжжя : ЗНУ, 2023. 84 с.
 11. Сохор Н, Ясній О, Смашна О, Гашімова Н. Вплив війни та вимушеного переселення на психічне здоров'я дітей і підлітків (огляд літератури). *Психосоматична медицина та загальна практика.* 2024. Том 9. № 1.
 12. Хортів О. Батьківське ставлення до дітей в контексті стресу в умовах війни в Україні: ретроспективне дослідження : магістерська робота : (053 «Психологія») / О. Хортів ; Український католицький університет ; кафедра психології та психотерапії. – Львів: УКУ, 2023. – 111 с.
 13. Цимбал, М. Я. Сімейні конфлікти та методи їх діагностики і врегулювання: українська сім'я в умовах війни : дипломна робота ... бакалавра : 054 Соціологія / Цимбал Маргарита Ярославівна. – Київ, 2024. – 73 с.
 14. Якість життя населення України та перші наслідки війни / Черенько Л.М., Полякова С.В., Шишкін В.С., Реут А.Г., Крикун О.І., Когатько Ю.Л., Заяць В.С., Клименко Ю.А.; Нац. акад. наук. Укр., Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім.М.В. Птухи. — Електронне видання. — Київ, 2023.

15. Шевців Ю. О., Білецький О. П. Феномен саодиного материнства в Україні в умовах воєнного стану. *Молодий вчений*. 2023. № 7 (119). С. 25–30.
16. Яцина О.Ф. Вплив війни на психічне здоров'я: ознаки травматизації психіки дітей та підлітків. *Наукові перспективи*. 2022. № 7(25). URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7\(25\)-554-567](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7(25)-554-567)
17. Abidin, R. R. The Determinants of parenting behavior. *Journal of Clinical Child Psychology*, 1992. 21(4), 407–412. https://doi.org/10.1207/s15374424jccp2104_12
18. Alwin, D. F. (2004). Parenting practices. *The blackwell companion to the sociology of families* / J. Scott, J. Treas, & M. Richards (Eds.) Blackwell Publishing. 2004. pp. 142–157. <https://doi.org/10.1002/9780470999004.ch9>
19. Assefa, Y., Tilwani, S. A., Moges, B. T., & Shah, M. A. The impact of armed violence on students' educational attainment and the role of parents in resilience schooling and the education process. *Heliyon*, 2022. 8(12), e12192. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2022.e12192>
20. Aycicegi-Dinn, A., Sunar, D. A Cross-Cultural and Within-Culture Comparison of Child-Rearing Practices and Their Correlates. *Turkish Journal of Psychology*. 2017. 32. 111–114.
21. Babu, N., Fatima, M., Arora, M. The dynamic nature of parenting practices: a qualitative enquiry of parenting adolescents during COVID-19. *Frontiers in Psychology*, 2024. 15. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1309786>
22. Berthelon, M., Contreras, D., Kruger, D., Palma, M. I. Harsh parenting during early childhood and child development. *Economics & Human Biology*, 2019. 36, 100831. <https://doi.org/10.1016/j.ehb.2019.100831>
23. Betancourt, T. S., McBain, R. K., Newnham, E. A., Brennan, R. T. The intergenerational impact of war: longitudinal relationships between caregiver and child mental health in postconflict Sierra Leone. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 2015. 56(10), 1101–1107. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12389>

24. Bhalla, S., Bahar, N., Kanapathy, K. Pre-testing semi-structured interview questions using expert review and cognitive interview methods. *International Journal of Business and Management*, 2023. 7(5), 11–19. <https://doi.org/10.26666/rmp.ijbm.2023.5.2>
25. Bhogle, S. Child Rearing Practices among Three Cultures. *Social Change*, 1978. 8(3), 5-13. <https://doi.org/10.1177/0049085719780302>
26. Bodovski, K. Adolescents' emerging habitus: the role of early parental expectations and practices. *British Journal of Sociology of Education*, 2014. 35(3), 389–412. doi:10.1080/01425692.2013.776932
27. Bornstein, M. H. Cultural Approaches to Parenting. *Parenting*, 2012. 12(2–3), 212–221. <https://doi.org/10.1080/15295192.2012.683359>
28. Bornstein, M. H., Putnick, D. L., & Suwalsky, J. T. D. (2017). Parenting cognitions → parenting practices → child adjustment? The standard model. *Development and Psychopathology*, 2017. 30(2), 399–416. <https://doi.org/10.1017/s0954579417000931>
29. Bradley, R. H. Parenting in the breach: How parents help children cope with developmentally challenging circumstances. *Parenting: Science and Practice*, 2007. 7(2), 99–148. <https://doi.org/10.1080/15295190701306896>
30. Cano, T. Social class, parenting, and child development: A multidimensional approach. *Research in Social Stratification and Mobility*, 2021. 77, 100648. <https://doi.org/10.1016/j.rssm.2021.100648>
31. Cervantes-Duarte, L., Fernández-Cano, A. Impact of Armed Conflicts on Education and Educational Agents: A Multivocal Review. *Revista Electrónica Educare*, 2016. 20(3), 1-24.
32. Chang, L., Schwartz, D., Dodge, K. A., McBride-Chang, C.. Harsh parenting in relation to child emotion regulation and aggression. *Journal of Family Psychology*, 2003. 17(4), 598–606. <https://doi.org/10.1037/0893-3200.17.4.598>
33. Choe, D. (2020). Parents' and adolescents' perceptions of parental support as predictors of adolescents' academic achievement and self-regulated learning.

- Children and Youth Services Review*, 2020. 116, 105172.
<https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2020.105172>
34. Connell, C. M., Strambler, M. J. Experiences with COVID-19 stressors and parents' use of neglectful, harsh, and positive parenting practices in the northeastern United States. *Child Maltreatment*. 2021. 26(3), 255–266.
<https://doi.org/10.1177/10775595211006465>
35. Curenton, S. M., Crowley, J. E., Mouzon, D. M. Qualitative descriptions of Middle-Class, African American Mothers' Child-Rearing Practices and Values. *Journal of Family Issues*. 2016. 39(4), 868–895.
<https://doi.org/10.1177/0192513x16683984>
36. Darling, N., Steinberg, L. Parenting style as context: An integrative model. *Psychological Bulletin*. 1993. 113(3), 487–496. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.113.3.487>
37. Deater-Deckard, K., Lansford, J. E., Malone, P. S., Alampay, L. P., Sorbring, E., Bacchini, D., Bombi, A. S., Bornstein, M. H., Chang, L., Di Giunta, L., Dodge, K. A., Oburu, P., Pastorelli, C., Skinner, A. T., Tapanya, S., Tirado, L. M. U., Zelli, A., & Al-Hassan, S. M. The association between parental warmth and control in thirteen cultural groups. *Journal of Family Psychology*. 2011. 25(5), 790–794. <https://doi.org/10.1037/a0025120>
38. Durgel, E. S., Van De Vijver, F. J. R., Yagmurlu, B. Self-reported maternal expectations and child-rearing practices. *International Journal of Behavioral Development*. 2012. 37(1), 35–43.
<https://doi.org/10.1177/0165025412456145>
39. Elhami, A., Khoshnevisan, B. Conducting an interview in Qualitative Research: the modus Operandi. *Mextesol Journal*., 2022. 46(1), 1–7.
<https://doi.org/10.61871/mj.v46n1-3>
40. Eltanamly, H., Leijten, P., Jak, S., & Overbeek, G. (2019). Parenting in Times of War: A Meta-Analysis and Qualitative Synthesis of War Exposure, Parenting, and Child Adjustment. *Trauma, Violence, & Abuse*, 2019. 22(1), 147-160. <https://doi.org/10.1177/1524838019833001>

41. Goodnow, J. J. Parents' Ideas, Actions, and Feelings: Models and Methods from Developmental and Social Psychology. *Child Development*. 1988. 59(2), 286. <https://doi.org/10.2307/1130312>
42. Hopkins, B., Westra, T. Maternal expectations of their infants' development: some cultural differences. *Developmental Medicine & Child Neurology*. 1989. 31(3), 384–390. <https://doi.org/10.1111/j.1469-8749.1989.tb04008.x>
43. Hutchinson, S. L., Baldwin, C. K., Caldwell, L. L. Differentiating Parent Practices Related to Adolescent Behavior in the Free Time Context. *Journal of Leisure Research*. 2003. 35(4), 396–422. <https://doi.org/10.1080/00222216.2003.11950003>
44. Khaleque, A. Perceived parental warmth, and children's psychological adjustment, and personality dispositions: A Meta-analysis. *Journal of Child and Family Studies*. 2012. 22(2), 297–306. <https://doi.org/10.1007/s10826-012-9579-z>
45. Kotchick, B. A., Forehand, R. Putting Parenting in perspective: a discussion of the contextual factors that shape parenting practices. *Journal of Child and Family Studies*, 2002. 11(3), 255–269. <https://doi.org/10.1023/a:1016863921662>
46. Lowe, K., Dotterer, A. M. Parental monitoring, parental warmth, and Minority Youths' Academic Outcomes: Exploring the Integrative Model of Parenting. *Journal of Youth and Adolescence*. 2013. 42(9), 1413–1425. <https://doi.org/10.1007/s10964-013-9934-4>
47. Masten, A. S., Coatsworth, J. D. The development of competence in favorable and unfavorable environments: Lessons from research on successful children. *American Psychologist*. 1998. 53(2), 205–220. <https://doi.org/10.1037/0003-066x.53.2.205>
48. Masten, A. S., Narayan, A. J. Child Development in the context of Disaster, war, and Terrorism: Pathways of risk and resilience. *Annual Review of Psychology*, 2011. 63(1), 227–257. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-120710-100356>

49. Möllerherm, J., Wieling, E., Saile, R., Forgatch, M. S., Neuner, F., Catani, C. Behavioral Observations in Northern UGANDA: Development of a coding system to assess Mother–Child interactions in a post-war society. *Frontiers in Psychology*, 2019. 10, 2519. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02519>
50. Mortimer, J., McLaughlin, H. Theoretical and Substantive Approaches to Socialization and Inequality in Social Psychology. In: McLeod, J., Lawler, E., Schwalbe, M. (eds) *Handbook of the Social Psychology of Inequality. Handbooks of Sociology and Social Research*. Springer, Dordrecht. 2014. pp. 243-272. https://doi.org/10.1007/978-94-017-9002-4_11
51. Murphy, K. M., Rodrigues, K., Costigan, J., Annan, J. Raising children in conflict: An integrative model of parenting in war. *Peace and Conflict Journal of Peace Psychology*. 2017. 23(1), 46–57. <https://doi.org/10.1037/pac0000195>
52. Nurkka, P., Kujala, S., Kemppainen, K. Capturing users’ perceptions of valuable experience and meaning. *Journal of Engineering Design*. 2009. 20(5), 449–465. <https://doi.org/10.1080/09544820903158835>
53. Qouta, S., Punamäki, R., Sarraj, E. E. Child development and family mental health in war and military violence: The Palestinian experience. *International Journal of Behavioral Development*. 2008. 32(4), 310–321. <https://doi.org/10.1177/0165025408090973>
54. Rojas-Flores, L., Herrera, S., Currier, J. M., Lin, E. Y., Kulzer, R., & Foy, D. W. “We are raising our children in fear”: war, community violence, and parenting practices in El Salvador. *International Perspectives in Psychology*. 2013. 2(4), 269–285. <https://doi.org/10.1037/ipp0000009>
55. Roksa, J., Potter, D. Parenting and academic achievement. *Sociology of Education*, 2011. 84(4), 299–321. <https://doi.org/10.1177/0038040711417013>
56. Seidman, I. *Interviewing as qualitative research: A Guide for Researchers in Education and the Social Sciences*. Teachers College Press, 1234 Amsterdam Avenue, New York, 2006. 162 p.

57. Shelashka, R. Mental health and parenting among war-affected Ukrainian families: a multi-context study. Doctoral dissertation. Texas Christian University. 2025. 170 p. <https://repository.tcu.edu/handle/116099117/67411>
58. Sim, A., Fazel, M., Bowes, L., Gardner, F. Pathways linking war and displacement to parenting and child adjustment: A qualitative study with Syrian refugees in Lebanon. *Social Science & Medicine*. 2018. 200, 19–26. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2018.01.009>
59. Smith, P., Perrin, S., Yule, W., Rabe-Hesketh, S. War exposure and maternal reactions in the psychological adjustment of children from Bosnia-Herzegovina. *Journal of Child Psychology & Psychiatry*. 2001. 42, 395–404.
60. Spry, L., Pich, C. Enhancing data collection methods with qualitative projective techniques in the exploration of a university's brand identity and brand image. *International Journal of Market Research*. 2020. 63(2), 177–200. <https://doi.org/10.1177/1470785320943045>
61. Steelman, L. C., Powell, B. Sponsoring the next generation: parental willingness to pay for higher education. *American Journal of Sociology*. 1991. 96(6), 1505–1529. <https://doi.org/10.1086/229695>
62. Strohschein, L., Gauthier, A. H., Campbell, R., Kleparchuk, C. Parenting as a dynamic Process: A test of the resource dilution hypothesis. *Journal of Marriage and Family*. 2008. 70(3), 670–683. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2008.00513.x>
63. Subedi, M. Sampling and trustworthiness issues in qualitative research. *Dhaulagiri Journal of Sociology and Anthropology*. 2023. 17(1), 61–64. <https://doi.org/10.3126/dsaj.v17i01.61146>
64. Suckert, L. Back to the Future. Sociological Perspectives on Expectations, Aspirations and Imagined Futures. *European Journal of Sociology*. 2022. 63(3):393-428. doi:10.1017/S0003975622000339
65. Sung, H. Y. The influence of culture on parenting practices of East Asian families and emotional intelligence of older adolescents. *School Psychology*

<https://doi.org/10.1177/0143034309352268>

66. Suwada, K. Parenting, Gender and Work: A Sociological Perspective. In: Parenting and Work in Poland. *SpringerBriefs in Sociology*. Springer, Cham. 2021. https://doi.org/10.1007/978-3-030-66303-2_2
67. Van Der Eecken, A., Spruyt, B., Bradt, L. Parents' role in adolescents' leisure time use: From goals to parenting practices. *Journal of Childhood Education & Society*. 2020. 1(1), 43–62. <https://doi.org/10.37291/2717638x.20201130>
68. Van Ee, E., Kleber, R. J., Mooren, T. T. (2012). War trauma lingers on: Associations between maternal posttraumatic stress disorder, parent–child interaction, and child development. *Infant Mental Health Journal*. 2012. 33(5), 459–468. <https://doi.org/10.1002/imhj.21324>
69. Walling, B. R., Mills, R. S. L., Freeman, W. S. Parenting Cognitions Associated with the Use of Psychological Control. *Journal of Child and Family Studies*. 2007. 16(5), 642–659. <https://doi.org/10.1007/s10826-006-9113-2>
70. Wei, H., Chen, J. The Relationships Between Family Financial Stress, Mental Health Problems, Child Rearing Practice, and School Involvement Among Taiwanese Parents with School-Aged Children. *Journal of Child and Family Studies*. 2013. 23(7), 1145–1154. <https://doi.org/10.1007/s10826-013-9772-8>
71. Wendling, A., Elliott, D. S. Class and Race Differentials in Parental Aspirations and Expectations. *Pacific Sociological Review*. 1968. 11(2), 123–133. <https://doi.org/10.2307/1388327>
72. Wilkie, M. 2018. Parents of War: A Grounded Theory Study of the Experience of Parenting Through the War Experience. Doctoral dissertation. Nova Southeastern University. Retrieved from NSUWorks, College of Arts, Humanities and Social Sciences – Department of Conflict Resolution Studies. 2018. (116) 294 p. https://nsuworks.nova.edu/shss_dcar_etd/116.

73. Yaffe, Y. Systematic review of the differences between mothers and fathers in parenting styles and practices. *Current Psychology*. 2020. 42(19), 16011–16024. <https://doi.org/10.1007/s12144-020-01014-6>
74. Yamamoto, Y., Holloway, S. D. Parental expectations and children's academic performance in sociocultural context. *Educational Psychology Review*. 2010. 22(3), 189–214. <https://doi.org/10.1007/s10648-010-9121-z>
75. Yuan, K., Jiang, L., Bian, Y. Parental Warmth and Children's Subjective Well-Being in China: the Indirect Effect of Parent–Child Relationship. *Journal of Child and Family Studies*. 2023. 33(6), 1869–1880. <https://doi.org/10.1007/s10826-023-02737-3>
76. Yunus, K. R. M., Dahlan, N. A. Child-rearing practices and socio-economic status: Possible implications for children's educational outcomes. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 2013. 90, 251–259. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.07.089>
77. Zafar, N., Naeem, M., Zehra, A., Muhammad, T., Sarfraz, M., Hamid, H., Enam, K., Moaz, M., Shah, B., Ishaque, S., Muhammad, N. Parenting practices, stressors and parental concerns during COVID-19 in Pakistan. *Child Abuse & Neglect*. 2021. 130(Pt 1), 105393. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2021.105393>
78. Zhou, Q., Eisenberg, N., Losoya, S. H., Fabes, R. A., Reiser, M., Guthrie, I. K., Murphy, B. C., Cumberland, A. J., Shepard, S. A. The relations of parental warmth and positive expressiveness to Children's Empathy-Related Responding and Social Functioning: a longitudinal study. *Child Development*. 2002. 73(3), 893–915. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00446>

ДОДАТКИ

Додаток А. Запитання анкети дослідження «Старшокласник - 2024», що було використано для вивчення батьківських практик українських старшокласників під час повномасштабної війни

27. ЯКЩО У ВАШИХ БАТЬКІВ ВИНИКАЮТЬ КОНФЛІКТИ, ТО:

1. Батьки намагаються приховати це від Вас
2. Не звертають на Вас уваги під час своїх сварок
3. Намагаються залучити Вас на свій бік
4. «Зривають» на Вас роздратування
5. Інше _____

28. У РАЗІ СКЛАДНОЇ ЖИТТЄВОЇ СИТУАЦІЇ ДО КОГО ВИ ШВИДШЕ ЗА ВСЕ ЗВЕРНЕТЕСЯ ПО ДОПОМОГУ? (можна обрати декілька варіантів відповіді)

1. До мами
2. До тата
3. До брата, сестри
4. До інших родичів
5. До друзів
6. До вчителя
7. До психолога
8. Зателефонуєте до служби довіри
9. До віртуальних друзів у мережі
10. До коханої людини
11. До священнослужителя
12. Упораєтесь зі своїми проблемами без сторонньої допомоги
13. До випадкового знайомого (попутника)
14. Інше _____

29. ЧИ МОЖНА НАЗВАТИ ДРУЖНІМИ ВАШІ ВІДНОСИНИ З... (дайте одну відповідь у кожному стовпчику)

	...МАМО Ю	...ТАТО М
Так	1	1
Ні	2	2
Важко відповісти	3	3

30. ЧИ СВАРИТЕСЯ ВИ ЗІ СВОЇМИ БАТЬКАМИ?

1. Часто
2. Час від часу
3. Дуже рідко
4. Ніколи

31. Які покарання у разі неслухняності, непокори, поганої поведінки застосовують до Вас батьки?

1. Не карають
2. Карають морально: розмови (зокрема на підвищених тонах), ігнорування тощо
3. Позбавляють доступу до гаджетів та інтернету
4. Карають матеріально, не дають грошей
5. Садять під «домашній арешт», не пускають гуляти
6. Застосовують фізичні покарання
7. Інше

32. ЧЕРЕЗ ЩО ЗАЗВИЧАЙ ВІДБУВАЮТЬСЯ ВАШІ СВАРКИ З БАТЬКАМИ?

З МАМОЮ ЧЕРЕЗ:	З ТАТОМ ЧЕРЕЗ:
1. Гроші	1. Гроші
2. Розподіл домашніх обов'язків	2. Розподіл домашніх обов'язків
3. Проведення вільного часу	3. Проведення вільного часу
4. Друга, подругу	4. Друга, подругу
5. Успішність у школі	5. Успішність у школі
6. Зовнішній вигляд	6. Зовнішній вигляд
7. Доступ до гаджетів	7. Доступ до гаджетів
8. Надмірний час користування смартфоном чи комп'ютером, не пов'язаний з навчанням	8. Надмірний час користування смартфоном чи комп'ютером, не пов'язаний з навчанням
9. З інших причин _____	9. З інших причин _____
10. Важко відповісти	10. Важко відповісти

33. ЧИ ВВАЖАЄТЕ ВИ, ЩО ВИМОГИ БАТЬКІВ ДО ВАС СПРАВЕДЛИВІ?

1. Так, повністю справедливі
2. Скоріше справедливі, ніж ні
3. Важко відповісти
4. Скоріше несправедливі
5. Ні, несправедливі

34. ЧИ Є У ВАС ГРОШІ НА КИШЕНЬКОВІ ВИТРАТИ?

1. Так
2. Ні

36. ЯКИМ ЧИНОМ ВИ ЇХ ОТРИМУЄТЕ? (можна обрати декілька варіантів відповіді)

1. Отримуєте від батьків	4. Отримуєте від інших родичів
2. Працюєте	5. Отримуєте доходи з власного блогу / влогу
3. Граєте в інтернет-казино	6. Отримуєте через букмекерські контори
7. Інше
(напишіть) _____	
-

46. ЯК ВИ ЗАЗВИЧАЙ ПРОВОДИТЕ ВІЛЬНИЙ ВІД ЗАНЯТЬ І ПІДГОТОВКИ УРОКІВ ЧАС? (можна обрати декілька варіантів відповіді)

1. Відвідуєте гуртки, курси, спортивні секції	9. Проводите час у віртуальних казино/букмекерських конторах
2. Відвідуєте театри, музеї	10. Допомагаєте батькам по дому
3. Дивитесь телевізор	11. Працюєте
4. Доглядаєте за іншими членами родини	12. Граєте в комп'ютерні ігри
5. Займаюсь волонтерством	13. Гуляєте з друзями
6. Спілкуєтесь в інтернеті	14. «Блукаєте» інтернетом
7. Читаєте книги поза шкільною програмою	15. Відвідуєте церкву
8. Ведете власний блог в інтернеті	16. Займаєтесь з репетитором(ами)
	17. Інше (напишіть)
-

47. ІЗ КИМ ВИ ЗАЗВИЧАЙ ПРОВОДИТЕ ВІЛЬНИЙ ЧАС?

(можна обрати декілька найважливіших варіантів відповіді)

1. Наодинці
 2. Зі своїми батьками
 3. З братом, сестрою
 4. Зі своїм другом (подругою)
 5. У компанії своїх друзів
 6. Зі своїми віртуальними друзями в інтернеті
 7. Зі своїм коханим (ою)
 8. Інше (вказіть) _____
-

Додаток Б. Одновимірний розподіл українських старшокласників, що отримують кишенькові гроші від батьків

[Отримуєте від батьків] Яким чином Ви їх отримуєте?					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	НЕ вибрано	199	9,7	11,2	11,2
	Так	1579	77,3	88,8	100,0
	Total	1778	87,0	100,0	
Missing	System	265	13,0		
Total		2043	100,0		

Рис. Б.1 Одновимірний розподіл українських старшокласників, що обрали відповідь «Отримуєте від батьків» на запитання №36 анкети дослідження «Старшокласник - 2024» (Яким чином Ви їх [кишенькові гроші] отримуєте?).

Джерело рисунка: Одновимірні розподіли відповідей на запитання дослідження «Старшокласник - 2024», використано з дозволу та отримано від Борисова Романа Ігоровича, співробітника кафедри соціології ННІ соціології та медіакомунікацій Харківського національного університету імені В.Н.

Каразіна.

Додаток В. Гайд для проведення напівструктурованого глибинного інтерв'ю

Блок 1. Знайомство та вступ

1.1 Розкажіть, будь ласка, про себе – скільки Вам років, який Ваш рід занять?

1.2 Розкажіть, будь ласка, про Вашу родину і Ваших дітей – з ким Ви проживаєте, скільки у Вас дітей, якого віку і статі?

1.3 Розкажіть про себе як про батьків: які у Вас принципи у вихованні дітей? Чому вони саме такі?

Блок 2. Незавершені речення щодо батьківства під час війни

2.1 На мою думку, роль батьків полягає насамперед у ...

2.2 Перше, що мені спадає на думку, коли я думаю про майбутнє – це ...

2.3 Найголовніше у вихованні дітей – ...

2.4 Під час війни більшість батьків, напевно, ...

2.5 Головними труднощами для українських батьків зараз є...

2.6 Батькам, що виховують дитину у наші часи, не слід ...

2.7 На мою думку, батьки мають право на ...

2.8 Багато батьків в Україні не можуть ...

2.9 Найлегше у такі часи тим, хто ...

2.10 Більше всього мені б хотілося ...

Блок 3. Досвід повномасштабної війни його вплив на батьківські практики

3.1 Яким був досвід війни для Вашої родини? Як Ваша рутина змінилася? Як змінилася рутина Ваших дітей?

3.2 Як війна вплинула на Ваш власний емоційний стан? Як ви пристосовувались до цього?

3.3 Якими є Ваші головні занепокоєння стосовно впливу війни на Ваших дітей?

3.4 Чи спричинило це певні додаткові виклики для Вас? Які саме? Чи спричинило це якісь зміни у тому, як Ви підходите до виховання Ваших дітей?

3.5 Чи помічали Ви у собі певні зміни як у батьках з початку повномасштабної війни? Якщо так, то які саме? Чим вони зумовлені?

3.6 Як би Ви описали Ваші стосунки з Вашими дітьми?

3.7 Скільки часу Ви зазвичай проводите з дитиною? Як війна вплинула на це?

3.8 Чи буває таке, що між Вами та у Вашими дітьми виникають конфлікти? З яких причин зазвичай це відбувається? Як часто?

3.9 Чи застосовуєте Ви якісь покарання до своєї дитини? У яких випадках та які саме? Чи змінилося це з війною?

3.10 Чи стали Ви проявляти більше контролю?

3.11 Як, зазвичай, Ваша дитина проводить вільний час?

Блок 4. Цінності та очікування

4.1 Чи вплинула повномасштабна війна на Ваші цінності? Як саме? Як це вплинуло на те, як Ви виховуєте дітей?

4.2 Чи змінилися у Вас очікування щодо себе як до батьків? Як саме?

4.3 Чи змінилися у Вас очікування до Ваших дітей? Як саме?

4.4 Які вимоги Ви ставите до своїх дітей?

Блок 5. Потреби та завершення

5.1 Що могло б покращити життя Вам або Вашим дітям?

5.2 Чи є у Вас ще якісь думки стосовно цієї теми?

Наше інтерв'ю добігло кінця. Я дуже вдячна Вам за участь у дослідженні, та за те, що Ви приділили цьому час!

Додаток Г. Інформація про респонденток глибинних інтерв'ю

Таблиця Г.1

Інформація про респонденток глибинних інтерв'ю

Номер респондентки	Стать	Вік	Інформація про дітей
1	Жінка	29	3-річний та 6-річний сини
2	Жінка	48	14-річна та 24-річна доньки
3	Жінка	28	7 річний син, 9-річна донька
4	Жінка	42	10-річна донька
5	Жінка	43	13-річний син, 8-річна донька
6	Жінка	43	9-річна донька, дорослий син
7	Жінка	34	13-річна донька
8	Жінка	49	16-річна донька, 28-річний син
9	Жінка	35	15-річний син, 5-річна донька
10	Жінка	38	10-річна донька
11	Жінка	40	12-річний син
12	Жінка	34	2-річний та 9-річний сини

Додаток Г. Транскрипт напівструктурованого глибинного інтерв'ю

Дата проведення інтерв'ю: 20.10.2025

Тривалість інтерв'ю: 32 хвилини

(І) – Інтерв'юерка, Ананьєва Евеліна Юріївна

(Р) – Респондентка 12

І: Розкажіть, будь ласка, про себе – скільки Вам років, який Ваш рід занять?

Р: Мені 34 роки, рід занять, ну я в декреті.

І: Дякую. І розкажіть тоді будь ласка про Вашу родину і Ваших дітей, з ким Ви проживаєте разом, скільки у Вас дітей, якого віку та статі?

Р: У мене двоє дітей, два хлопчика, 9 років і 2 роки. Проживаємо я, чоловік, діти і батьки чоловіка.

І: Дякую. І тоді розкажіть трохи, будь ласка, про себе, як про батьків. Чи є у Вас якісь принципи у вихованні дітей або стиль батьківства?

Р: Ну, як би такого принципу, стилю немає. А особливо зараз так, все на стресі, можна сказати.

І: Дякую. А чи можете Ви детальніше розповісти якраз про цей елемент, що зараз все на стресі, і чому це так впливає на батьківство?

Р: Ну, мабуть, від самої, ну, від мене залежить, мабуть, мій стан, мій стрес, воно передається дітям. Дуже багато було переїздів, і наймолодша дитина народилася якраз в повномасштабну війну, і тому я, мабуть, багато стресувала, і воно передається, діти це відчувають. Звичайно, я намагаюся опанувати себе.

І: Дякую. В плані Ви якось намагаєтеся, можливо, приховати від дітей свої почуття? Чи, наприклад, як це виявляється?

Р: Так, так, так, так, так, так, намагаюся приховати, так, але не завжди виходить.

І: Дякую. І також я про це теж пізніше хотіла, будуть декілька питань, але зараз я хотіла Вам запропонувати декілька незавершених речень стосовно батьківства під час війни, і Ви можете їх завершити як одним словом, так і декількома словами, як Вам захочеться. Перше речення, на мою думку, роль батьків полягає насамперед у...

Р: Насамперед роль батьків? Ну, у довірі, мабуть, у довіра.

І: Дякую. Наступне речення, перше, що мені спадає на думку, коли я думаю про майбутнє, це...

Р: Це здоров'я, звичайно, моїх дітей, це добробут моїх дітей, і щастя моїх дітей. Ну, і всієї сім'ї.

І: Дякую. Найголовніше у вихованні дітей?

Р: Найголовніше? Ну, це, напевно, розуміння. Розуміння бути як другом, так і татом, і мамою.

І: Дякую. Під час війни більшість батьків, напевно?

Р: Напевно, всі на стресі, не знаю, всі в депресії, мабуть, бо дуже важкі часи. Хтось справляються, хтось не справляються, хто як може.

І: Дякую. Головними труднощами для українських батьків зараз є?

Р: Фінансові труднощі. Для мене – фінансові.

І: Дякую. Батькам, що виховують дитину у наші часи, не слід?

Р: Не слід, мабуть, бути агресивними, бо і так дуже багато агресії. Не слід бути агресивними, треба бути ввічливими, розумними.

І: На мою думку, батьки мають право на...

Р: Батьки мають право на свій відпочинок. Це те, що не вистачає.

І: Багато батьків в Україні не можуть?

Р: Не можуть кудись, не знаю, напевно, виїхати з дитиною. Не можуть багато чого дозволити і в плані фінансовому.

І: Дякую. Найлегше у такі часи тим, хто?

Р: Найлегше? Навіть не знаю, що сказати. Кому найлегше? Це дуже добре, що їм найлегше.

І: Дякую. І більше всього мені б хотілося?

Р: Більше всього, чого б мені хотілося? З ну звичайно розуміння від своїх дітей і від мене також до них, взаємоповага, спокою більше, у поведінці дітей і моєї також поведінки.

І: Дякую. А також я якраз далі хотіла запитати декілька питань, що стосуються досвіду війни і його впливу на батьківські практики, але я розумію, що це може бути чутлива тема, тому можете відповідати, як Вам комфортно, або не відповідати. І якраз перше питання – це: яким був досвід війни для Вашої родини, як Ваша рутина змінилася і як рутина Ваших дітей теж змінилася?

Р: Як змінилася? Ну, по-перше, мабуть, стосунки з чоловіком змінилися якось в недобру сторону, скажімо так. Негарні відносини, мабуть так, як я і раніше і казала, що більше стресу, ну але все таки свіже повітря, прогулянки, похід на дитячий захід. Все якось, слава Богу, налагоджується. Дуже в сім'ї багато з ким, як то кажуть, хтось залишився поряд, а багато, коли раніше с кимось спілкувалася вже нема, їх нема в житті, тобто відсіялися. Спілкування змінилося. От так от.

І: Дякую. І також загалом Ви вже зазначали, але про це трохи, але зараз якраз детальніше хотіла запитати, як війна вплинула на Ваш власний емоційний стан і як Ви пристосувалися до цього?

Р: На мій власний? Ми виїхали в перший день війни, в інше місто. Звичайно, це було незрозуміло, що тут і де.

І: Дякую Вам за такі детальні відповіді. І якраз наступне моє питання теж пов'язане стосовно війни. І це: якими є Ваші головні занепокоєння стосовно впливу війни на Ваших дітей?

Р: Стосовно впливу на що? А, ну, ще повторіть, не почула.

І: Стосовно впливу війни на Ваших дітей?

Р: А, на моїх дітей? Як би, звичайно, це страшно не звучало, як кажуть, але вже пристосувалися. Вже так не реагуємо. Якщо ми, батьки, не будемо реагувати, то і діти, звичайно, не будуть так реагувати. Тобто все, Слава Богу, більш менш.

І: А чи з'явилися певні додаткові виклики для Вас з війною у вихованні дітей?,

Р: Так, звичайно, дуже є такі можна сказати страхи, якщо дитина десь старший, наприклад, далеко там з друзями, то, звичайно, на телефоні стараєшся бути поруч, щоб далеко не відходив. Тобто сам щоб нікуди не ходив, ніде, тобто за це переживаєш.

І: Дякую. Тобто, чи правильно, я розумію, що Ви стали його менш далеко відпускати гуляти, наприклад, так?

Р: Ну, так. Воно і раніше, якби він далеко не відходив. Ну, а зараз, ну, відходить, але не дуже. І, звичайно, поки я в декреті, то я стараюся, звичайно, все контролювати і дивитися.

І: Дякую. І, можливо, Ви помічали у собі певні зміни, як у батьках спочатку повномасштабної війни? І якщо так, то які саме?

Р: Да, мабуть, спочатку мабуть зміни. Мабуть, так, це що недоспані ночі ще більше. Як я і кажу, що стрес, як-то депресія була, ну, все було. І сльози,

ну, все було. Як-то, ну, заради дітей, я ж кажу, треба себе опановувати. Я опановувала.

І: Дякую. А як це проявлялося у ваших стосунках з ними?

Р: Як проявлялося? Мама така пригнічена, мама така нервова. Але завжди мама, мама завжди обіймала, мама завжди цілувала. Це нікуди не ділося. Навпаки, ще більше стало обіймів, цілунків. Як прихисток до мами під крилом.

І: Дякую. І у Вас більше такого прагнення? Чи у них більше такого прагнення? Чи у Вас, і у них?

Р: Якщо це в мене, то це звичайно від мене перше, якщо мама, я це роблю, то звичайно вони також роблять. Особливо найменший, він же повторює. То, звичайно, якщо мама все лагідно, все спокійно, то і вони все лагідно, спокійно, з обіймами біжать, звичайно.

І: Дякую. А як би Ви описали загалом Ваші стосунки з Вашими дітьми?

Р: Ну, мабуть, хотілося б краще, звичайно. Тут би психолог не помішав, як кажуть. Але дивлячись перший приклад мого батьківства зі старшим сином і другий, то хочу сказати, що другий набагато краще, як, ну, з другим уже таких помилок скажем так не повторюю, як було раніше. Тобто більше ніжності, більше любові, більше обіймів, більше поцілунків, тобто.

І: Дякую. І також, перепрошую, якщо це чутливе питання, але якщо Вам комфортно розповісти, які саме, чого Вам хотілося, щоб було по-іншому зі старшим, то розкажіть, будь ласка, більш детально.

Р: Зі старшим, звичайно, взаєморозуміння, щоб більше було, бо вже як підліток становиться він, як-то так трошки у нас є такі спори, і взаєморозуміння, взаємоповага, цінувати більше, щоб, звичайно, і з моєї

сторони, і з його сторони це було, звичайно. Ну, і, звичайно, ще більше любові.

І: Дякую. І також я хотіла запитати саме про те, як загалом у Вас чи є якийсь розподіл якби батьківських якихось виховальних речей між Вами та чоловіком? І, загалом, можливо, якісь є відмінності у стосунках з дітьми між Вами та чоловіком?

Р: Ну, в основному діти на мені. В основному я з ними 24 на 7. Бо зранку до вечора на роботі, звичайно, він якось намагається, але в основному діти на мені.

І: Дякую. І також, знову ж таки, я перепрошую, якщо що, Ви можете на це відповідати, не відповідати, але раніше Ви зазначали якраз про те, що у Вас змінилися стосунки з чоловіком через війну. Чи можете, будь ласка, розповісти детальніше, навести якісь приклади того, як саме це відбувається, і, можливо, також зазначити, чи якось це впливає на дітей, чи Ви намагаєтеся не давати про це знати?

Р: Ну, намагалися, так, давати про це знати, але звичайно, сварки при дітях були. Що було спочатку? Я хотіла, наприклад, виїхати закордон, а він як би не міг. І звичайно, були сварки і розводимось, і розтаємося. Це на словах, звичайно. А зараз більш-менш. Зараз, слава Богу, все добре. Тобто, вже немає таких сварок, немає таких непорозумінь.

І: Дякую, що Ви так щиро відповідаєте. І наступне моє питання – це скільки часу Ви зазвичай проводите з дітьми і як війна загалом вплинула на це?

Р: Скільки часу? Ну, безкінечно я з ними, ну, 24 на 7. Ну, зранку, ось, і до вечора майже. Бо чоловік може після своєї роботи піти ще на одну роботу. Більше це мабуть, це бит. Я з дітьми. А війна, як-то поначалу ще реагували, а зараз вже, як би це сумно не звучало, вже звикли. Вже звикли, як-то не реагуєм абсолютно. Думаю, віримо тільки в найкраще, думаємо про краще, молюся Богу і все.

I: Дякую. А чи буває таке, що між Вами та вашими дітьми виникають конфлікти?

Р: Звичайно, буває. Особливо зі старшим конфлікти. Звичайно, так і з молодшим також буває. Особливо про навчання, там, смартфони, планшети, це таке от. Звичайне.

I: Про смартфони, планшети, це через що саме конфлікт?

Р: Дуже багато проводить часу, там грає в іграх, я переживаю, звісно, за його здоров'я, за його зір і тому якось у нас не получається.

I: Дякую. А як Ви зазвичай дієте у випадку конфліктів?

Р: Спочатку стараюся по-доброму, звичайно, по-ніжному прошу, пояснюю, що це шкідливо для здоров'я, мама береже твій зір, ти також думай. А потім приходиться мені вже забирати, можна сказати насильно забирати планшет, телефон. А буває так, що сам віддає.

I: Дякую. А чи застосовуєте Ви якісь покарання до своїх дітей? І якщо так, то у яких випадках і які саме?

Р: Да, покарання. Не даю, але там неділю не береш, телефон і планшет, не граєш.

I: Дякую. А у яких випадках, саме через що це відбувається?

Р: А через що? Ну, не знаю, через те, що може не слухати, що мама просить, там, наприклад, повчити уроки, там, треба, чи щось допомогти, чи не розмовляти грубо, у таких випадках.

I: Дякую. А чому саме цей метод, на вашу думку, є ефективним? Чому ви його застосовуєте?

Р: Якщо чесно, я не вважаю, що він такий прям ефективний. Але зараз всі діти, я не знаю, як сказати, завісіміє від тих телефонів, планшетів пограти. Вони заради цього готові на все.

І: Дякую. А загалом, як зазвичай Ваші діти проводять вільний час?

Р: Зазвичай, стараємось, якщо є час, то прогулянки, це само собою. Старший в старшу школу ходить, на тренування, на заняття. А так, на вихідних, то звичайно, в парк, в зоопарк, так стараємось.

І: Дякую. А чи змінилося щось у проведенні вільного часу якраз з війною?

Р: Ну, мабуть, може не всюди можна поїхати. Тільки це.

І: Дякую. І тепер у мене є декілька запитань про іншу тему. І перша з них – це чи вплинула повномасштабна війна на Ваші цінності? І якщо так, то як саме?

Р: Ага, на мої цінності? Ні, мабуть, ні, не вплинула. Наоборот, як скажемо так, що трошки інші цінності стали вже. Якщо такого раніше не було, наприклад, цінності здоров'я, цінності сім'ї, то це вже на першому місці стало.

І: Дякую. А чи вплинуло це якось на те, як Ви виховуєте дітей?

Р: Так, мабуть, так. Вплинуло, так. В хорошу сторону, я маю на увазі.

І: А як саме?

Р: Розуміючи, як кажеш, включаєш свій мозок, розумієш, що все може статися, не дай бог, звичайно, і треба встигнути все. То звичайно як то більше, хочеться більше розуміння і, звичайно, я йду до цього. І, звичайно, веду ж себе, як-то показую дітям, що треба любити один одного, треба обіймати, треба цінувати.

І: Дякую. А чи змінилися у Вас очікування щодо себе як до батьків?

Р: Очікування? Навіть не знаю, що сказати. Можливо так, можливо ні.

І: Дякую. Можливо так. Чому Ви так думаєте?

Р: Я не дуже розумію питання. Можете пояснити?

І: Наприклад, Ваше очікування стосовно того, як Ви маєте себе поводити з дітьми, або як Ви маєте їх виховувати, чому Ви маєте їх навчити, наприклад, ось можливо щось в цьому змінилося, з'явилося щось нове, або навпаки щось, що було важливим, стало менш важливим?

Р: Можливо, навпаки, щось, що було таким неважливим, зараз стало важливим, в таку сторону

І: Наприклад, що це може бути?

Р: Ну, наприклад, раніше я про здоров'я так дуже не задумувалася, а зараз здоров'я на першому місці, плюс батьки, мама, тато, з дітьми, я вважаю, що повинні проводити більше часу, бо час дуже короткий, дуже плинний.

І: Дякую за Ваші відповіді. А чи змінилися у вас якісь очікування до Ваших дітей?

Р: До моїх дітей?

І: Так.

Р: Не змінилися. Звичайно, що хотілося б, щоб діти більш слухняні були, щоб поважали батьків, цінували, любили. Це ми повинні показувати своїм прикладом однозначно.

І: Дякую. А чи ставите Ви якісь вимоги до своїх дітей?

Р: Вимоги? Так, звичайно, поважати старших, допомагати молодшим, допомагати стареньким. Як я для старшого розповідаю, то не треба відповідати конфлікт на конфлікт. Наприклад, хтось б'ється, не треба, ну,

кулаками відповідати, краще слово, краще. Тобто бін ще дуже старший, як сказати, не дуже розуміє, що у нього ще є брат, так що я пояснюю, що ви ось дві кровинки, ви є друг у друга, тому повинні друг друга захищати, любити, цінувати. Тобто найрідніші люди. Тобто і старатися згладжувати, скажімо так, якийсь, може, конфлікт, спори з кимось, словами, не руками, ось так.

І: Дякую. І у мене є декілька питань на завершення. Перша з них – це, що б могло покращити життя Вам або Вашим дітям?

Р: Що б могло покращити життя? Ну, звичайно, це спокійна нервова система, однозначно, але для цього я знаю, що робити. Ну, окреме житло, це зрозуміло, в окремо жити від батьків. Ну, і, звичайно, фінансове становище. Без нього нікуди зараз.

І: Дякую. А чи можна також Вас запитати стосовно проживання з батьками? Як, на вашу думку, це впливає на Ваше життя? І якраз чому це було б краще для Вас?

Р: Ну, тому що, ну, дуже звичайно, ну, для мене дуже впливає на мене, тому що я якщо я десть там на вулиці, десть там в іншому місці знаходжуся, я зовсім інша. Тобто я якась така розслаблена, я така, ну, щаслива, можна сказати, спокійна, радісна. Якщо я вдома, то я постійно закрита, я постійно закрита, я, ну, не в своїй тарілці.

І: Дякую. І також якраз ви зазначали про цей стрес і нервову систему, і Ви зазначали про те, як це впливає на Ваші стосунки з дітьми?

Р: Ну тільки можу додати, що якщо мама спокійна, мама щаслива, то, звичайно, діти будуть щасливі, спокійні, вони будуть брати приклад. Вони ж бачать відношення дорослих і стан, ну все, звичайно, не самі, можу сказати, що там дитина чи грубить, чи ще щось, то від нас це все залежить. Тобто треба додати в цьому плані більше зусиль.

I: Тобто, знову ж таки, якщо Вам комфортно, чи правильно я розумію, що Ви помічаєте що якраз Ваше таке не дуже гарне емоційне становище якось негативно впливає на дітей?

Р: Я відчуваю, що так. Я відчуваю, що так.

I: А в чому це проявляється? Саме в їхньому настрої чи поведінці?

Р: Так, і в поведінці.

I: Можете навести приклади?

Р: Ну, наприклад, старший там спеціально буде щось робити чи розкидати там щоб може, щоб звернули увагу на нього, чи щось огризатися буде, робити щось таке, в такому плані, все наоборот буде робити спеціально.

I: Дякую. І також хотіла запитати, чи є у Вас ще якісь думки стосовно цієї теми, про які ми ще не поговорили, але про які Ви хотіли щось додати?

Р: Ну, я хочу сказати, що я пішла на навчання стосовно виховання дітей на курс, це онлайн, але ще не приступила до нього, все, немає часу, і якби, бо я за це питання також, ну, хочу взятися серйозно. Мені не хочеться, щоб дитина, мені хочеться, щоб діти мої були як друзями, так і дітьми для мене.

I: Дякую. А якраз, що Ви хотіли б більше почерпнути з цього курсу? І як до Вас прийшла ця ідея до нього записатися?

Р: Ну, коли у нас зі старшим сином уже почались якісь конфлікти, спори стосовно навчання. Тобто, що я бачу, що я вже не справляюсь. А ось там чи кричати, чи щось дитину наказувати, мені не хочеться. Не хочу я такого. Тому що я багато також слухаю, ще щось читаю, що не треба. Це останнє зовсім, щось там кричати. Тобто я хочу бути врівноважено, спокійною мамою.

I: Ви додали таку важливу відповідь наприкінці, я запитаю ще раз, можливо, Ви ще щось хочете додати?

Р: Ну, мабуть, дякую Вам велике, можу сказати, ще таке прямо нахлинули спогади. І ще раз такий дзвіночок для мене, що в плані материнства, що мені треба підкреслити те, де мої помилки. Я їх і так знаю, і що мені над тим треба обов'язково працювати. Так що не просто так. Оце Ви в мене брали інтерв'ю. Дякую вам.

I: Навпаки, дякую Вам. Ви мені дуже допомогли з моєю роботою. І тоді наше інтерв'ю добігло кінця. Я, знову ж таки, дуже Вам вдячна за те, що Ви проділили час і взяли в цьому участь. І тоді гарного Вам дня. І загалом бажаю Вам всього найкращого і тоді до побачення.

Р: Дякую, я хотіла запитати, скажіть, будь ласка, а де я десь зможу почитати інтерв'ю? Де я десь зможу, чи може в Фейсбуці, чи десь?

I: Так, ну, власне, всього тексту інтерв'ю не буде, а просто висновки і результати дослідження десь будуть, коли воно буде завершено на сайті Каразінського університету. Я, правда, не знаю, коли це відбудеться, але якщо Вам цікаво, я можу потім надіслати.

Р: Так, мені цікаво, так.

I: Якщо на цей номер телефону Вам можна надіслати? У Вас чи є там Viber або WhatsApp?

Р: Так, у мене і Viber, і Telegram є, і WhatsApp є.

I: Добре, тоді я Вам надійшлю, але це, напевно, буде вже навесні чи я не знаю, коли це буде викладено.

АНОТАЦІЯ

Магістерська робота присвячена батьківським практикам українців під час повномасштабної війни. Розвиток дітей залежить від батьківських практик, в той же час умови повномасштабної війни можуть негативно на них впливати. Отже, їх вивчення є актуальним. Мета роботи полягає у виявленні батьківських практик українців під час повномасштабної війни. Об'єкт дослідження становлять батьківські практики українців, а предмет - батьківські практики українців під час повномасштабної війни. Батьківські практики у дослідженні визначено як поведінки, що проявляються батьками, що стосуються їхньої взаємодії з дітьми та їхнього виконання своїх батьківських обов'язків.

Дослідження складалося з двох етапів. Перший етап передбачав розкриття батьківських практик батьків українських старшокласників, а також регіональних відмінностей у цих практиках. Для цього було застосовано кількісний аналіз даних дослідження «Старшокласник – 2024: життєві та освітньо-професійні плани старшокласників України в умовах війни» проведене кафедрою соціології соціологічного факультету ХНУ ім. В.Н. Каразіна за підтримки Соціологічної асоціації України. Аналіз батьківських практик батьків українських старшокласників було здійснено за допомогою одновимірних та двовимірних розподілів. Було виявлено, що українські старшокласники переважно мають дружні стосунки зі своїми батьками, близько 40% з них проводять вільний час зі своїми батьками, та більшість готова звернутися до мами у випадку складної життєвої ситуації. Також більшість українських старшокласників вважають вимоги батьків справедливими або скоріше справедливими та дещо менше половини зазначають, що батьки не застосовують до них жодних покарань. Також було виявлено, що існують регіональні відмінності у батьківських практиках

батьків українських старшокласників, але було висунуто гіпотезу, що ці відмінності зумовлені іншими чинниками, крім повномасштабної війни.

Другий етап вивчення батьківських практик українців під час війни передбачав розкриття цих практик на прикладі харків'ян. Це було здійснено за допомогою якісного підходу. Дані були зібрані за допомогою методу напівструктурованих глибинних інтерв'ю з 12 матерями, що мають дітей до 18 років та проживали у Харкові під час проведення дослідження. Було виявлено, що повномасштабна війна створює додаткові виклики для батьків, та вони адаптуються до них за допомогою, зокрема, практик запобігання негативному впливу війни на емоційний стан дітей та додаткової академічної підтримки дітей. Також деякі з батьків помічали, що вони стали ставити менше вимог до дітей та проявляти до них більше батьківської теплоти з часів початку повномасштабної війни.

Наукова новизна магістерського дослідження полягає у характеристиці батьківських практик українців під час повномасштабної війни, а також розробці та тестуванні якісного інструментарію для дослідження цих практик.

Ключові слова: батьківські практики, повномасштабна війна, батьківські практики батьків старшокласників, батьківські практики харків'ян, батьківська теплота, батьківський контроль, батьківська жорсткість.

ABSTRACT

Master's thesis deals with parenting practices of Ukrainians during the full-scale war. Child development depends on parenting practices, and at the same time the conditions of full-scale war can affect those parenting practices negatively. Therefore, studying them is relevant. The aim of the thesis lies in uncovering parenting practices of Ukrainians during the full-scale war. The research object is parenting practices of Ukrainians, and the research subject is parenting practices of Ukrainians during the full-scale war. The thesis defines parenting practices as behaviors exhibited by parents regarding their interaction with children and their performance of their parental duties.

The research comprises two phases. The first phase concerns uncovering parenting practices of parents of Ukrainian high school students, as well as the regional differences in those practices. This was accomplished by quantitative analysis of the data of the research project «High School Student – 2024» conducted by the department of sociology of the sociological faculty of the V. N. Karazin Kharkiv National University with the support of the Sociological Association of Ukraine. The analysis of parenting practices of parents of Ukrainian high school students was conducted using one-dimensional and two-dimensional distributions. It was discovered that Ukrainian high school students predominantly have friendly relationships with their parents, nearly 40% of them spend free time with their parents, and the majority are ready to seek their mothers' help in case of a difficult life situation. The majority of Ukrainian high school students consider their parents' demands to be fair or rather fair, and slightly less than half note that their parents do not use any punishments for them. It was also discovered that there are regional differences in parenting practices of parents of Ukrainian high school students, but a hypothesis was put forward that those differences are caused by factors other than full-scale war.

The second phase of studying the parenting practices of Ukrainians during the full-scale war concerns uncovering these practices using the example of Kharkiv residents. This was accomplished using a qualitative approach. The data was collected using semi-structured in-depth interviews with 12 mothers of children under the age of 18 who resided in Kharkiv during the research. It was discovered that full-scale war creates additional challenges for parents, and they adapt to these challenges by using, in particular, practices of prevention of the negative impact of war on the emotional state of the children and additional academic support of their children. Some parents also noticed that they began to make fewer demands to their children and they began to express more parental warmth towards their children since the start of the full-scale war.

The scientific novelty of the master's thesis lies in characterizing parenting practices of Ukrainians during the full-scale war, as well as development and testing of qualitative tools for researching those practices.

Keywords: parenting practices, full-scale war, parenting practices of parents of Ukrainian high school students, parenting practices of Kharkiv residents, parental warmth, parental control, parental harshness.